

D2643

4

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XL
MAREC-APRIL 1988

Pavla Leban
GOLOBAR

Vera Klavora
GOLOBARSKIM ŽRTVAM

Andrej Hozner-Boris
OJ PLANINA GOLOBARSKA ...

Danilo Komac-Brdavs
GOLOBAR

Vinko Šumrada-Radoš
NIKDAR SE ŽELJA NI SPOLNILA ...

Anica Srimšek
V BOLNICI LETA 1943

Ivan Mlekuž-Zdenko
GORNJE POSOČJE DO SPOMLADI 1943 IN GOLOBARSKA BITKA

Marko Vrhunec
PRIROČNIK POLITIČNEGA KOMISARJA

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVUIO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vidá Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osojnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Siploršek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Čveta Štepančič

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Četletna naročnina 24.000, enojna številka 2.000, dvojna številka 4.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1900 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/A – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI
REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

POEZIJA

	PESMI O GOLOBARSKI BITKI	
<i>Pavla Leban</i>	Golobar	244
<i>Vera Klavora</i>	Golobarskim žrtvam	245
<i>Andrej Hozner-Boris</i>	Oj planina golobarska ...	248
<i>Danilo Komac-Brdavs</i>	Golobar	249
<i>Vinko Šumrada-Radoš</i>	Nikdar se želja ni spolnila ...	250
<i>Anica Srimšek</i>	V bolnici leta 1943	251

 PRISPEVEK K ZGODOVINI
 NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Ivan Mlekuč-Zdenko</i>	Gornje Posočje do spomladi 1943 in golobarska bitka	253
	FOTOGRAFSKA PRILOGA	

 PRISPEVEK K ZGODOVINI
 NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Marko Vrhunec</i>	Priročnik političnega komisarja (za tisk pripravil in opombe prispeval <i>Jože Novak</i>)	343
----------------------	--	-----

NA NAŠ NASLOV

<i>Nada Gaborovič</i>	Osemdeset let Pavle Rovanove (besede na priložnostni slovesnosti v Čobalovi galeriji v Mariboru, 21. januarja 1988)	380
<i>Ana Benedetič</i>	Pojasnilo (k oceni zbornika Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941)	382
<i>Matija Škraba</i>	Dopolnilo	384
<i>Milan Brezovar</i>	Popravek	384

- Aleksander Blok* PLES SMRTI II
JASTREB
SKITI
- Tadeusz Różewicz* LJUBEZEN 1944
KITKA LAS
- Jaroslav Seifert* LJUDSKI DOM
(opombe in prevod dr. Dušan Ludvik)
- dr. Janko Kostnapfel* DUNJA
(prozni odlomek)
- Jurij Kogoj* RAZPOTJA
(zgodbe iz neobjavljenega romana)
- dr. Tone Ferenc* ZAPLENJENO POROČILO IZ STIŠKEGA
OKROŽJA
- dr. Manol Pandevski* VLOGA BALKANSKIH VOJN
V MAKEDONSKEM NACIONALNEM
RAZVOJU
(spremna beseda dr. Janko Pleterški)
- dr. Ivan Katardžiev* KOMUNISTIČNA PARTIJA GRČIJE
IN SAMOODLOČBA MAKEDONSKEGA
NARODA V EGEJSKEM DELU
MAKEDONIJE PRED NOB, MED NOB IN V
DRŽAVLJANSKI VOJNI
- dr. Ivan Katardžiev* MAKEDONIJA IN JUGOSLAVIJA
- OCENJUJEMO
- Božo Repe* Ob izidu besedil Staneta Kavčiča:
KRONIKA DOGAJANJ, KNJIGA SPOMINOV
ALI POLITIČNI PROGRAM?

Pesmi o golobarski bitki

PAVLA LEBAN

Golobar

*Korakali borci so vso noč molče
po strmih stezah v tolminskih goráh,
da bi prišli do belega dne
in ustanovili prvo tolminsko brigado
na zeleni planini Golobar.*

*Prihajali so od vseh strani,
bataljon za bataljonom,
iz Knežkih prodiv, izpod Rodice,
od sončnih Brd, Vipave, Gorice,
da bi dosegli svoj cilj.*

*Ob zori so utrujeni v stajah zaspali,
iz sanj so zbudili jih ostri rafali,
ki so vsevprek morili, kosili,
a borci so se brez kritja borili
z zavestjo v srcu: izdani smo bili.*

*Ko je sonce planino Golobar objelo,
je štiriintrideset žrtev obsijalo.
Nihče jim ni z roko zatisnil oči,
mrtvim nihče ni izkazal časti.*

*Okrog vratu so jim žice zvezali,
kot drva po tleh jih odvlekli v dolino,
kjer so jih na kamione naložili,
fašisti krvavo so zmago slavili.*

*Ob zmaličenih žrtvah stoječ,
s harmoniko svojo himno pojoč,
so v Bovcu slavili krvavo sedmino.*

*Zajokala mati je, sestra in brat...
Oj, ti zelena planina Golobar,
ti, ki si pila njihovo kri, povej,
če si še ti zajokala takrat?*

Avtorica pesmi *Golobar* je Pavla Leban iz Podljubina št. 84, Tolmin. Pesem je bila napisana v spomin na krvavo tragedijo ob ustanovitvi Gradnikove brigade na planini Golobar pri Bovcu. Pavla Leban je bila aktivna udeleženka v enotah Tolminsko-Idrijskega odreda, v Prešernovi brigadi in bolničarka v bolnišnici Franja. Je avtorica več pesmi na temo narodnoosvobodilnega boja.

VERA KLAVORA

Golobarskim žrtvam

I.

*V sončnem jutru zbrani, trudni
od vseh strani prišli so na Golobar,
tu med zelenjem in skalovjem skriti
použili so velikonočni dar.
Pa jih zmotil je delavec neznan,
zašel da je utrujen, lačen.
Pogostili so ga partizani,
a nihče ni slutil,
da ta jih bo izdal.
Kot brata so ga spremili na pot.
a so komaj se vrnili,
že so prvi streli padli od nekod.*

*In sončen dan
razvil se je v krvav večer!
Že strojnice so zaregljale,
svinčenke padale kot toča,
ogenj kresal se je v živo skalo,
da se rušilo je kamenje.
In ista pesem strojnic in granat
se čula je v odgovor.
Strah, skrb in upanje
domove bovške so prešinjali,
srca in duše je trla bolečina,
kot da bi vsak imel med njimi sina.*

*Trohica mož na straži
branila je napad od vseh strani.
Ko zmanjkalo jim je streliva,
so zazrli smrti se v oči.
A kot narodni heroji
planili so med nje.
Trdo so se borili,
junaško se branili
in mnog, premnog junak
je skočil raje v prepad –
nihče se živ ni dal ujeti.*

*Večerno sonce se je poslovilo
od njih, ki so življenje dali,
in jih blagoslovilo,
ko se nad njihove obraze je sklonilo:
glej, kako smehlja se ta obraz!
Sinje modre te oči,
kostonjevi lasje,
ki padajo na rame.*

*Na sredi čela temna lisa,
ki smrtni strel jo je zadal,
spomin na to mi večno bo ostal –
obraz slovenskega dekleta!
In tam deklica je mlada,
ki ni se še razcvela –
v popje zvit pomladni cvet!
Nad licem desnim zeva rana,
v njo vpičil se je oster kamen.
Okrutno je zmaličen njen obraz,
da bi se zjokal tu naglas.
So strgali raz vas obleko,
teptali, bičali telo,
a srca ni mogoče vzeti,
junaštva vašega ni moč streti,
ki ste darovali ga za to zemljó!*

II.

*Osemindvajset krst
 na gornjem koncu pokopališča,
 iz mehkih desk,
 brez križa,
 brez nakita,
 kako siromašno bila je vsaka rakev zbita –
 osemindvajset junakov v njih.
 Kámenje je zglavje trdo,
 ne dičijo vas pajčolan
 ne oblačila,
 a nesrečna mati,
 da smela bi pokriti sina!
 A tu srcá ni, ne vesti –
 morda že jutri to boš ti.*

*Gomila vaša je velika,
 na njej ni cvetja, ne zelenja,
 z grmado kamenja pokrita,
 a v srcih naših cvet rdeč,
 temno rdeč in krvaveč.
 Nalahno, prav nalahno
 rosi nebo svoj blagoslov!*

*A vi junaki, mirno spite
 in ob vstajenju z nami vred vstanite,
 ko se združil bo slovenski rod,
 zatirana Koroška in Primorska
 in polja naša soška
 in ta nesmrtni Golobar –
 vi boste nam spomin svetel!*

Avtorica pesmi *Golobarskim žrtvam* je Vera Klavora iz Kranja. Bila je uslužbenka tekstilne tovarne Intex v Kranju. Po zasedbi Gorenjske so jo Nemci skupaj z dveletnim otrokom in možem Adolfom izgnali v tako imenovano Ljubljansko pokrajino, ker je bil njen mož primorski emigrant (po poklicu je bil prosvetni delavec, doma iz Bovca). Vera Klavora je nekaj časa živela pri možu v Ljubljani, v Cukrarni, nekaj časa pa pri njegovih starših v Bovcu. Med vojno je pisala dnevnik. Na dan golobarske tragedije, 26. aprila 1943, je bila v Bovcu in je v dnevnik zabeležila vse, kar je videla in slišala o golobarskih žrtvah. Videla je tudi izmaličena trupla na bovškem pokopališču, kjer so jih Italijani poskušali identificirati. Dogodke o tem ima podrobno opisane na desetih straneh svojega dnevnika, ki ga še hrani. Pesem *Golobarskim žrtvam* je nastala pod vtisom tragičnih dogodkov v dneh od 26. do 28. aprila 1943.

ANDREJ HOZNER-BORIS

Oj, planina golobarska . . .

*Oj, planina golobarska,
ti si pila kri junaško,
s cvetjem si telesa skrila,
ki so v bitki preminila.*

*Le razgrni cvetje svoje,
daj nazaj mi brate moje,
daj nazaj njih srčno kri.*

*Planina pravi:
»Jaz nimam bratov!«
Le kri ostala je junakov,
krvi pa njihove ne dam.
Najlepša roža raste tam.*

*Al tvoje brate so peljali,
v gomilo črno so jih djali.
Počivajo tu za vasjo
in večni mir uživajo.*

*Saj junaki bili so že takrat
slovenskega duha
in slovenskega srca.*

Avtor pesmi *Oj, planina golobarska . . .* je Andrej Hozner-Boris iz Bovca, ki je bil vse do razpada Italije v italijanski vojski, torej tudi v času golobarskih dogodkov. V narodnoosvobodilno vojsko je vstopil po kapitulaciji Italije. Bil je zvest in hraber borec v 18. SNOUB Bazoviški in komandant bataljona pri varnostnoobveščevalni službi. Padel je 14. novembra 1944 v Dobliču v Beli krajini.

DANILO KOMAC-BRDAVS

Golobar

*O, gora ti nedolžnih žrtev,
 ki več jih ni, že vsak je davno mrtev!
 Ti ni mar
 za sine te slovenske,
 ki jih izdale roke so peklenske
 za mal denar?*

*Ako to je vse resnica,
 naj sonce več ti ne obsije lica!
 Postal grobar
 si src dvaintridesetih,
 ki že trohne, vsa v mladih letih,
 očak ti star.*

*Duh njihov pa še zdaj živi
 in vsak se z nami še bori.*

*Le nam je mar,
 ki s puško v roki
 v zadnjem smo naskoki.
 Maščujmo jih!*

Avtor pesmi *Golobar* je Danilo Komac-Brdavs, po poklicu pleskar, doma iz Bovca. Takrat je bil star osemindvajset let. Bil je borec 5. čete 2. bataljona Severnoprimskega odreda in udeleženec bitke na Golobarju. Pesem je napisal aprila 1944, ob obletnici bitke na Golobarju. Danilo Komac je bil kulturnik v 4., Bovški, četi 2. bataljona Briško-Beneškega odreda. Pesem je bila objavljena v glasilu 2. bataljona Briško-Beneškega odreda V nove zarje, leto 1, št. 1-2, junij- julij 1944, str.an 12. Tipkopol besedila hrani arhiv IZDG, fasc. 291 b/1-9/c. Pesem je objavljena tudi v Slovenskem pesništvu upora (izbral in uredil Boris Paternu), 1. knjiga, ki sta jo lani izdali Mladinska in Partizanska knjiga.

VINKO ŠUMRADA-RADOŠ

Nikdar se želja ni spolnila . . .

*Nikdar se želja ni spolnila,
da si ustvarita svoj lastni dom,
vsak zase sta sprejela bojni grom,
več niso njuna pota se sklenila.*

*Po hajki na Primorsko je krenila;
tja vstajo je ponesel bataljon.
Čez Sočo je prispela na Rombon,
na Golobarju žrtve položila.*

*Bila krvava je velika noč,
na juriš so prebijali obroč
in s sestro Vero tam sta obležali,
med padle so ju v Bovcu pokopali.*

*A Tonetu je dano da živi
kot živa priča težkih, slavnih dni.*

Pesem *Nikdar se želja ni spolnila . . .* je napisal Vinko Šumrada-Radoš. Objavljena je bila v njegovi pesniški zbirki *Ulaka*. V tej zbirki so bile objavljene tudi druge partizanske pesmi, posvečene spominu 1190 borcev, talcev in internirancev iz cerkniške občine, ki so padli v boju za zmago ljudske revolucije. Sestra Francka in Vera Palčič sta padli 26. aprila 1943 na Golobarju.

ANICA SRIMŠEK

V bolnici leta 1943

*Letos na veliko noč
bil dan je zame strašno vroč,
me laška krogla je ranila
in roko skoraj mi zdrobila.*

*Zato sem v bolnico odšla,
da roko bi ozdrávila,
saj vsakdo dobro ve,
kako hudo biló bi brez roke.*

*Ko sem v bolnico prišla,
ki v jami je bila,
sem na tovariše tam naletela,
ki jih že laška krogla je zadela.*

*Je bil tovariš Tona
iz 4. čete 2. bataljona,
bil ranjen je hudo,
v rokó, v trebuh in nogo.*

*Tovariš Gašper je bil drugi,
ki kljuboval je bolečini hudi,
saj imel je strgane nogé
od prstov do peté.*

*Tovariš Stol, naš bolničar,
trpel je tudi bolečino hudo,
tako da nas je vse skrbelo,
če ga še dolgo grlo bo bolelo.*

*Zvonka roka je bolela,
na rani smola ga skelela,
pa upal je na boljše,
ker že v patruljo je odšel.*

*Kadar je zunaj deževalo,
nam v jamo je kapljalo
in večkrat smo bili mokri,
da slabe volje smo bili.*

*Zato drugam smo se selili,
da v jami ne bi vsi segnili,
v taboru bili smo razvrščeni
v prelepi dolinici zeleni.*

*Le tukaj zdaj prebivamo
in dobro se imamo,
le s tem si belimo glavé,
če blizu je svoboda že.*

*Tovariš Janez prerokuje,
da se konec približuje,
do konca meseca tega,
da bo svoboda k nam prišla.*

*In Zmago kadar k hlevu gre,
prinaša nam novice, lepe vse,
in mislimo si vsi veseli,
da bomo kmalu v Bovcu peli.*

*Tovariš Lojze tudi pravi,
da Anglež se ne ustavi,
dokler fašista ne zdrobi
v prah in pa v smeti.*

*A Zvonko se jezi, se ve,
ker na Plužnah nič novic ne zve,
tam le za kvante vsi vedo,
za politiko se ne menijo.*

*Tovariš Tona dosti ne verjame,
on za šalo kar vse vzame
in ne beli si glave,
kako na južni fronti gré.*

*In tako gre čas naprej
v bolnici naši tej,
le eno si želimo vsi,
da kmalu bi v dolino šli.*

Pesem *V bolnici leta 1943* je napisala Anica Srimšek, doma iz Cerknice. Na Primorsko je prispela jeseni 1942 z borci Loškega odreda. Ranjena je bila v roko na velikonočni ponedeljek, 26. aprila 1943, na planini Golobar. Kot nekateri drugi ranjenici z Golobarja se je tudi ona zdravila v bolnišnici nad Baban planino na jugozahodnem pogorju Kanina, to je nad dolino Učje. Pesem je napisala maja 1943 v zvezek, ki so ga leta 1987 našli na podstrešju Jožefa Kende-Pepija (Šmiduga) v Bovcu. Anica Srimšek-Kuhar živi v Mariboru.

PESMI O GOLOBARSKI BITKI ZBRAL IN OPOMBE PRISPEVAL IVAN MLEKUŽ-ZDENKO.

IVAN MLEKUŽ-ZDENKO

Gornje Posočje do spomladi 1943 in golobarska bitka

Narodnoosvobodilno gibanje v Gornjem Posočju, v Bovški dolini, se je začelo intenzivneje razvijati šele v drugi polovici leta 1942, po prihodu nekaterih aktivistov domačinov, ki so drugače delovali na Tolminskem. V te kraje je do tedaj občasno prihajal znani partijski delavec in aktivist Franc Šavli-Medved, ki je organiziral prve zaupnike v spodnjem delu doline, v Čezsoči, v Logu Čezsoškem, na Podklopci, deloma pa tudi v Bovcu. Večji razmah je tu narodnoosvobodilno gibanje doživelo šele po prihodu Ferda Kravanje-Petra Skalarja in Franca Čopija-Borutina na Bovško. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije ju je poslalo na Primorsko julija 1942. V Zgornjo Vipavsko dolino, v Vipavsko četo, sta prispela v drugi polovici julija 1942 in nato nadaljevala pot v Spodnje Vipavsko. Tja sta prispela prav v času priprav na formiranje Gregorčičevega bataljona.¹ Vendar nista ostala dolgo. Poslana sta bila na Tolminsko, kjer se je Franc Čopi-Borutin pridružil Tolminski četi, medtem ko so Petru Skalarju zaupali politično delo na terenu kot pomoč Francu Šavliju-Medvedu. Slednji je sredi avgusta poslal Skalarja na Bovško, saj je ta dobro poznal nekatere tamkajšnje ljudi in simpatizerje narodnorevolucionarne organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka). Z njimi je namreč sodeloval že pred drugo svetovno vojno. Vendar v Bovški dolini ni mogel ostati za dolgo, ker so Italijani v roški ofenzivi avgusta 1942 zaplenili del partizanskega arhiva, v katerem je bila tudi dokumentacija o Ferdu Krvanji in Francu Čopiju, iz katere je bilo razvidno, da sta bila poslana na Tolminsko, da organizirata narodnoosvobodilno gibanje.

Tako so Italijani septembra 1942 skrbno nadzirali rojstni kraj Ferda Kravanje in Franca Čopija, vas Čezsočo, opravili preiskave in aretirali več ljudi, med njimi tudi Skalarjevo mater.² Skalar se je umaknil na Kobariško in Tolminsko in tam potem uspešno deloval. Medtem se je številčno stanje Tolminske čete precej povečalo in dane so bile vse možnosti, da preraste v bataljon. Najprej so formirali dve četi, nato pa še tretjo. Prva četa naj bi bila Tolminska, druga Kobariška, tretja Bovška. Kdaj je bil formiran Tolminski bataljon, ni povsem točno ugotovljeno. Naredba štaba Soškega odreda št. 8, ki govori o formiranju Tolminskega bataljona iz Tolminske čete, je datirana z dne

5. oktobra 1942 in predvideva formiranje bataljona iz treh čet.³ Vse kaže, da je bil formiran po ustanovitvi bataljona S. Gregorčiča, 16. avgusta 1942, in to kot drugi bataljon na Tolminkem, torej šele po prihodu komandanta Loškega odreda Mirka Bračiča z močnejšo patruljo. Ta je namreč prišel na Primorsko 3. oktobra 1942. Bataljona sta bila v sestavi Soškega odreda, še preden je prispelo na Primorsko 70 partizanov Loškega odreda. Po prihodu tega odreda sta se bataljona okrepila, obenem pa so formirali tudi tretjega, Kraškega.⁴ Del borcev Loškega odreda je bil dodeljen Tolminskemu bataljonu. Ti so prispeli na Šentviško planoto 4. ali 5. novembra 1942.⁵ Čeprav je bilo ob formiranju Tolminskega bataljona predvideno operativno območje za vsako četo posebej, je tretja Bovška ostala na Tolminkem do konca oktobra in je prispela na Bovško šele v prvi polovici novembra 1942. Pravi razmah narodnoosvobodilnega gibanja se je tu začel šele z njenim prihodom. Četa je tedaj štela 20 partizanov in partizank.

Zaradi razmer v Zgornjem Posočju je bila dejavnost Bovške čete že od vsega začetka usmerjena predvsem na politično delo na terenu. Pridobivali so simpatizerje za Osvobodilno fronto slovenskega naroda in partizansko vojsko, ustanavljali mladinske aktivne po vaseh, povezovali in aktivirali stare simpatizerje narodnorevolucionarne organizacije TIGR in maloštevilne člane komunistične stranke Italije. V vaseh v okolici Bovca, kot sta Čezsoča, Kal-Koritnica, so še ostali nekateri bivši simpatizerji organizacije TIGR, pač tisti, ki niso bili v emigraciji ali niso prestajali kazni v italijanskih zaporih oziroma niso bili obsojeni na znanem drugem tržaškem procesu. Tudi po drugih vaseh je bilo nekaj naprednih in zavednih delavcev, zaposlenih v bližnjem rudniku svinca Rabelj. V njem so delali tudi nekateri povratniki iz Rusije, vojni ujetniki in celo aktivni udeleženci oktobrske revolucije. S svojimi naprednimi idejami so imeli dokajšen vpliv na tamkajšnje delavce. Ideje oktobrske revolucije so bile razširjene zlasti med rudarskimi delavci iz Strmca in Loga pod Mangartom. Njihov idejni vodja je bil rudar Henrik Mavrič, po domače Petricev iz Loga pod Mangartom. On je znal najbolj prislusniti pripovedovanju udeleženca oktobrske revolucije, Ivanu Možini-Hanzu, po domače Očenkovemu iz Loga pod Mangar-

tom, nosilcu dveh visokih odlikovanj: reda Lenina in reda rdeče zastave, s katerima ga je odlikoval vrhovni sovjet SZ. Henrik Mavrič je bil izredno razgledan, čeprav je bil navaden rudar. Veliko je bral (to je bila redkost med domačini) in kmalu spoznal krivičnost tedanjega fašističnega režima. Svoja spoznanja je znal pravilno razložiti svoji okolici, rudarjem in kmetom. Tako je pritegnil v svoj krog večino delavcev, zlasti mladih, in jih vzgajal v naprednem in revolucionarnem duhu. Organiziranje narodnoosvobodilnega gibanja v tem delu Slovenije in ustanavljanje partizanskih enot sta tu naletela na ugodna tla, zato se je narodnoosvobodilno gibanje v pozni jeseni 1942, po prihodu prvih partizanov v Bovško dolino, tu tudi tako razmahnilo. Med ljudmi je bilo treba samo razširjati gesla: Boj proti fašizmu! Za osvoboditev Primorske izpod fašizma! Priključitev Primorske k novi Jugoslaviji!

Bovško četo sta tedaj vodila politkomisar Janez Kranjc, doma iz Ivanjega Sela pri Rakeku, in Stanko Kenda-Nikolaj, doma iz Čezsoče. Slednji se je pridružil partizanom 15. septembra 1942, in to Gregorčičevemu bataljonu na Goriškem. Bovška četa je imela tudi nekaj v boju že prekaljenih borcev in dobrih političnih delavcev, med njimi Franca Kranjca-Franja, Albina Logarja-Bineta, Milana Palčiča, to so bili borci Loškega odreda, pa Ivana Puntarja-Gubca, Franca Trento-Jakša in druge. Vsi ti partizani so bili obenem z vodstvom čete tudi politični delavci na terenu, na katerem je delovala Bovška četa, in skoraj ni bilo večera, da ne bi bilo patrulje ali dveh v kaki vasi ali naselju na sestanku z domačini pozno v noč. Organizacijsko so delo na terenu usklajevali in oblikovali politični delavci na terenu, predvsem Ferdo Kravanja-Peter Skalar in Franc Čopi-Borutin, ki sta imela bogate izkušnje s političnim delom na terenu in v partizanskih enotah v notranjosti Slovenije. Pa tudi razmere v Bovški dolini sta dobro poznala, zato sta lahko veliko prispevala k organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja na Bovškem in širšem Tolminkem.^{5a} Bovška četa je bila ustanovljena na Tolminkem oktobra 1942 kot 3. četa 2. bataljona (Tolminskega) Soškega odreda. Predvideno je bilo, da bo takoj krenila na Bovško, vendar se je njen odhod nekoliko zavlekel; to je mogoče razbrati iz dopisa štaba Soškega odreda, z dne 7. novembra

1942, v katerem je bil Skalarju in Medvedu očitan oportunistem, ker sta zavračevala odhod čete z izgovorom, češ da na Bovškem še niso dane vse možnosti za samostojno delovanje take partizanske enote. Temu stališču se je štab Soškega odreda odločno postavil po robu.^{5b} Verjetno je prav ta intervencija štaba pospešila odhod čete s Tolminskega na Bovško, kamor je prispela okrog 15. novembra 1942. To potrjuje pismo, poročilo, komandanta 2. bataljona štabu Soškega odreda, z dne 17. novembra 1942. V njem mu sporoča, da je 3. četo takoj poslal na njeno mesto, naslednjega dne, 18. novembra 1942, pa je poslal dodatno sporočilo štabu Soškega odreda in mu v njem sporočil, da je poslal v 3. četo v Bovec tudi Emila (Ličen, politkomisar 2. bataljona, o. pis.) z navedbo: »Ker je zelo potrebno, da sva vsak na drugem mestu.«⁶

Na podlagi tega smemo domnevati, da je 3. četa prispela na Bovško med 10. in 15. novembrom 1942. Drugih zanesljivih podatkov o tem ni najti nikjer druge.

Potem ko je 3. četa prispela na Bovško, se je utaborila južno od Bovške doline, na zahodnem pobočju Javorščka, v eni izmed številnih kavern iz prve svetovne vojne, ki jih je uporabljala avstro-ogrska vojska na soški fronti. Njeno prvo taborišče je bilo v neki grapi na plazu pod Brdami. Tam je ostala do 8. decembra 1942.⁷ Bivalne razmere so bile sicer ugodne, vendar je grozila nevarnost, da jih bo izdal dim, ki ga je bilo mogoče opaziti prav iz Bovca. Zato so se preselili malo više, na vrh Humčiča (kota 806), v kaverne na južnem pobočju hriba, katere niso bile tako vidne iz doline in iz Bovca. Tu je Bovška četa prezimovala do 13. februarja 1943.

Od taborišča na Humčiču pa do najbližje

¹ Franc Čopi-Borutin, Koper. Izjava piscu, avgust 1984.

² Prav tam.

³ Ukaz štaba Soškega odreda št. 8, z dne 5. oktobra 1942. F. št. 218, v arhivu IZDG.

⁴ Stanko Petelin: Gradnikova brigada, druga izdaja, stran 19. (V nadaljevanju: S. Petelin, n. d.).

⁵ Anton Bavec-Cene in Ana Marija Bavec, oba iz Ljubljane. Izjava piscu, 18. oktobra 1982.

^{5a} Franc Kravanja-Peter Skalar je bil rojen v vasi Čezsoča pri Bovcu in je bil od leta 1930 aktiven član narodnorevolucionarne organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka). Do leta 1935 je deloval v tej organizaciji v domačem kraju na Primorskem (požig šole v Čezsoči in Bovcu itd.), nato je pobegnil čez mejo v Jugoslavijo in se nastanil na Jesenicah. Tu je nadaljeval s svojo aktivnostjo v tej organizaciji, in to na območju Italije in Avstrije. Spomladi 1940 je aktivno sodeloval pri organiziranju nekaterih diverzantskih akcij na železniški progi pri Judenburgu in na pontebški progi med Trbižem in Vidmom. Zato so na intervencijo nemške policije jugoslovanske oblasti Franca Kravanja in še nekatere njegove sodelavce junija 1940 aretirale in obsodile na zaporne kazni. Razpad stare Jugoslavije je Kravanja dočkal v zeniških zaporih, od koder mu je uspelo pobegniti in se vrniti v Slovenijo. Tu je živel pod tujim imenom, nekaj časa v Ljubljani, nato v Ribnici na Dolenjskem. Ko so ta del zasedli Italijani, se je Kravanja še z dvema sodelavcema umaknil v ilegalo na Malo goro nad Ribnico v Lovšinoovo kočo. Tu so jih italijanski ovaduhji odkrili in karabinjerji so jih napadli zgodaj zjutraj 13. maja 1941. Napadeni so se z orožjem uprli in prišlo je do silovitega streljanja. Pri napadu je bil Kravanja huje ranjen in ujet, drugi sodelavec ubit, medtem ko je tretjemu uspelo pobegniti. Italijani so Kravanja, še vedno pod tujim imenom, prepeljali v bolnišnico, najprej v Kočevje, nato v Ljubljano. Medtem so ugotovili, da se pod tujim imenom skriva Franc Kravanja. Sledila je pospešena priprava za ponovno sojenje za dejanja, storjena pred vojno. Temu primerno so ga v bolnišnici tudi zastražili, vendar se mu je kljub okrepljeni straži in še svežim ranam posrečilo pobegniti. Pobeg so organizirali člani Osvobodilne fronte, ki so hkrati poskrbeli za novo zatočišče in nadaljnjo zdravniško nego v Ljubljani, do maja 1942, ko je zapustil Ljubljano in s ponarejenimi dokumenti odpotoval na Dolenjsko, kjer se je vključil v Stajerski bataljon.

Franč Čopi-Borutin je bil rojen leta 1917. Bil je domačin iz vasi Čezsoča pri Bovcu. Tudi on se je uvrščal med tiste zavedne in napredne Slovence, ki so se bojevali za nacionalno osvoboditev Primorske že pred drugo svetovno vojno. Zato ga je italijanski fašizem preganjal. Zaradi tega je moral kmalu zapustiti svoj rojstni kraj kot mnogi drugi napredni Primorci in se zateči čez državno mejo v Jugoslavijo. Nastanil se je v Kranju, kjer je našel tudi zaposlitev, in se kmalu vključil v napredno delavsko gibanje. V njem je aktivno deloval. Konec leta 1941 se je pridružil partizanom na Gorenjskem in postal bореc legendarnega Cankarjevega bataljona. Bil je udeleženec v mnogih akcijah tega bataljona v zimi 1941/1942, med drugim tudi v znani bitki na Pasji Ravni, v Rovtah ob napadu na nemško policijsko četo in končno tudi v dražgoški bitki. Oba, Franca Kravanja in Franca Čopija, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije julija 1942 poslalo na Primorsko.

^{5b} Pismo štaba Soškega odreda, z dne 7. novembra 1942. F. št. 218/2, v IZDG.

⁶ Oba poročila štaba 2. bataljona Soškega odreda, z dne 17. in 18. novembra 1942. F. št. 218/2 v IZDG.

⁷ Poročilo poveljstva 3. čete štabu 2. bataljona Severnoprimskega odreda, z dne 15. decembra 1942. F. št. 218/2 v IZDG.

večje vasi Čezsoča je bilo sorazmerno blizu in konfiguracija terena je omogočala, da so se četne patrulje lahko tudi čez dan neopazno približale vasem. Prav zato je bila povezanost med četo in prebivalci Čezsoče (približno 80 hiš) tako tesna. Skoraj vsi so delali za Osvobodilno fronto in podpirali partizane, zlasti pozimi 1942/1943. Približno enak položaj je bil tudi v drugih okoliških vaseh Bovca.

Iz mesečnega poročila za november 1942, ki ga je komandant 2. bataljona (Cene Smrekar-Anton Bavec, op. pis.) poslal štabu Soškega odreda, je razvidno, da je Bovška četa imela 20 partizanov, oboroženih z 9 puškami mavzericami in 1161 naboji, 4 italijanskimi puškami in 207 naboji, 6 avstrijskimi puškami in 260 naboji, eno lahko strojnico zbrojevko in 300 naboji, dvema pištolama in 22 ročnimi bombami.⁸

Decembra 1942 se je številčno stanje v Bovški četi povečalo za tri partizane, januarja 1943 za nadaljnjih 17 partizanov, skupno torej 40.⁹ V naslednjih štirinajstih dneh je vstopilo v partizanske vrste iz Bovške doline še približno 60 novincev, večji del v Bovško četo, nekaj pa že v novonastajajočo 5. četo na Mangartu. Slednji so bili domačini iz Strmca in Loga pod Mangartom, skoraj vsi rudarji, zaposleni v bližnjem rudniku svinca Rabelj.

Na tako množičen odhod v partizane v nekaj dneh je vplivala tudi množična mobilizacija italijanskih oblasti letnikov 1923–1924 in nato 1925–1926. Januarja 1943 so v Bovški dolini brez običajnega poziva pobirale fante kar karabinjerske patrulje, okrepljene z vojaštvom, 5. in 6. februarja 1943 pa je bila nato druga množična mobilizacija. Vse te mobilizacije so poslali v tako imenovane battaglione speciale (delavske bataljone).

Aktivna politična dejavnost vodstva in borcev Bovške čete na terenu, njena tesna povezanost s prebivalci okoliških vasi, aktivnost že omenjenih aktivistov in nekatere uspešne vojaške akcije so obrodile dokaj dobre rezultate tudi v Bovcu, čeprav je bila tam nastanjena močna vojaška postojanka s karabinjersko, fašistično in finančno postajo ter vsem drugim aparatom – občino, ki je bila v rokah italijanskih priseljencev. Še več je bilo soldateske v dolini Loga pod Mangartom, Soče in Trente, v trdnjavi Kluže, kjer so v letih 1939–1940, med pripravami za napad na Jugoslavijo, dogradili nove, začasne

vojašnice. Poleg važnejših objektov in mostov so postavili postojanke za njihovo zavarovanje. Stanje je ostalo nespremenjeno tudi po vdoru in zasedbi Ljubljanske pokrajine, še v letih 1942/1943.

Kljub veliki gostoti sovražnih postojank v Bovški dolini se je narodnoosvobodilno gibanje nezadržno širilo in ob koncu leta 1942 ni bilo ne vasi ne naselja, ki ne bi imela organizirane Osvobodilne fronte, zaupnikov, obveščevalne dejavnosti, organiziranega zbiranja hrane, opreme in orožja.

Dne 5. februarja 1943 je Franc Šavli-Medved ustanovil prvo celico Komunistične partije Slovenije v Bovški dolini. V njej so bili sekretar Ivan Fiorese iz Podklopce in člana Alojz Muznik, rudar iz Bovca, ki je skrbel za gospodarstvo in organizacijo med rudarji v rudniku Rabelj, ter Oskar Zornik iz Čezsoče, ki je skrbel za organiziranje mladine. Sestanek je bil v samotni gostilni Žvikar pod Bovcem. Ivan Fiorese je aktivno deloval pri širjenju partijske organizacije, pridobivanju novih kandidatov in članov in ustanavljanju novih celic po okoliških vaseh Žaga, Plužne, Kal-Koritnica in Log pod Mangartom.^{9a} Za Bovško dolino je bilo značilno, da so bile celice Komunistične partije Slovenije organizirane kot trojke. Verjetno so to obliko povzeli po organizaciji TIGR.

Bovška četa je delovala na območju vse Bovške doline, od vasi Trnovo na jugu prek Srpenice, obeh Žag, okoliških vasi Bovca do doline Soče in Trente, četudi sta bila dostop in zadrževanje v tej dolini zelo otežena zaradi gosto posejanih sovražnih postojank; v neposredni bližini je tekla državna meja z Gorenjsko, kjer je bilo narodnoosvobodilno gibanje že zelo razvito. Za Bovško četo je bila tedaj zlasti pomembna pot, ki pelje skozi Log pod Mangartom, čez Predel v smeri Rabeljske doline proti Trbižu in rudarskemu naselju Rabelj, ki leži v globoki in težko dostopni dolini sredi Julijcev. Tedaj je tam s polno zmogljivostjo deloval rudnik svinca in cinka. V njem je bilo zaposlenih precej rudarjev iz Bovške doline, med njimi več vojaških obveznikov, ki so jih italijanske vojaške oblasti oprostile vojaščine, ker so kot rudarji delali v panogi, pomembni za vojno industrijo.

V ta del Kanalske doline, natančneje v Mrzlo vodo, naj bi po nekaterih podatkih prispela prva skupina partizanov že v začetku novembra 1942, vodil pa naj bi jo Ivan

Puntar-Gubec iz 3. čete Tolminskega bataljona. Vendar je to le malo verjetno, saj so okrog 15. novembra prvi partizani šele prišli v Bovško dolino in med njimi je bil tudi Ivan Puntar-Gubec. Celo glede Bovške doline so tedaj nekateri imeli pomisleke, da bi se tam lahko obdržala samostojna partizanska enota, kaj šele na območju Mangarta in Mrzle vode, kjer teren sploh še ni bil organiziran, vsaj ne tako kot v Bovški dolini. Poleg tega se je Ivan Puntar-Gubec prve dni novembra komajda pridružil enoti Loškega odreda, ki je prispela na Šentviško planoto med 3. in 5. novembrom 1942¹⁰, zato je malo verjetno, da bi ga kar takoj poslali proti Kanalski dolini.

V Bovški četi so bili večji del partizani, ki terena niso poznali. Med njimi sta bila le dva domačina, komandir čete Stanko Kenda-Nikolaj in Andrej Ivančič-Saša, oba doma iz Čezsoče pri Bovcu. Andrej Ivančič je pred vstopom v narodnoosvobodilno vojsko, 19. oktobra 1942, resda bil rudar v rudniku svinca v Rablju, vendar hribovitega dela do stopa do Mrzle vode ni poznal tako, da bi lahko bil vodnik. To, da so italijanske oblasti iz Vidma poročale v Rim novembra 1942 o pojavu sumljivih ljudi, »ki so uporniki«, še ne pomeni, da so bili partizani.^{10a} Domnevati smemo, da je šlo morda za skupino aktivistov rudarjev iz bližnjega rudnika Rabelj, ki so se občasno, tedaj in tudi pozneje, sestajali v okolici naselja Mrzle vode in v gostilni Antona Geršaka v Mrzli vodi. V naselju, ki leži približno tri kilometre od rabeljskega rudnika in malo več od Trbiža, ni bilo nobene sovražne postojanke. Tedaj sta med rudarji v rudniku organizirano delovala aktivista Alojz Muznik iz Bovca in Jože Komac iz Čezsoče. Pozneje pa tudi nekateri drugi. Delali so po navodilih Franca Čopija-Borutina, ki je pogo-

sto zahajal s Tolminskega v Bovško dolino, kjer je skupaj z drugimi aktivisti pripravljaval in organiziral teren za prihod prve skupine partizanov. Jože Komac in Alojz Muznik sta skupaj z napredno usmerjenimi rudarji organizirala sestanke zunaj rudarskega naselja Rabelj. Na sestanke so hodili rudarji Ivan Možina-Hanza iz Loga pod Mangartom, Anton Kuk, Miha Vencelj, brata Henrik in Rudolf Mavrič. Slednji štirje so se pozneje pridružili 5. četi na Mangartu. V začetku leta 1943 se je krog udeležencev sestankov razširil z novimi rudarji iz Bovške doline in nekaterimi domačini. Toda tudi priseljenci so začeli aktivno sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju. Med njimi rudarji Anton Sosič, prej je stanoval v Mrzli vodi, Tomaž Cuder iz Soče, po domače Gerejecu, Franc in Andrej Mlekuž iz Kala-Koritnice in končno tudi France Kravanja, delavec v železarni Bela Peč pri Trbižu, doma iz Soče, po domače Flutačev.¹¹ Kot bomo videli pozneje, sta Franc Kravanja in Tomaž Cuder postala ova-duha. Da tedaj v Mrzli vodi ni bilo partizanske patrulje s Tolminskega – 2. bataljona Soškega odreda, kažejo tudi razprava in sklepi partijskega posvetovanja z dne 23. novembra 1942 pri Tolminskem Lomu, ki ga je vodil politkomisar Soškega odreda Dušan Pirjevec-Ahac. Šele na tem posvetovanju so namreč tolminskemu okrožju kot poseben teren dodelili tudi Rezijo s Kanalsko dolino. Na posvetovanju je sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Tolminsko Franc Šavli-Medved med drugim poročal: »Prodrli smo v Bovec, kjer smo našli nekaj starih članov Komunistične partije Italije, ter preko njih dobili zvezo z Rabljem.«¹² To z drugimi besedami pomeni, da so do takrat v tem delu Kanalske doline komaj

⁸ Mesečno poročilo štaba 2. bataljona, z dne 15. decembra 1942. F. št. 218/2 v IZDG. V tretji ali Bovški četi so bili: NIKOLAJ, komandir čete (Stanislav Kenda), JANEZ, komisar čete (Janez Kranjc), GUBEC (Ivan Puntar), BINE (Albin Logar), FRANJO (Franc Kranjc), MILAN (Milan Palčič), VERA (Vera Palčič), FRANCKA (Franccka Palčič), KRISTINA (Kristina Maslo), JAKŠA (Franc Trenta), LESJAK (Jože Maličkar), SAŠA (Andrej Ivančič), TONE (Vine Korenčič), VIKTOR (Viktor Leban), KMETIČ (Radoslav Lesjak), MARTIN (Milan Barčič), PRIMOREC (Mirko Cvek), MAROLT (Alojz Strle), FRANCE in LADO.

⁹ Poročilo štaba 2. bataljona štabu Soškega odreda, z dne 7. februarja 1943. V. št. 218/2 v IZDG.

^{9a} Ivan Fiorese. Življenjepis v zgodovinskem arhivu CK KP Slovenije.

¹⁰ Ana Marija Bavec in Anton Bavec-Cene, Ljubljana. Izjava piscu 18. oktobra 1982.

^{10a} Dr. Tone Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Stran 424. (V nadaljevanju: dr. Tone Ferenc, n. d.)

¹¹ Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu, 15. marec 1983. Anton Sosič, Bovec. Izjava piscu, november 1982.

¹² Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 423.

vzpostavili zvezo prek rudarjev domačinov iz Bovške doline. Če bi v ta del, v Mrzlo vodo, dotlel že poslali kako partizansko patroljo, bi na posvetovanju o tem prav gotovo govorili, saj so se posvetovanja udeležili najodgovornejši partijski delavci iz partizanskih enot in aktivisti s Tolminskega. To domnevo potrjuje tudi okrožnica štaba Soškega odreda št. 20, z dne 19. decembra 1942, ki odreja 2. bataljonu (Tolminskemu) izvajanje sprejetih sklepov omenjenega posvetovanja. V okrožnici štaba med drugim piše: »V tem smislu vam štab odreda odreja tele naloge, ki jih takoj izvršite:

a) organizirajte agitacijske politične patrolje, ki naj odidejo v smeri proti Predelu in naj skušajo prodreti do Rablja in Trbiža;

b) Na isti način skušajte prodreti v Rezijo in Trento ter severni del Beneške Slovenije;

c) Takoj doseči ustavljanje vseh obratov in ustanov, ki služijo okupatorju.«¹³

To je pravzaprav navodilo za prodor enot Tolminskega bataljona (Bovške čete) v Kanalsko dolino, prek Predela v Rabelj in proti prometnemu križišču Trbižu, na območje, ki dotlel ni bilo zajeto v operativno cono partizanskih enot Tolminskega bataljona Soškega odreda. Navodilo je Bovška četa uresničila šele v začetku druge polovice februarja 1943, ko je bila na Mangartu ustanovljena 5. četa. V njej so bili, kot smo že povedali, večji del rudarji iz rudnika svinca Rabelj, ki so poznali teren. O tem več v drugem poglavju.

Aktivna politična dejavnost Bovške čete in nekaterih aktivistov v Gornjem Posočju konec 1942 je bila uspešna. To je pozneje, decembra 1942 in prva meseca v letu 1943, dokazal množični odziv fantov v narodnoosvobodilno vojsko. Do 13. februarja 1943 je iz Bovške doline vstopilo v Bovško četo oziroma v novo 5. četo na Mangartu kar 88 novih borcev, med njimi precej rudarjev. Januarja 1943 se je številčno stanje Bovške čete podvojilo in konec tega meseca je šela že 40 partizanov.¹⁴ Do 13. februarja 1943 je iz Bovške doline prišlo v Bovško četo 33 novincev iz Bovca, 16 iz Čezsoče, 14 iz Loga pod Mangartom in Strmca, 6 iz Kala-Koritnice, 13 iz Žage in 6 iz Soče-Lepene. Iz tega prikaza je razvidno, da je Bovška dolina prispevala v Tolminski bataljon Soškega odreda 88 partizanov oziroma skupno 92, saj je Stanko Kenda-Nikolaj prišel v Gregorčičev bataljon na Goriškem že septembra 1942,

Andrej Ivančič-Saša pa že oktobra 1942 v Tolminsko četo, medtem ko sta bila Franc Čopi-Borutin in Ferdo Kravanja-Skalar v partizanskih enotah v notranjosti Slovenije že od leta 1941 oziroma 1942. O množičnem odzivu vstopa v partizanske vrste, zlasti rudarjev iz rudnika Rabelj, ti so bili v glavnem iz Bovške doline, priča tudi ohranjeno poročilo, ki ga je 31. januarja 1943 poslal sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Tolminsko Franc Šavli-Medved pokrajinskemu komiteju Komunistične partije Slovenije za Primorsko. V njem med drugim poroča: »Postavljen je temeljni kamen za partijsko organizacijo v rudniku Rabelj. Ustanavljajo se odbori OF. Pripravljeni so prvi rekruti rudarjev za vstop v partizane.«¹⁵

Prve dni februarja 1943 je v Bovško četo prišlo 25 fantov rudarjev. Večina jih je vstopila kar v nastajajočo 5. četo na Mangartu, v operativno področje katere so sodili dolina Loga pod Mangartom, Strmec in del Kanalske doline. Bovška četa se je številčno povečala na približno 120 partizanov. Med partizankami sta bili tudi sestre Vera in Francka Palčič, doma z Vrhniko v Loški dolini. Na Primorsko sta prišli s partizani Loškega odreda. Prav tako je bila med njimi tudi Kristina Maslo z Ostrožnega brda v Brkinih.

V začetku februarja 1943 so 2. Tolminski bataljon razdelili na dva dela: v 2., tj. Bovškem bataljonu sta ostali 2. (Kobariška) in 3. (Bovška) četa, medtem ko sta bili 1. in 4. vključeni v novi 5., tj. Tolminski bataljon.¹⁶ Kot bomo videli pozneje, sta bili iz 3. (Bovške) čete ustanovljeni še 4. in 5. četa, iz 2. (Kobariške) pa še 1. četa. Tako je v drugi polovici februarja 1943 2. (Kobariško-Bovški) bataljon imel kar pet čet.

AKCIJE BOVŠKE ČETE

V zimi 1942/1943 je Bovška četa poleg razmaha političnega dela na terenu izvedla tudi nekaj vojaških akcij, ki so njeno politično delo še bolj okrepile. Prvo akcijo je vodstvo čete načrtovalo prve dni decembra 1942 v dolini med Bovcem in vasjo Sočo. Napadli naj bi karabinjersko postojanko, ki je varovala utrdbe pod Maljnikom v Kršovcu. Komandir čete je 10. decembra 1942 v jutranjih urah poslal izvidniško patroljo, v kateri so bili Tone, Primorec in Kmetič, da izbere teren in ugotoviti čas obhodov karabinjerskih patrolj, ki so varovale utrdbe na Maljniku,

na ozkem prehodu v dolino Soče, in pripravi vse potrebno za izvedbo akcije. Še isti večer je komandir Nikolaj popeljal v akcijo močnejšo skupino partizanov. V njej so bili Marolt, Bine s puškomitraljezom, Lado, Viktor, Martin in Jakša. V dolini Soče so se sestali z izvidniško patruljo in ta je poročala komandirju, da se karabinjerske patrulje ob mraku umaknejo v postojanko. Komandir čete se je na podlagi poročila odločil za sabotažno akcijo v Vrsniku v dolini Soče, in sicer za požig lesnega obrata – žage, katerega lastnik je bil italijanski priseljenec Valent.¹⁷

POŽIG ŽAGE V VRNIKU

Tako je skupina desetih partizanov 10. decembra zvečer, okrog 23. ure, zažgala lesnoindustrijski obrat, v katerem sta obratovali električna tračna žaga in žaga venecijanka. Leseni obrat je pogorel do tal, le ogrodje mogočne tračne žage iz železa je molelo s pogorišča kot nema priča nekdanjega gigant skega žagarskega obrata.

Žagi sta obratovali noč in dan in vsa proizvodnja je bila sproti odpeljana v Italijo. Pri požigu so pogoreli trije večji elektromotorji, čez 30 m³ desk, vse orodje v delavnicah, več nadomestnih tračnih žag, električni transformator in več kubikov hlovov. Pri nečaku lastnika obrata so partizani zaplenili pištolo, bereto, z 12 šaržerji in nekaj sanitetnega materiala. Partizani so se po opravljeni akciji v Vrsniku še isto noč vrnili po cesti Soča–Bovec v dolino Bovca in na poti srečali samo gasilce, ki so zgodaj zjutraj hiteli proti pogorišču Valentovih žag. V taborišče so prispeli v jutranjih urah 11. decembra.¹⁸ S požigom tega objekta so Italijanom za vselej preprečili izkoriščanje gozdnega bogastva te doline in odvažanje lesa v Italijo. Valent je sprva skušal izgubo nadomestiti z gradnjo novega obrata v okolici Bovca, vendar je svojo namera kmalu opustil, saj se je partizanstvo iz dneva v dan širilo in je bilo le malo upanja, da bo lesno bogastvo Gornjega Posočja lahko nemoteno izkoriščal naprej. Še pred razpadom Italije je zgradil nov lesni obrat nekje v

Karniji in se tja po italijanski kapitulaciji tudi preselil.

Za požig lesnega obrata v Vrsniku sta bila osumljena 19-letni Jože Mlekuž-Pepi in 16-letni Janez Mlekuž, doma iz Vodenca pri Bovcu. V obratu sta bila zaposlena kot vodji izmen pri električni tračni žagi, eden podnevi, drugi ponoči. Še isto noč so ju priprli na karabinjerski postaji v Soči, ju zaslislali in naslednji večer s kamionom z vojaškim spremstvom prepeljali v Bovec ter ju tam izročili vojaškemu poveljniku bovških vojašnic kapetanu Borgatu. Tu so ju ⁴ponovno zaslislali in pri tem Jožeta Mlekuža tudi hudo pretepli. Medtem so italijanski vojaki preiskovali oba bregova doline Soče in na svežem snegu iskali sledove za partizani. Niso pa računali na možnost, da so partizani prišli in se umaknili po kopni cesti Bovec–Soča. Zato so tudi tako pritiskali na priprta in osumljena delavca. Rešila ju je izpoved nečaka lastnika požganega obrata, ki je bil navzoč ob prihodu partizanov in požigu obrata.

NAPAD NA KARABINJERSKO PATRULJO POD BOVCEM

Ker se akcija na karabinjersko postojanko v dolini Soče ni posrečila, je dobrih deset dni pozneje, zvečer 21. decembra, skupina desetih partizanov Bovške čete pod vodstvom komandirja Nikolaja postavila засedo v kraju Jama, slaba dva kilometra jugozahodno od središča Bovca, na glavni cesti Bovec–Kobarid. Okrog 19. ure so napadli karabinjersko patruljo, ki se je vračala iz smeri Podklopcja proti Bovcu. V napadu je bil smrtno zadet brigadir Salvatore Bellita,¹⁹ medtem ko je drugim članom patrulje uspelo odnesti celo kožo, saj je partizanski zasedi zatajila lahka strojnica zbrojevka, ki bi lahko pokosila vso patruljo. Karabinjerji so se umaknili nazaj, po cesti, speljani po globokem zemeljskem tesnem useku, in se zatekli v dva kilometra oddaljeno električno centralo, v kateri sta dežurala elektricarja Giovanni Fiorese in Cvetko Rot, aktivista in sodelavca Osvobodilne fronte. Preplašeni vojaki so od njiju

¹³ Arhiv Šoškega odreda, ukaz št. 20, z dne 19. decembra 1942. F. št. 218/2 v IZDG.

¹⁴ Poročilo štaba 2. bataljona štabu Šoškega odreda, z dne 7. februarja 1943. F. št. 218/2 v IZDG.

¹⁵ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 425.

¹⁶ Stanko Petelin, n. d., stran 20.

¹⁷ Tedensko poročilo 3. (Bovške) čete, z dne 15. decembra 1942. F. št. 218/2 v IZDG.

¹⁸ Glej op. št. 17.

¹⁹ Osební podatki padlega brigadirja so povzeti iz mrlíške knjige na matičnem uradu pri KS Bovec.

zahtevali, da čimprej telefonsko javita v Bovec, da je bila patrulja napadena in da pogrešajo brigadirja. Najprej je »skušal vzpostaviti« zvezo Fiorese in nato tudi Cvetko Rot. Zaradi njunega zavlacovanja je bila karabinjerska postaja v Bovcu obveščena o napadu šele okrog 21. ure, tako da so intervenirali na kraju napada šele okrog 22. ure, s triurno zamudo. Takrat pa so bili partizani že v svojem taborišču in si ogledovali zaplenjeno orožje padlega brigadirja ter njegovo lepo uniformo.

To je bila prva partizanska akcija v Bovški dolini na sovražnikovo živo silo in je imela velik odmev med tamkajšnjim prebivalstvom. Ubiti brigadir Salvatore Bellita je bil na splošno osovražen med ljudmi zaradi svojega surovega in ošabnega vedenja in brutalnega nastopanja. Med Italijani pa je akcija povzročila velik preplah. V tem delu Slovenije so se Italijani počutili dokaj varne pod okriljem sorazmerno golih vršacev Julijcev. Menili so, da tu ni primernih pogojev za partizansko delovanje. Vendar so kljub temu že sredi leta 1942 poostriili varnostne ukrepe, povečali število vojaštva v Bovcu, postavili nove postojanke, zavarovali nekatere pomembne objekte, zlasti mostove, karabinjerske patrulje pa okrepili z vojaškim spremstvom, ki je bilo oboroženo z lahkim avtomatskim orožjem. Po akciji na karabinjersko patruljo so uvedli policijsko uro in omejili gibanje prebivalstva.

Prebivalci doline pa so s tem spoznali resnost narodnoosvobodilnega boja in pomembnost programa Osvobodilne fronte. Marsikomu je vse to dotlej bilo le geslo, daleč od resničnosti. Partizansko gibanje in akcije širom po Sloveniji in Jugoslaviji so bili daleč proč od zahodnega dela slovenske zemlje in zato tudi manj prepričljivi. Poleg tega jih je radio London pripisoval četnikom, in to je begalo prebivalstvo. Tudi 25-letna ločenost Primorske od Slovenije je pripomogla k zmešnjavi in negotovosti, ki so ju Italijani znali še kako izkoristiti pri zaviranju narodne osveščenosti in opredelitvi za narodnoosvobodilni boj. Šele intenzivno delo maloštevilnih aktivistov v pozni jeseni 1942 in aktivnost Bovške čete sta pripomogla k preobratu v tem zahodnem delu Slovenije. Poslej so aktivisti lahko brezskrbno hodili od hiše do hiše, pojasnjevali ljudem cilje in osnovni program Osvobodilne fronte in zbirali hrano in zimsko opremo za partizane. Le redkim hišam so se izogibali.

Konec leta 1942 so imele nekatere enote še vso zalogo hrane, shranjene v posebnih bunkerjih. To je razvidno iz poročila intendanta 2. bataljona Soškega odreda Franca Čopija-Borutina štabu bataljona konec leta 1942, v katerem navaja, da ima npr. 3. Bovška četa na zalogi 500 kg krompirja, 50 kg fižola, večjo količino masti in druge hrane.²⁰ Skoraj vsa živila so prispevali domačini. To potrjuje tudi finančni obračun v poročilu, iz katerega izhaja, da je Bovška četa od 1. novembra do 31. decembra 1942 porabila za nakupe le 6390 lir.²¹ Podoben finančni položaj so imele tudi druge enote tega bataljona.

REKVIZICIJA V LOVSKI KOČI TRŽAŠKEGA GROFA STRELA

Med 20. in 30. decembrom 1942 je patrulja iz Bovške čete opravila rekvizicijo v lovski koči v Zadnjem Slateniku, jugozahodno od planine Golobar. Koča je bila last tržaškega grofa Strela, ki je imel v zakupu lovišča v hribovju južno od Bovške doline (od zahodnih obronkov Krna, doline Lepene, celotni levi brez reke Soče do Kobarida). Iz koče so pobrali odeje, posteljnino, razno blago in kuhinjsko posodo. S tem je bila hkrati ukinjena grofova izključna pravica do lova v tem delu Bovške doline. Odtlej se ni nikoli več pojavil v tem lovišču (sedanje lovišče Lovskega društva Čezsoča pri Bovcu).^{21a}

UNIČENJE ITALJANSKE POSTOJANKE NA ŽAGI

V noči na 5. februar 1943²² so borci Bovške čete pod vodstvom komandirja Stanka Kenda-Nikolaja napadli in likvidirali vojaško postojanko v vasi Žaga. Postojanka je varovala most čez reko Učjo na glavni cesti Bovec-Kobarid. V njej je bilo 12 vojakov.

Most je bil zavarovan z enim stražarskim mestom. Partizani so se pod okriljem noči približali stražarju in ga s strojničnim rafalom pokosili v trenutku, ko je stopil pred osvetljeno okno postojanke ob mostu. Nato so z naskokom jurišali na speče vojake v bližnji pritlični stavbi ob mostu. Ti so se od presenečenja predali brez odpora, ko so jim partizani zagrozili, da jih bodo zasuli z ročnimi bombami. Odvzeli so jim uniforme, pobrali orožje in opremo in jih pustili samo v spodnjem perilu. Italijanski stražar je pozneje podlegel

ranam, čeprav so mu partizani pred odhodom dali prvo pomoč. Italijanskim vojakom so partizani pojasnili pomen narodno-osvobodilnega boja, ti pa so bili presrečni predvsem zato, ker so jih pustili pri življenju. Od veselja so jih objemali in se z njimi rokovali za slovo. Partizani so se z zaplenjenim orožjem, strelivom in opremo postavili v vrsto ob mostu in pred odhodom zapeli *Bandiero rosso*. Nato so krenili po cesti nazaj proti Čezsoči proti taborišču.^{22a} K uspehu akcije sta vsekakor pripomogla temeljita priprava in presenečenje ob napadu. Šele dva meseca pozneje so Italijani postojanko spet usposobili.

UNIČENJE ŽIČNICE NA POLOVNIKU

Ena od zadnjih akcij, ki jih je izvedla 3. Bovška četa 2. bataljona v sestavu Soškega odreda, je bilo uničenje žičnice na Polovniku v noči od 12. na 13. februar 1943. Žičnica je bila speljana po pobočju Polovnika, nedaleč od vasi Čezsoča. Po njej so spuščali les v dolino in ga nato odvažali v Italijo. Lastnik žičnice je bil italijanski priseljenec Valent, lastnik žage v Vrsniku. Akcijo je izvedla tričlanska patrolja, v kateri so bili komandir čete Stanislav Kenda-Nikolaj, Silvo Gianfrate-Srečko in Pavle Gašperšič. Da so akcijo lahko izvedli, so se morali povzpeti na pobočje severnega dela Polovnika, do kraja vzhodno od Stenčala. Tam je bila postavljena skromna lesena baraka, v kateri so prebivali delavci, med njimi dve furlanski družini z majhnimi otroki. Med delavci je bil tudi domačin Andrej Klavora iz Čezsoče, po domače Uštincev, ki je presekal žičnico, da je zgrmela po strmem pobočju več kot 800 m globoko v dolino. Leseno barako so požgali, tako da delavcem ni preostalo drugega, kot da so se vrnili v dolino na svoje domove in si druge poiskali vsakdanji zaslužek.^{22b}

REORGANIZACIJA BOVŠKE ČETE

V štabu 2. bataljona so januarja 1943 stekle priprave za reorganizacijo nekaterih enot, med njimi tudi Bovške čete. V začetku februarja 1943 se je Bovška četa številčno zelo povečala in je štela okrog 120 borcev. Zato so iz nje ustanovili še dve četi, in to 4. in 5., vse tri pa so še vedno spadale v 2. bataljon Soškega odreda. Za novi četi so imenovali nov komandni kader in jima določili območje operacij ter približno lokacijo nastavitve. Za 4. četo je bil določen teren zahodno od Bovške doline, vasi Žaga, Srpenica in Trnovo ter naselja v dolini Učje. Za taborišče so bili predvideni kraji v bližini pastirskih staj na ovčji planini Baban, na zahodnem pogorju Kanina, na višini približno 1400 m.

Peta četa naj bi delovala severovzhodno od Bovca, na območju doline Loga pod Mangartom, Strmca in predela proti Kanalski dolini z vasi Rabelj in Mrzla voda s širšo okolico ter pomembnim cestnim in železniškim križiščem Trbiž. Za taborišče so izbrali teren na južnem pobočju Mangarta, vzhodno od vasi Strmec, nad cesto, ki pelje čez Predel v Kanalsko dolino. V 5. četo je bilo pozneje vključenih največ domačinov iz Loga in Strmca, rudarjev iz bližnjega rudnika Rabelj. Vsi so dobro poznali teren, kajti med njimi je bilo precej krivolovcev. Vsi domačini, ki so vstopili v 5. četo na Mangartu, so bili oboroženi s puškami, ki so bile predelane iz vojaških pušk iz prve svetovne vojne.²³

Za 3. četo je bilo predvideno, da ostane na južni strani Bovške doline in deluje na njenem ožjem območju.

USTANOVITEV DVEH NOVIH ODREDOV

Še preden je bila izpeljana reorganizacija Bovške čete, so potekale tudi priprave na reorganizacijo Soškega odreda. Dne 13. fe-

²⁰ Dvomesечно poročilo Franca Čopija-Borutina štabu 2. bataljona Soškega odreda, z dne 6. januarja 1943. F. št. 218/2 v IZDG.

²¹ Prav tam.

^{21a} Poročilo štaba 2. bataljona štabu Soškega odreda, z dne 19. januarja 1943. F. št. 218/2 v IZDG.

²² Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 427.

^{22a} Moja prva akcija na Žagi pri Bovcu. Neznani avtor, v F. št. 218/a v IZDG.

^{22b} Pavel Gašperšič, Čezsoča 124. Izjava piscu, 21. maja 1983. Silvo Gianfrate-Srečko. Pisna izjava pri piscu.

²³ Oto Vencelj-Boris, Ljubljana. Izjava piscu, februar 1983.

bruarja 1943 so ga razdelili na Severno- in Južnoprimerški odred. V Severnoprimerškem odredu so bili trije bataljoni, katerih operativno območje je segalo od desnega brega reke Idrijce do Tolmina prek Gornjega Posočja in od Tolmina navzdol po desnem bregu reke Soče prek Goriških brd, dela Beneške Slovenije, Rezije in Kanalske doline. V Južnoprimerški odred so bile vključene enote, ki so delovale na levem bregu reke Idrijce in Soče od Tolmina navzdol (Trnovski gozd, Vipavska dolina, Pivka itd.).

Za komandanta Severnoprimerškega odreda je bil imenovan Anton Bavec-Cene, za političnega komisarja pa Cveto Močnik-Florjan. Nalogi sta opravljala ves čas obstoja tega odreda, do ustanovitve Gradnikove brigade. V Severnoprimerškem odredu so bili trije bataljoni, ki so samostojno delovali vsak na svojem operativnem območju. Prvi bataljon je deloval na območju med Tolminom, Cerknim in Idrijo. Komandant bataljona je bil Jaka Manfreda, politični komisar Jože Peršolja, njegov namestnik pa Pavel Perenič-Gašper, ki pa te naloge ni prevzel; pozneje je postal politični komisar 1. bataljona Alojz Knapič-Lojze.

Drugi bataljon je deloval na obeh bregovih Soče od Tolmina navzgor, na Kobariškem, Bovškem, v Reziji, na območju Rablja in Trbiža, medtem ko je 3. bataljon deloval na desnem bregu Soče od Tolmina navzdol, v Goriških Brdih in v delu Beneške Slovenije.²⁴ Komandant 2. bataljona je bil Slavko Gombač-Boris, politični komisar Janez Kranjc, namestnica politkomisarja Ana Marija Pervanje. Namestnika komandanta so imenovali pozneje, 16. februarja, po prvem obisku političnega komisarja bataljona Janeza Kranjca v 5. četi na Mangartu; namestnik je postal dotedanji komandir te čete Milan Palčič.

Po četah je bil razdeljen tudi drugi bataljon. Tudi njegove čete so samostojno delovale vsaka na svojem območju. Številčno je bil najmočnejši 2. bataljon, ki je imel v svojem sestavu kar pet čet, od katerih sta 1. in 2. operirali v okolici Kobarida, na planini Zaprikraj, na Morizni, planini Jama in pod Konom, medtem ko so bile druge tri čete razporejene severneje v Bovški dolini in Logu pod Mangartom.

NAPAD NA TABORIŠČE NA HUMČIČU

Prav v času, ko so potekale priprave na reorganizacijo Bovške čete in na preselitev 4. in 5. čete iz taborišča na Humčiču, je Italijanom uspelo odkriti taborišče na Humčiču, kjer je do tedaj Bovška četa nemoteno pripravljala za njeno obkolitev in uničenje. V zgodnjih jutranjih urah 13. februarja 1943 so četo obkolili.

Obkolitev so izvedle tri italijanske kolone alpincev iz bovške postojanke. Ena od njih je prodirala po stezi skozi naselje Jablenca proti senožetim Slatenika. Steza je speljana po zahodnem pobočju Javorščka do višine taborišča na Humčiču (na koti 806). S tem je bil partizanom onemogočen umik po pobočju Javorščka proti vzhodu. Druga sovražna skupina je zaprla pot v dolino Slatenik ob istoimenskem potoku na južni strani taborišča. Tretja pa je prodirala iz zahodne, čezsoške smeri in naj bi napadla taborišče. Četa v taborišču je bila nameščena v dveh večjih kavernah pod vrhom hriba, v tretji pa je imela ukladiščeno hrano. Jutro je bilo megleno in vidljivost dokaj omejena, tako da izvidniške patrulje niso mogle pravočasno opaziti sovražnika. Na srečo jih je o tem obvestil Adolf Komac, po domače Pauer. Njegova kmetija je bila najbližja taborišču. Komac je Italijane srečal zgodaj zjutraj, ko je bil na poti v bližnjo vas Čezsoča. Takoj se je vrnil domov, vzel orodje in sani za prevoz drv in odšel pod hrib Humčič, od koder je zavpil proti taborišču, da naj bodo previdni, ker se približujejo Italijani.²⁵ Tako je četa bila pravočasno obveščena in je lahko ukrenila vse potrebno za organiziran umik. Tisto jutro sta bili v taborišču le še 3. in 4. četa, ker je skupina borcev, dodeljena 5. četi na Mangartu, krenila na pot prejšnji večer in s seboj odnesla tudi edino lahko strojnico, češko zbrojevko, ki jo je imela Bovška četa.

Oborožitev Bovške čete je torej bila dokaj skromna. Le nekaj več kot polovica partizanov je bila oborožena, a še ti so imeli zastarelo orožje iz prve vojne s skromno zalogo streliva. Prav zato so dokaj hitro sprejeli odločitev za umik iz taborišča s prebojem čez južno pobočje Humčiča, ki se strmo spušča v dolino potoka Slatenik, od tod pa na nasprotni strani doline navzgor po severnem pobočju Polovnika, ki pa je bilo slabo poraščeno za kritje, zasneženo in zamrznjeno.

Odločitev za preboj v to smer je bila pogumna in tvegana, kajti partizane je vodila v kotlino, kjer so bile idealne možnosti za zasede, od koder bi lahko uničili umikajočo se partizansko kolono ali v kotlini ali pri njenem umiku po severnih in golih pobočjih Polovnika. Toda prav ta okoliščina je zavedla tudi Italijane, da so v tej smeri razmestili sorazmerno šibke sile. Postavili so le posamezne zasede na dominantnih položajih, saj niso pričakovali, da se bodo partizani umaknili v kotlino. Ko sta se četi v popolni tišini zbrali na vrhu Humčiča, pobrali opremo in zaloge hrane, kolikor je je mogel nesti vsak, sta se začeli spuščati po skalnatem in krušljivem ter slabo poraščenem pobočju proti dolini Slatenika. Na desnem bregu nad potokom je bil speljan kolovoz, ob njem pa italijanske zasede. Partizani, ki so pri umiku pričakovali najhujše, so dobro pripravili predhodnico, da izsili preboj z jurišem. Vendar jim je spet pomagalo naključje. Ko so se spuščali po strmeh in krušljivem pobočju, se je začelo kamenje pod njihovimi nogami krušiti, tako da se je sprožil cel plaz debelejšega kamenja in krušljivih skal. Plaz je silovito hrumel v dolino, naravnost proti sovražnikovim zasedam. Med Italijani je povzročil zmedo in strah, tako da so v paničnem begu zapustili svoje položaje in se umaknili daleč od ogroženega terena. Četi sta zmedo izkoristili in se brez boja prebili iz obroča, prečkali kolovoz in v dolini Slatenika zavili ob potoku navzdol proti vasi Čezsoča, kjer sta kmalu dosegli gozd in zavetje ob vznožju severnega dela Polovnika. Šele v dolini so na četi padli posamezni streli iz smeri, od koder so napadalcı prodirali proti taborišču. Na strele so nekateri partizani, ki niso nosili preveč opreme in hrane, sicer odgovorili, toda razdalja je bila prevelika in uspeha ni bilo pričakovati. Glavnina Italijanov iz zahodne smeri je še vedno na slepo prodirala proti izpraznjenemu taborišču na Humčiču. Skupini je poveljeval oficir poročnik, ki je glasno spodbujal svoje vojake k hitrejšemu napredovanju. Prav tega oficirja je vzel na muho partizan Franc Trenta-Jakša s svojo dolgo italijanko, model 91, in s preciznim strelom prekinil spodbujanje: »Avanti

ragazzi!» (Naprej fantje!) Brž ko je padel poveljujoči oficir (zadet je bil v glavo in je čez dve uri podlegel ranam), se je napredovanje upočasnilo in streljanje na umikajočo se kolono partizanov je pojenjalo.

Glavnina partizanov se je še vedno umikala proti zahodu, zdaj že po gozdu ob vznožju Polovnika za vasjo Čezsoča. Na koncu gozda je zavila navzgor po strmeh, zasneženem in poledenem severnem delu Polovnika ter se tako že zelo oddaljila od italijanskih položajev. Povzpela se je do sredine hriba in nato zavila nazaj proti vzhodu, v smeri planin Predolina in Zaprikraj, kjer se je utaborila 2. četa 2. bataljona Severnoprimorskega odreda. Hoja je bila skrajno naporna, saj so morali partizani lesti po zelo strmeh poledenem pobočju in čim više so bili, več je bilo snega, ki pa je k sreči bil v višjih legah suh. Pod vrhom, v gozdnem predelu, je segal partizanom že do pasu. Med umikom iz doline Slatenik so se nekateri partizani ločili od glavnine. Tako so bili bolj izpostavljeni nevarnostim pri plezanju po slabše kritelem terenu. V neki taki skupini je bil tudi Ivo Mlekuž-Planinko, doma iz Bovca. Med plezanjem mu je spodrsnilo, padel je v prepad in tam obležal mrtev. Partizanka Vera Palčič, ki je tudi bila v tej skupini, je bila ranjena, a se ji je kljub prestreljeni nogi ob podpori soborcev posrečilo priti do novega taborišča.

Četi sta naslednje jutro, 14. februarja 1943, po težki in zelo naporni hoji, ki je trajala 12 ur, končno prispeli v taborišče 2. čete, ki je taborila južno od planine Zaprikraj na vzhodnem grebenu Polovnika. Utrujeni partizani so najprej zakurili ogenj, se pogreli in posušili, nato pa legli k počitku v šotore, ki so jim jih odstopili partizani 2. čete. Na dolgem pohodu so nekaterim partizanom zaradi slabe obutve ozeble noge. Najhujše ozeblina sta dobila Viktor Šuler-Tarzan in Anton Kravanja-Hribar. Še dolgo potem sta namesto čevljev imela noge povite z žakljevino.

Počitek je trajal skoraj ves dan, pozno popoldne pa sta se 3. in 4. četa spet odpravili na pot proti prejšnjemu taborišču, vendar sta ga obšli po stezi, speljani po dolini Slatenik. Le patrulja je odšla v staro taborišče na

²⁴ Anton Bavec-Cene: Severno-Primorski odred v arhivu IZDG, fkp pri piscu.

²⁵ Adolf Komac, Čezsoča. Izjava piscu, 12. februarja 1982. Alojz Komac, Zalog-Ljubljana. Izjava piscu, 27. marca 1983.

Humčiču in bila nemalo presenečena ob ugotovitvi, da so Italijani odkrili in požgali le dve od treh kavern. Iz neodkrite kaverne je patrulja vzela opremo in hrano, ki ju partizani ob umiku niso odnesli s seboj, in se nato napotila proti dolini. Glavnino partizanske kolone je dohitela vzhodno od vasi Čezsoča. Ura je bila že krepko čez polnoč in partizanom so ostale le še dobre štiri ure do jutranjega svitanja, vsekakor premalo, da bi četi krenili vsaka na svoje predvideno novo območje, kajti zora bi ju dohitela na pol poti prav v dolini. Zato sta nadaljevali pot proti zahodu, obšli vas Čezsočo ob vznožju Polovnika v smeri proti Čezsoškemu Logu ter proti jutru zavili s krajevne ceste Čezsoča–Log navzgor proti senožeti in seniku Košove ograje, ki leži v gozdnatem severnem delu Polovnika. Tu sta četi čez dan počivali, zvečer pa je 4. četa pod vodstvom novega komandirja Albina Logarja-Bineta in političnega komisarja Franca Kranjca krenila v dolino ter nadaljevala pot po cesti proti Čezsoškemu Logu in po mostu čez Sočo, prekoračila cesto Bovec–Kobarid ter se povzpela do novega taborišča na višini okrog 1400 m.

V novo taborišče v gozdnem predelu pod planino Baban, na jugozahodnem pogorju Kanina, je četa prispela v jutranjih urah 16. februarja. Nastanila se je v baraki gozdnih delavcev, ki je bila zgrajena iz drobnega vejevja, le streha je bila krita s kosi pločevine, vzete z bližnje ovčarske staje.

Tretja četa, njen komandir je še naprej ostal Stanko Kenda-Nikolaj, za političnega komisarja pa je bil Jože Kuk-Branko, domačin iz Bovca, je ostala v tem seniku Košove ograje še dan ali dva in se nato umaknila nekoliko više proti zahodu, na Stinčalo, kjer so si postavili novo taborišče s šotori. Tu so ostali nekaj dni. Medtem je zapadel nov sneg in to za 3. četo ni bilo ugodno, saj bi sledovi v snegu lahko izdali taborišče. Zato se je vodstvo čete odločilo, da se umaknejo na desni breg Soče, na sončno stran Bovške doline, kjer je sneg kmalu skopnel. Četa je 24. februarja zapustila taborišče na Polovniku in krenila po isti poti kot nekaj dni prej 4. četa. Na poti v dolino se je pri padcu laže poškodoval komandir, tako da se je moral zateči v domačo oskrbo v bližnjo vas Čezsočo (tam je bil tudi doma). Četa je brez komandirja nadaljevala pot pod vodstvom namestnika komandirja Ladislava Durjave-Aleša,

prekoračila Sočo v Logu in cesto Bovec–Kobarid ter prispela do taborišča 4. čete. Tam je ostala dan ali dva in nato nadaljevala pot nad izvirom hudournika Boka ter čez južna pobočja Kanina prišla v Gozdec. Utaborila se je v kraju Sleme nad vasjo Plužna oziroma Pod velikim Skednjem.²⁶ Kmalu se je v četo vrnil tudi njen komandir, čeprav še ne povsem zdrav. Tu ga je zdravil četni bolničar Silvester Čopi-Vilson z zdravili in po navodilih bovškega zdravnika.²⁷ V četo se je vrnila tudi Vera Palčič, ki je bila laže ranjena ob umiku s Humčiča (13. februarja 1943) in je ostala začasno na okrevanju v 2. četi nad planino Zapikraj oziroma planino Dovc na Polovniku, kamor se je 2. četa premaknila v noči od 14. na 15. februar. V taborišču 2. čete na planini Jama, ali po domače Dovc, so čez nekaj dni ustanovili 1. četo. Imenovali so jo tudi Kobariška, ker je bilo njeno operativno območje okolica Kobarida in Breginjski kot. Za njenega komandirja je bil imenovan Jože Štihi-Marko, za politkomisarja pa Andrej Volarič-Organist. Četa je dobila težko protiletalsko strojnico Saint'etienne; dotlej jo je imelo 2. četa, ki jo je zaplenila v akciji 8. februarja na Volniku med Kobaridom in Drežnico. Druga četa je še naprej ostala na svojem območju, ki je obsegal levi breg Soče od Polovnika do Podkrna, pod Rdečim robom. Njen komandir je bil Vipavc, politkomisar pa Leban (Korunov) iz Podljubina.^{27a}

Ob reorganizaciji Bovške čete in ustanovitvi novih enot (4. in 5. čete) so imenovali tudi nov komandni kader: komandirje in politične komisarje, v nekaterih enotah pa tudi njihove namestnike, zlasti namestnike komandirjev. V 3. četi je bil za namestnika komandirja imenovan Ladislav Durjava-Aleš, v 4. četi Albin Cuder-Vojko in v 5. četi Vine Korenčič-Tone. Vse druge nižje kadre so v enotah imenovali pozneje, ko so bili ustanovljeni vodi, desetine in posebne enote. Pri reorganizaciji čet sta aktivno sodelovala štab 2. bataljona in štab odreda. Običajno so čete obiskovali po dva člana štaba bataljona, komandant in namestnik političnega komisarja oziroma politični komisar in namestnik komandanta. V takem sestavu so člani štaba bataljona skupaj z vodstvi čet reševali vsa organizacijska in kadrovska vprašanja v četi, pretresali vojaška in politična vprašanja ter problematiko operativnega območja čete. Občasno so čete obiskovali tudi člani štaba

odreda, zlasti komandant odreda Anton Bavec-Cene. Tudi posamezni inštruktorji so bili večkrat na obisku pri četah. Ostajali so po nekaj dni, strokovno pomagali pri usposabljanju partizanov glede vojaških zadev, pomagali pa so reševati tudi politična vprašanja.

Marec in april 1943 sta bila meseca, ko so se nove enote pripravljale na hude sovražnikove ofenzive. Zima je bila sorazmerno mila, pa tudi zgodnja pomlad je bila suha in topla, in to je partizanom prišlo še kako prav. Le 5. četa na Mangartu je imela težave s precej visokim snegom, zlasti na svojih pohodih proti Kanalski dolini. V novih taboriščih so vse tri čete imele mesec dni miru in ta čas so s pridom izkoristile za okrepljeno politično delo med novimi partizani, za praktično usposabljanje partizanov na terenu in urjenje novih kadrov. In kar je še važnejše, utrjevale so se vezi s prebivalci na terenu, krepila se je pomoč pri organizaciji in širjenju Osvobodilne fronte.

Končno so bile vse tri čete, 3., 4. in 5., 2. bataljona zdaj že Severnoprimskega odreda vsaka na svojem novem operativnem območju na skrajnem severozahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja. S tako razporeditvijo novih enot je praktično nehala obstajati Bovška ali 3. četa 2. bataljona Soškega odreda. V času svojega komaj trimesečnega obstoja je četa skupaj s političnimi organizacijami na terenu in aktivisti postavila trdne temelje za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v tem najbolj zahodnem delu Slovenije. K temu je vsekakor pripomogla sorazmerno blaga zima 1942/1943, v glavnem suha, brez večjih snežnih padavin, tako da so se partizani in aktivisti lahko premikali in delovali na terenu. Čeprav je Bovška četa že na začetku zime in pozneje sredi nje izvedla nekaj pomembnih akcij: 10. decembra 1942 so požgali žago v Vrsniku v dolini Soče, 21. decembra so napadli karabinjersko patroljo

pod Bovcem, 5. februarja 1943 so uničili vojaško postojanko pri mostu čez reko Učja na Žagi, Italijani do spomladi 1943. leta niso izvedli nobene pomembne ofenzivne akcije proti partizanom niti ne izvajali kakih večjih represalij nad civilnim prebivalstvom oziroma nad svojci, katerih sinovi so bili pri partizanih. Izvedli so le napad na taborišče Bovške čete na Humčiču, dne 13. februarja 1943. Njihovo dejavnost je bilo čutiti v dolini. Podnevi so poostriili nadzor nad gibanjem prebivalstva, zvečer uvedli policijsko uro in postavljali zasede ob vaseh in naseljih v okolici Bovca. Občutno pa se je v tem času povečala obveščevalna dejavnost karabinjerjev v Bovcu. Mrzlično so predli svojo mrežo in z njo tipali po vsej Bovški dolini, da bi ugotovili, kje se zadržujejo partizani, in odkrili njihove simpatizerje. Toda pri tem niso bili preveč uspešni, saj je minilo tri mesece, preden so odkrili taborišče Bovške čete. Tudi med prebivalci niso odkrili privrženec Osvobodilne fronte in podpornikov narodnoosvobodilnega gibanja. Vojaške oblasti so izvajale mobilizacijo za vojsko sposobnih fantov, najprej z običajnimi pozivnicami, po novem letu 1943 pa kar z aretacijami. Aretirane obveznike so vodili v vojašnice, od tam pa s kamioni pod močnim spremstvom v Italijo, kjer so jih v glavnem razporedili v tako imenovane posebne bataljone. Kljub pospešeni mobilizaciji pa je od začetka leta 1943 do 13. februarja odšlo iz Bovške doline v partizane 33 fantov, vojnih obveznikov, nadaljnjih 30 pa jih je pobegnilo k partizanom v času, ko so bili na dopustu, ali pa so kot vojni obvezniki delali v rudniku svinca Rabelj.

Pri organiziranju obveščevalne mreže v Bovški dolini karabinjerji niso imeli prav lahkega dela, saj so se morali opirati le na tujerodne osebe (priseljence Nemcev ali Italijanov), ki med domačini niso uživali nobene zaupanja. Med prebivalstvom karabi-

²⁶ Silvester Čopi-Vilson, Čezsoča. Izjava piscu, 10. oktobra 1982.

V 3. četi so bili tedaj tile partizani in partizanke: Stanislav Kenda-Nikolaj, komandir, Jože Kuk-Branko, komisar, Ladislav Durjava-Aleš, namestnik komandirja, Vera Palčič, Francka Palčič, Andrej Ivančič-Saša, Jože Della Bianca-Mirko, Franc Šulin-Miha, Anton Komac-Danko, Janez Mlekuž, Jože Mlekuž, Franc Mlekuž-Zmago, Anton Mlekuž-Matija, Anton Mlekuž-Marjetič, Pavel Mlekuž-Gril, Marjan Mlekuž, Emil Klavora-Ribič, Milko Komac-Sočan, Anton Škočir-Živko, Silvester Čopi-Vilson, Ciril Mihelič-Kanin, Karlo Gašperšič, Danko Komac-Grozni, Jože Gašperšič, Matija Mlekuž, Franc Kravanja, Vili Čopi-Jovo, Janez Furlan-Nedeljko, Stanko Ivančič-Slatnik, Leopold Čopi-Darko, Alojz Rot, Alojz Strle-Martin, Slavko Žagar, pozneje tudi Marija Mlekuž.

²⁷ Prav tam.

^{27a} Stanko Berginc-Maks, Ljubljana; fkp pisne izjave pri piscu.

njerji niso imeli opore, razen v nekaterih izjemnih primerih, ko so bili domačini zaposleni v državni službi, kot npr. cestarji, poštarji, razni čuvaji in podobno. Med delovanjem Bovške čete in Soškega odreda sta bila v Bovški dolini odkrita in kaznovana dva izdajalca, oba priseljenca. Prvega je likvidirala Bovška četa na Humčiču v drugi polovici januarja 1943, ker je delal za bovške karabinjerje. Ti so ga pošiljali po vaseh, da je v imenu Osvobodilne fronte zbiral hrano in denarne prispevke za partizane. Marsikdo mu je nasedel, še zlasti, ker so ga ljudje poznali kot socialno ogroženega in nekoliko umsko prizadetega. Stanoval je v domu socialno ogroženih v vasi Čezsoča. Bil je begunec iz Nemčije. V Čezsočo je prišel med obema vojnoma, po smrti svojih staršev; mati je bila Nemka, oče pa Slovenec, doma iz Čezsoče. Domačini so ga poznali samo pod imenom Albin, saj je stalno prosjačil po vaseh.²⁸ Podobno kot je zbiral podatke za karabinjerje, je bil tudi sam z ukano odkrit in aretiran. V patrulji, ki ga je prijela, so bili Franc Kravanja-Svoboda, domačin iz Čezsoče, Albin Logar-Bine in Ivan Puntar-Gubec. Slednja sta bila preoblečena v karabinjerske uniforme in sta se v domu, kjer je stanoval Albin, tudi predstavila kot karabinjerja bovške postaje. Gubec, ki je odlično govoril italijansko, je zahteval, da jim pokaže, kje taborijo partizani. Ukana se je posrečila in Albin je takoj odpeljal patruljo v temni noči proti Humčiču. Med potjo se je pritoževal, da mu karabinjerji dolgujejo za posredovane informacije, spiske, in terjal plačilo zanje. »Karabinjerja« sta ga potolažila in mu obljubila, da bo dobil plačilo za vse skupaj.²⁹ Eno od karabinjerskih uniform, ki ju je patrulja uporabila pri tej aretaciji, je četa zaplenila v akciji 21. decembra pod Bovcem. Druga je bila last komandirja bovške čete Stanislava Kenda-Nikolaja, ki je pred vstopom v narodnoosvobodilno vojsko služboval pri italijanskih karabinjerjih in je uniformo pred odhodom v partizane poslal domov.³⁰

Drugi izdajalec, tudi tega je odkrila in aretirala Bovška četa, je bil Mario Gentilini, rojen 1885 v Tossignonu pri Bologni. Odraščal je nekje na Tirolskem. V Kal-Koritnici se je naselil po prvi vojni in se poročil z gostilničarko. Ker je govoril večinoma le nemško, je gostilna v vasi dobila ime Pri Nemcu. Njegovo sodelovanje s karabinjerji bovške

postaje je postalo očitno v zimi 1942/1943. Stalno je, ne meneč se za druge, z daljnogledom opazoval okoliške hribe, tudi Humčič. Iz Kala-Koritnice se hribi vidijo drugače kot iz Bovca. Oprezal je za dimom v gorah, ki bi utegnil izdati partizansko taborišče, in budno pazil na dogajanje v domači vasi. V večernih urah je zasledoval mladinke – aktivistke, ki so prenašale in zbirale hrano za partizane. Karabinjerji so na podlagi njegovih obvestil opravili vrsto preiskav in zaslišanj aktivistov.³¹ Gentilinija je aretirala patrulja Bovške čete 8. februarja 1943, tri dni pred italijanskim napadom na taborišče na Humčiču. Odpeljali so ga v bližino taborišča, ga likvidirali in pokopali v eno izmed številnih kavern. Po dobrih dveh mesecih in pol, 21. aprila 1943, so Italijani odkrili njegovo truplo. Najbrž po vonju, saj je bilo v prodnatem terenu preplitvo zakopano. Neka enota 103. polka 3. alpske pohodne brigade iz Bovca je bila v izvidnici na območju planine Golobar in v dolini Slatenik. Na povratku so si ogledali tudi staro taborišče Bovške čete na Humčiču in v eni od kavern našli Gentilinijevo truplo. Ker so ga odkrili pozno popoldne, ga niso odnesli s seboj, marveč so ga prišli iskat šele čez dva dneva, 23. aprila. Pri tem so jim pomagali bovški gasilci. Ko so se s truplom vračali v dolino, so naleteli na patruljo 2. čete 2. bataljona Severnoprimskega odreda, ki je taborila v bližini pastirskih staj Predolina, pod Krasjem vrhom. Patrulja je bila namenjena po hrano v vas Čezsočo. Srečanje je presenetilo ene in druge, padlo je nekaj strellov, ne da bi bil pri tem kdo ranjen. Italijani so nadaljevali pot v dolino, patrulja pa se je vrnila v taborišče.³² Udeleženec v tej patrulji Stanko Berginc-Maks v svojih spominih piše: »...dva dni pred odhodom na Golobar, tj. 23. aprila 1943 zvečer, smo se napotili iz tabora v vas Čezsoča po hrano. Potovanje smo prilagodili terenskim pogojem. Večina smo šli po gozdu in smo se za trenutek ustavili v dolini Slatenik pod Humčičem, K. 806, in čakali, da se spusti mrak. Nič nismo slutili, da bi bil kdo za nami. Naenkrat smo zaslišali italijansko govorico. Nekdo je zakričal: »Italijani!« Od kod so se vzeli, nam ni bilo jasno. Oboji smo bili presenečeni. Mi nismo več nadaljevali poti proti Čezsoči, temveč smo šli proti Polovniku. Italijani so streljali brez cilja, samo da je pokalo. Videli smo, da nekaj nesejo, kako

truplo, samo nismo vedeli kaj...³³ Kot dan Gentilinijeve smrti je v mrliški knjigi matičnega urada v Bovcu vpisan datum, ko so našli truplo, tj. 21. aprila 1943, čeprav je bil likvidiran že 8. februarja.

PRIPRAVE ZA PRODOR PROTI KANALSKI DOLINI

V pripravah na reorganizacijo Soškega odreda v začetku februarja 1943 je štab 2. bataljona Soškega odreda pospešeno pripravljati tudi reorganizacijo številčno močne Bovške čete, zlasti ustanovitev 5. čete. Slednji je bilo dodeljeno območje severno od Bovške doline, Log pod Mangartom in Kanalska dolina. Dane so bile torej možnosti za uresničitev sklepov pokrajinskega partijskega posvetovanja, ki je bilo pri Tolminskem Lomu 23. novembra 1942, ko je štab Soškega odreda, s svojo okrožnico št. 20, z dne 19. decembra 1942, naložil štabu 2. (Tolminskega) bataljona, da s svojimi patroljami »skuša prodreti do Rablja in Trbiža«.³⁴ Do tedaj je bilo to težko izvedljivo, saj je ta del oddaljen od Bovca približno 30 km po cesti, te pa ni bilo mogoče uporabljati zaradi sovražnih postojank ob njej: trdnjava Kluža, Log pod Mangartom, Strmec in rudarsko naselje Rabelj. Prehod čez zasnežene Julijce pa je bil v zimskem času skoraj nemogoč. Brž ko so bile možnosti za to, je štab 2. bataljona poslal močno patroljo iz Bovške čete na območje Mangarta, da bi pripravila taborišče za 5. četo. Patroljo je vodil komandir Milan Palčič, izkušen in hraber borec, močne in visoke postave, kot kak Martin Krpan. Za vodnika sta bila določena Janez Mlekuž in Anton Kuk, oba doma pod Mangartom, zaposlena kot rudarja v Rablju. O tem potovanju je Anton Kuk-Aljoša povedal: »Prvo skupino partizanov iz Bovške čete, ki je prispela na območje Loga pod Mangartom in Strmca, sva

z Janezom Mlekužem šla iskat pod Humčič (v Bovški dolini). To je bilo zadnje dni januarja 1943. Bilo je na soboto ali nedeljo, ko nas je bilo zbranih nekaj moških v posebni sobi gostilne Pri Mertnu v Logu in je vstopil v sobo Hanza Uočenkov (Ivan Možina, op. pis.) ter naju določil, da greva še isti večer v Bovec do Alojza Muznika, ta pa naju bo peljal na zvezo s partizani. Iz Loga sva z Mlekužem krenila pozno proti večeru, bližala se je že policijska ura. Za vsak primer, če bi naletela na kako patroljo karabinerjev ali vojakov, sva se dogovorila, da se bova izgovarjala, da sva namenjena kropit umrlo staro mater, po domače Klumpčevo iz Bovca, ki je ravno umrla ta dan.³⁵ Do Bovca sva prišla pravočasno, še pred policijsko uro, in tu poiskala Alojza Muznika. Ta naju je takoj odpeljal skozi vas Čezsoča proti naselju Jablenca, kjer smo ob poti naleteli na partizansko patroljo, ki jo je vodil Milan Palčič, naš poznejši komandir čete na Mangartu. Pot smo takoj nadaljevali skozi Jablenico, obšli vas Koritnico in krenili proti Logu. V soteski Kluže smo šli tik ob italijanski postojanki, le nekoliko nad cesto, nato pa po cesti do Loga, tu obšli vas in se povzpeli po bližnjici do Strmca, kamor smo prispeli v jutranjih urah. Začasno smo se s patroljo utaborili nad vasjo Strmec...³⁶ Janez Mlekuž je to jutro poslednjič šel na delo v rudnik. V naslednjih dneh so italijanske oblasti poostrele nadzor, ker so tiste dni rudarji množično zapuščali delo v rudniku in odhajali k partizanom. Med njimi sta bila tudi Anton Kuk in Janez Mlekuž. Vstopila sta v 5. četo na Mangartu. Borci Palčičeve patrolje in novinci domačini so ob podpori prebivalcev Strmca kmalu našli primerno mesto za taborišče v kraju Muljava pod Velikim Mangartom. Postavili so leseno barako iz desk in v njej pripravili ležišča, poleg barake pa tudi ločene prostore za kuhinjo. Les in deske je daroval domačin

²⁸ Marjan Klavora, Medvode. Izjava piscu, 30. decembra 1982.

²⁹ Ivan Puntar-Gubec. Pisna izjava pri piscu. Franc Kravanja-Svoboda in Albin Logar-Bine. Izjava piscu, februar 1983.

³⁰ Štefanija Ivančič-Čopi, Čezsoča. Izjava piscu, februar 1982.

³¹ Marica Komac-Prezelj, Ljubljana. Izjava piscu, 15. marca 1983.

³² Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 358. Stano Berginc-Maks; fkp pisne izjave pri piscu.

³³ Stanko Berginc-Maks, prav tam.

³⁴ Ukaz štaba Soškega odreda štabu 2. bataljona. F. št. 218/2 v IZDG.

³⁵ Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu, 15. marca 1983. V mrliški knjigi matičnega urada KS Bovec je razvidno, da je Klumpčeva mati umrla 31. januarja 1943.

³⁶ Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Glej opombo št. 35.

Ferdinand Kuk iz Strmca. Medtem je potekala reorganizacija Bovške čete. Dne 12. februarja zvečer je iz taborišča Bovške čete na Humčiču krenila še zadnja skupina partizanov, ki je bila dodeljena k 5. četi na Mangartu. Z njo je odšel tudi politkomisar čete Ivan Puntar-Gubec. Vodnik skupine je bil Ivan Likar-Sočan, ki je prav za to prišel z Mangarta. S seboj so odnesli tudi lahko strojnico, češko zbrojevko, edini puškomitraljez, ki ga je imela Bovška četa.

Ker so se priprave na ustanovitev 5. čete začele že v začetku februarja, je bila ta četa ustanovljena prva, in to že okoli 15. februarja. Ob ustanovitvi je štela 32 partizanov, 18 jih je bilo iz dotedanje Bovške čete, 14 novincev pa je bilo domačinov iz Loga in Strmca. Vsi borci v četi so bili oboroženi že od prvega dne njene ustanovitve. Štab 2. bataljona je pohitel z njeno ustanovitvijo, saj je bilo od nje odvisno, kdaj in kako bodo prodrli v Kanalsko in Ziljsko dolino in tam razširili narodnoosvobodilno gibanje. V teh pripravah in pri organizaciji je sodeloval tudi politkomisar bataljona Janez Kranjc, ki je prispel v taborišče na Mangartu pred 15. februarjem. Izvedel je nekatere kadrovske spremembe in sodeloval v pripravah na odhod močnejše patrolje v Kanalsko dolino. Milan Palčič, prvotno imenovan za komandirja 5. čete, je bil razrešen in na njegovo mesto je bil imenovan Anton Kuk-Aljoša, njegov namestnik pa je še naprej ostal Vine Korenčič-Tone, Henrik Mavrič-Petrič pa je bil imenovan za namestnika politkomisarja čete. Dne 16. februarja so imeli v četi že tudi prvi partijski sestanek. Na njem so sprejeli med člane KPS prve tri nove člane, rudarje, ki so se izkazali kot aktivisti v Rabeljskem rudniku. Med njimi so bili Anton Kuk-Aljoša in brata Henrik Mavrič-Petrič in Rudolf Mavrič-Maradonič.³⁷ Vsi trije so imeli ob sprejemu med člane KPS komaj dobrih 14 dni partizanskega staža.

Milan Palčič je bil imenovan za namestnika komandanta 2. bataljona, zdaj Severnoprimskega odreda, vendar je ostal v 5. četi še več kot mesec dni. Štab 2. bataljona Severnoprimskega odreda je načrtoval, da bo četa na Mangartu poslala v Kanalsko dolino močnejšo patroljo. Vanjo naj bi vključili domačine rudarje. Patrolja naj bi se v Kanalski dolini utaborila, se okrepila z novimi partizani in od tod poskušala prodreti v

dolino Zilje. Za vodjo te skupine je bil določen Milan Palčič. Toda pot za prehod proti Kanalski dolini je bila možna le prek zasneženih vrhov Julijcev; po cesti čez Predel in skozi Rabelj zaradi sovražnikovih enot niso mogli. Načrtovali so pot čez vrhove zahodnega Mangarta, čez Vršič (nadmorske višine 1914) in Petih špic (Fünfspitze, 1907 m), a žal ugotovili, da tudi ta prehod ni preveč varen, saj so ga italijanski alpinci občasno nadzorovali iz svojih bivakov na Gerjudih. Zato so v četi sklenili, da te bivake, grajene iz lesa, uničijo. Tako je kmalu po 15. februarju krenila iz taborišča 5. čete močnejša patrolja. Vodil jo je namestnik komandirja Vine Korenčič-Tone, v njej pa so bili večinom partizani domačini: Janez Mlekuž-Vitko, Karlo Kuk-Stjenka, Leopold Komac-Krasin, Jože Mihelič-Črni in Milče. Patrolja se je v visokem snegu povzpela proti zahodnim grebenom Mangarta, do kraja Grjudi, kjer je imela italijanska vojska tri lesene bivake. V to zavetišče so se Italijani večkrat zatekali, saj so od tod imeli lep pregled nad dolino Loga pod Mangartom in dolino ob Rabeljskem jezeru, prav do Mrzle vode, pa tudi nad grebeni na zahodnem pobočju Mangarta. Bivake je patrolja požgala, in to je bila tudi prva akcija 5. čete. Ta akcija je pri italijanskih oblasteh sprožila precejšnje vznemirjenje in poostren nadzor nad vsemi možnimi prehodi čez Predel v smeri proti Rablju na Trbižu. Opustili pa so pohode po zahodnih grebenih Mangarta, na Grjude, saj se tam niso več počutili varni. Na Predel so poslej prihajale patrolje iz bližnjega rudarskega naselja Rabelj ali pa iz bovške smeri. Slednje so se pripeljale po cesti z motornimi vozili in se ogledovale na vse strani, saj so domnevali, da se nekje tu zadržujejo partizani. Karabinjerji iz bližnje vasi Loga pod Mangartom so tudi mrzlično iskali kako sled za partizani, toda ne eni ne drugi niso imeli sreče. Obvestila, ki so prihajala v taborišče 5. čete na Mangartu, so sicer nakazovala povezavo med karabinjerji in domačinom Andrejem Kukom iz Loga, vendar trdnega dokaza za to ni bilo. Da ne bi prišlo do izdajstva, je vodstvo čete hitro ukrepalo, še preden bi bilo prepozno. Odločili so se, da se bodo pogovorili z domnevnim izdajalcem in ga opozorili na njegovo početje in posledice. Sestavili so močnejšo patroljo pod vodstvom Milana Palčiča. V patrolji je bil tudi Jože Mihelič-Črni, ki je nosil lahko

strojnico. Iz taborišča so krenili zvečer po najkrajši poti do velikega ovinka na cesti med Logom in Strmcem, od tod pa kar po cesti proti Logu. Noč je bila svetla in jasna, in ker je bila polna luna, se je videlo skoraj kot pri belem dnevu. Patrulja se je previdno približevala vasi Log in iz severne strani se na ovinku skoraj zaletela v krabinjersko patroljo, ki je šla v smeri proti Strmecu tik ob robu vasi. Oboji so bili presenečeni. Karabinjerji so jo ucvrli nazaj proti vasi, nekateri so se poskrili med zidovje na pol porušene hiše med mostom in Pleščevo hišo, drugi pa so se zatekli v kasarno. Partizanska patrolja pa je nemočno nadaljevala pot po cesti do stanovanja Andreja Kuka. Potrkali so na vhodna vrata, vendar se v hiši ni nihče oglasil. Partizani so skušali vrata nasilno odpreti z drogom, vendar je bil njihov trud zaman. Masivna hrastova vrata niso popustila. Medtem je Andrej Kuk neopazno pobegnil skozi majhno kletno okno in se zatekel najprej v župnišče, a mu župnik na trkanje ni odprl, nato pa čez cesto v karabinjersko postajo. Karabinjerji so dogajanje ves čas opazovali iz neposredne bližine, vendar niso ukrepali. Partizani so opazili, da je Kuk pobegnil skozi kletno okno proti župnišču, in spretni mitraljezec Jože Mihelič-Črni je ubežnika že držal na muhi, vendar mu Milan Palčič ni dovolil streljati, saj je bil njihov namen samo opozoriti ga, da se ne bi vpletel v izdajstvo. Partizani so vrgli skozi okno v Kukovo hišo defenzivno ročno bombo, ki je ob eksploziji laže ranila Kukovo ženo in povzročila razdejanje. Akcija je dosegla svoj namen, saj je Andrej Kuk že naslednji dan zapustil Log pod Mangartom in se z družino preselil v Bovec.³⁷

PRVA PATRULJA V KANALSKI DOLINI

Območje, dodeljeno četi na Mangartu, ni bilo veliko, bilo pa je eno najtežjih zaradi ozkih in globokih dolin in težko prehodnih

visokih Julijskih Alp. Povsod se raztezajo težko prehodni skalnati tereni, zlasti v zimskem času. V zimskem času je edini možni prehod iz doline pod Mangartom z južne strani proti Kanalski dolini po dolinski cesti, speljani čez Predel in skozi rudarsko naselje Rabelj, kjer je bila sovražna postojanka. Zato četi na Mangartu ni preostalo drugega, kot da si utira poti preko tedaj še močno zasneženih vrhov Julijcev, čez severozahodna pobočja Mangarta, čez Vršič. Pet Špic in od tod v dolino Mrzle vode, ki leži med naseljem Rabelj in Trbižem. Kljub hudemu mrazu in zasneženim vrhovom je 16. ali 17. februarja 1943 iz 5. čete krenila na pot patrolja desetih partizanov, ki jih je vodil politkomisar čete Ivan Puntar-Gubec. V patrolji je bilo šest domačinov iz Loga in Strmca, bivših rudarjev in aktivistov Osvobodilne fronte. Med njimi so bili nekateri lovci in ti so odlično poznali skrivne poti po pogorju Mangarta, Ponc in Jalovca. Med njimi so bili Janez Mlekuž-Vitko, Rudolf Mavrič-Moradovič, Henrik Mavrič-Petrič, Miha Vencelj-Stojan in Ivan Likar-Sočan. Poleg teh so bili v patrolji tudi Stanko Kravanja-Eros, Lucijan Šuler-Luci, Alojz Komac in Viktor Leben. Po zatrjevanju komandirja čete Antona Kuka-Aljoša je bil v patrolji tudi Milan Palčič, z nalogo, da z nekaj partizani iz patrolje ostane v Kanalski dolini in tam organizira novo četo ter skuša z njo prodreti čez italijansko-nemško mejo na zahodno Koroško, v dolino Zilje. Ta trditev verjetno ni brez podlage, kajti podobno nalogo je dobil 2. (Tolminski) bataljon že 19. decembra 1942 od štaba Soškega odreda.^{38a} Pot patrolje čez zasnežene vrhove ni bila lahka, vendar prehodna. Narava je bila to zimo partizanom mila. Najtežji je bil zadnji del poti na severni obojni strani, kjer je bil globok sneg vse do doline reke Ziljice. Cilj patrolje je bil doseči dolino ob naselju Mrzla voda, prekoračiti

³⁷ Prav tam. Iz življenjepisa Henrika Mavriča-Petriča je razvidno, da je bil sprejet za člana KP Slovenije dne 16. februarja 1943, F. št. 292/a v IZDG. V 5. četi na Mangartu, ob njeni ustanovitvi, so bili tile tovariši: Milan Palčič, komandir, Ivan Puntar-Gubec, komisar, Vine Korenčič-Tone, namestnik komandirja, Alojz Komac-Donc, Lucijan Šuler-Luci, Jože Mihelič-Črni, Slavko Komac-Stanko, Jože Komac, Matija Kašča-Bovčan, Maks Čopi-Vasja, Franc Kravanja-Svoboda, Viktor Leben, Stanko Kravanja-Eros, Radoslav Lesjak-Kmetič, Henrik Mavrič-Petrič, Rudolf Mavrič-Moradovič, Janez Mlekuž-Vitko, Anton Kuk-Aljoša, Oto Vencelj-Boris, Ladislav Štrukelj, Maks Štrukelj, Karlo Mlekuž-Istok, Leopold Komac-Kresin, Karlo Kuk-Stenko, Miha Vencelj-Stojan, Andrej Kuk-Metod, Viktor Mavrič, Ivan Likar-Sočan, Lado, Zmago.

³⁸ Alojz Komac, Zalog-Ljubljana. Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu, 15. marca 1983.

^{38a} Glej opombo št. 13.

Ziljico in se povzpeli na levi sončni breg, kjer so bile možnosti za začasno taborišče. Naselje Mrzla voda ni bilo po naključju izbrano. Tu so se nekateri udeleženci pohoda sestajali že v začetku zime 1942 pri gostilničarju Antonu Geršaku. Njegova gostilna je bila zbirališče naprednih rudarjev iz bližnjega rudnika, pa tudi nekaterih domačinov Slovencev in priseljencev, kot je bil npr. Jože Zorč-Mezinov, ki je bil iz Bovške doline. Tudi Geršak je sem prišel s Štajerske. V naselju Mrzla voda ni bilo sovražne postojanke, tako da so lahko vzpostavili stike z aktivisti v vasi in z njihovo pomočjo tudi z aktivisti v rudarskem naselju Rabelj in pomembnem cestnem ter železniškem križišču Trbiž. Patrulja si je tabor postavila v gostem smrekovem gozdičku nad naseljem Mrzla voda, v kraju Vizne, komaj 15 minut hoje od Mrzle vode. Navezala je stike z družino Geršak, pri kateri si je organizirala kuhanje hrane. Geršakovih hčerki sta jo nosili v tabor. Alojz Komac trdi, da je ena izmed Geršakovih hčera, ko je patrolja prišla v hišo, rekla: »No, zdaj vsaj prvič vidimo slovenske partizane, doslej smo pri nas samo slišali govoriti o njih.« Nekaj dni se je patrolja oskrbovala s kuhano hrano iz Geršakove gostilne, potem pa so si kuhali sami v taborišču. Vendar so morali biti zelo previdni, kajti dim bi jih lahko izdal. Taborišče je bilo zelo nizko v dolini in njihova izvidnica komaj 50 metrov nad cesto Trbiž–Rabelj. Brž ko je patrolja navezala stike z rudarji v bližnjem rudniku, so ti začeli vsak dan obiskovati Mrzlo vodo, nekateri pa so prihajali celo v taborišče. V glavnem so bili ti obiski namenjeni razširitvi terenske organizacije, boljši preskrbi s hrano, nabavi eksploziva, pa tudi utrjevanju organizacije med rudarji v naselju Rabelj.

Drugi ali tretji dan po prihodu patrolje v Mrzlo vodo, 19. ali 20. februarja, je po dolgem času zapadlo od 25 do 30 cm novega snega.³⁹ Novozapadli sneg je preprečil, da bi patrolja svojo dejavnost razširila proti Trbižu in okoliškim vasem, zato se je osredotočila na naselji Mrzla voda in Rabelj. Tiste dni sta se povsem po naključju srečala s partizani domačin Anton Sosič, rudar v rudniku svinca in Anton Flajs, rudar, doma iz Soče, po domače Urhčev. Šla sta po krmo v senožeti Vizne nad Mrzlo vodo, ko ju je na stezi nenadoma ustavil partizanski stražar. Takoj sta ga prepoznala, saj je delal v rudniku. Kot

trdi Sosič, je bil to Janez, po domače Andrejev, iz Loga pod Mangartom (Janez Mlekuž-Vitko, op. pis.). Stražar je prišleka pospremil v taborišče, kjer sta se za nekaj časa ustavila in se pogovarjala z Gubcem.⁴⁰ Bivanje partizanov v okolici Mrzle vode večini domačinov ni ostalo prikrito, zato ni čudno, da so govorice o tem prišle tudi na italijanska ušesa, vendar italijanske oblasti niso vedele, kje točno se partizani zadržujejo. Zato so začeli očiščevalno akcijo precej visoko nad naseljem Mrzla voda, na območju Višarske planine in Višarij, a brez uspeha. Toda tudi če bi jih iskali v bližini naselja Mrzla voda, jih ne bi našli, ker je patrolja bila opozorjena in je pravočasno zapustila taborišče, prekoračila reko Ziljico in se umaknila na nasprotno, desno stran doline, od koder je brezskrbno opazovala, kako jih Italijani iščejo visoko pod Višarsko planino. Po desetih do dvanajstih dneh se je patrolja, ki ji je novozapadli sneg prekrizal načrte, po isti poti vrnila nazaj k četi na Mangartu. Po zatrjevanju udeležencev tega pohoda je bil to prvi pohod kake partizanske enote iz sestava Tolminskega ali 2. bataljona Severnoprimskega odreda iz Bovške smeri proti Kanalski dolini.⁴¹ Tega, da bi imeli Italijani kakšne konkretne podatke o bivanju patrolje v Mrzli vodi v drugi polovici februarja 1943, ni zaslediti v nobenih poročilih.⁴² Le v poročilu okrajnega odbora Antifašistične zveze Trbiž, napisanem po vojni, 30. julija 1945, ki na kratko opisuje razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Kanalski dolini po letu 1941 in prihod prvih partizanov, je navedeno: »Prvi partizani so se pojavili v Kanalski dolini v januarju 1943. Ljudje so jih z veseljem sprejeli in kljub velikemu terorju stalno podpirali s hrano in drugimi potrebščinami.«⁴³

UNIČENJE ŽIČNICE V MOŽNICI

Novozapadli sneg je dokaj hitro skopnel, zlasti na južnih, sončnih pobočjih Gornje Soške doline. Tega so se najbolj razveselili partizani 2. bataljona. Vsaka četa si je želela izvesti čim več akcij. V 5. četi so se kmalu začeli pripravljati na odhod druge močnejše patrolje proti Kanalski dolini, obenem pa so pripravljali tudi uničenje žičnice v dolini Moznice (Val Mogenza) in pregon italijanskih gozdnih delavcev, ki so sekali les in ga po žičnici spravljali do ceste v dolini. Akcijo je 17. marca izvedla skupina šestih partizanov s

komandirjem Aljošem na čelu. Lotili so se je bolj strokovno, kot pred mesecem dni na Polovniku. Aljoša je bil minerec in je vedel, kako je treba ravnati z eksplozivom. Zadostovali so trije zavojčki eksploziva, postavljeni na pravem mestu. Patrulja je pregnala iz doline tudi delavce. Lastnik žičnice Sartori, imel je dovoljenje oblasti za eksploatacijo gozdov v Bovški dolini, je žičnico obnovil šele po ukinitvi Severnoprimskega odreda, vendar ne za dolgo, saj so partizani tudi to zopet uničili.⁴⁴

NAPAD NA VOJAŠKI AVTO NA PREDELU

Peta četa na Mangartu je imela za svoje širše zavarovanje organizirano odlično izvidniško službo, ki je podnevi spremljala vse, kar se je dogajalo v dolini Loga pod Mangartom in premike na cesti iz Bovške doline prek prelaza Predel proti Kanalski dolini. Izvidnica je opazila italijanske izvidniške pohode do Predela in njihovo zadrževanje na tem območju. Zato se je vodstvo čete odločilo, da bodo tem brezskrbnim izvidniškim pohodom napravili konec. Komandir čete Anton Kuk-Aljoša, bil je domačin, je dobro poznal teren, je hitro pripravil načrt za zasedo. Ni bilo treba dolgo čakati. V zgodnjih dopoldanskih urah 20. marca 1943 je izvidnica sporočila, da peljeta po dolini proti Predelu dva civilna avtomobila balilla, za njo pa manjši vojaški avto z odprto streho, podoben civilnemu, v njem pa 4 do 6 vojakov. V četi so takoj zbrali skupino prostovoljcev, ki sta jih vodila komandir Aljoša in politkomisar Gubec. Skupino so sestavljali mitraljezec Črni, Moradovič, Vitko, Oton, Komac, Sočan in še nekateri. Kraj, kjer naj bi postavili zasedo, je bil oddaljen od taborišča približno uro normalne hoje, vendar so tokrat partizani potrebovali komaj dobre pol ure do ceste pri Mlinču, tj. na odcepu ceste, ki zavije na Mangart. Tu je

cesta speljana v polkrogu, vsekana v živo skalo, tako da je večji del ovinka speljan med navpičnimi stenami pod cesto in nad njo. Za postavitev zasede idealen položaj, le da dostop do njega ni bil prikladen, saj je bila med cesto in položajem navpična, 20 do 30 metrov visoka stena. Zaseda je bila razporejena v polkrogu: glavnina z lahko strojnico zbrojevko je zasedla položaje ob vodnem kanalu pred odcepom ceste na Mangart, manjša skupina pa levo od odcepa. Okrog 13. ure se je prikazal izza ovinka civilni osebni avto balilla in zapeljal skozi ovinek pod položaji zasede. V zasedi so bili prepričani, da se v njem peljejo civilne osebe. Toda ko je že prepeljal polkrožni del ovinkaste ceste, tako rekoč v mrtvi kot zasede, je nenadoma za njim pripeljal vojaški avto brez strehe, v katerem je sedelo štiri ali šest vojakov s puškami v rokah. Partizani so vžgali po njem, strojnični rafal je zadel šoferja in prestrelil gumo prednjega kolesa. Avto je obstal na mestu, partizani so poskakali na cesto in razorožili presenečene Italijane, ki se niti poskusili niso upreti. Medtem se je kakih 200 m naprej ustavil tudi osebni avto. Iz njega sta skočila dva potnika in s pištolama nekajkrat ustrelila proti položajem zasede, se nato hitro vrnila v avto in odpeljala v Strmec.

V vojaškem vozilu je bil smrtno zadet šofer, en vojak pa je bil ranjen. Partizani so pobrali orožje in vojake slekli. Od njih so tudi zvedeli, da se je v osebнем avtomobilu vozil zloglasni komandant bovškega garnizona kapetan Borgatto. Udeleženci v tej akciji si niso povsem edini glede števila italijanskih vojakov. Eni trdijo, da so bili samo štirje, večina pa jih zatrjuje, da jih je bilo šest, med njimi podoficir, starejši vodnik (caporale maggiore). Italijanski vojaki so se potem samo v spodnjem perilu napotili peš proti Logu pod Mangartom do karabinjerske postaje, partizani pa so se z zaplenjenim

³⁹ Sneženja v noči od 19. na 20. februarja 1943 se spominjata tudi borca 4. čete Ivan Mlekuž-Zdenko in Silvester Čopi-Vilson iz 3. čete: »Ko smo prispeli s Košve senožeti v novo taborišče Stinčalo, 19. ali 20. februarja 1943, je ponoči zapadel sneg.« S tem je nekoliko usklajen datum prihoda prve partizanske patrolje iz Bovške doline v Mrzlo vodo.

⁴⁰ Anton Sosič, Bovec. Izjava piscu, november 1982.

⁴¹ Janez Mlekuž-Vitko, Anton Kuk-Aljoša, oba iz Kočevja. Alojz Komac, Zalog-Ljubljana. Izjava piscu, november 1983.

⁴² Dr. Tone Ferenc, n. d., strani 426–427.

⁴³ Poročilo okrajnega odbora antifašistične zveze Trbiž, z dne 30. julija 1945. V arhivu Goriškega muzeja, F. št. 65.

⁴⁴ Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu 29. maja 1983.

orožjem – šest pušk, pištol, strelivo in uniforme, hitro umaknili v svoje taborišče v Planjo in izbrali primerne položaje za obrambo ob morebitnem napadu Italijanov. Ti so intervenirali dokaj hitro. Kmalu popoldne je na območje Loga pod Mangartom in Predela prispelo 18 kamionov z vojaki, ki so izvedli površno očiščevalno akcijo v gozdnem delu podnožja Mangarta, niso se pa povzpeli više, pod stenske previse južnega dela hriba. Ob mraku so se umaknili, ne da bi karkoli odkrili.⁴⁵

DRUGI POHOD V MRZLE VODE

V drugi polovici marca 1943 je sneg na sončnih pobočjih zahodnih Julijcev v glavnem že skopnel, le vršaci in deli severnih pobočij so še bili pod snežno odejo. Zato je vodstvo 5. čete spet pripravilo skupino partizanov, ki naj bi krenila proti Kanalski dolini, kjer naj bi nadaljevala delo, ki ga je imela v načrtu že prva skupina. Tudi tokrat je bil določen za vodjo Ivan Puntar-Gubec, politkomisar čete. V patrolji je zbral le partizane domačine, bivše rudarje, ki so dobro poznali pot, pa tudi ljudi, zlasti rudarje iz rudnika Rabelj. Tokrat je patroljo sestavljalo le šest ali sedem partizanov, s seboj pa so vzeli tudi mitraljezca Jožeta Miheliča-Črnija z njegovo zbrojevko. Glede poti niso imeli kaj izbirati, krenili so po isti poti kot na prvem pohodu, čez zahodne vrhove Mangarta, le da je bila tokrat malo lažja, saj je bilo nekaj manj snega. Po prihodu v Mrzlo vodo se je patrolja utaborila približno na istem kraju kot prejšnja. Navezala je stike z znanimi aktivisti in z njihovo podporo pridobivala nove. Prva patrolja je imela pove-zavo le z aktivisti iz Mrzle vode in Rablja, saj poročil o tem, da bi imela stike s Trbižem in tamkajšnjo okolico (Rovte, Bela peč, ipd.), ni, zato smemo domnevati, da je prve stike vzpostavila šele druga patrolja. Ta je tudi vzpostavila stik s Francem Kravanjo, ki je bil zaposlen v tovarni verig v Beli peči, rojen pa je bil v Soči, po domače Flutačev. Govoril je, da je povratnik iz Rusije, kjer naj bi sodeloval v državljanski vojni.

Tudi drugo patroljo so v taborišču ali na vnaprej dogovorjenih mestih v bližini Mrzle vode obiskovali na novo pridobljeni aktivisti Osvobodilne fronte.

Že konec decembra 1942 je bil med rudarji organiziran odbor Osvobodilne fronte, v ka-

tereja je bilo že vključenih osemindeset članov, kot je poročal tedanji sekretar tolminskega okrožja Komunistične partije Slovenije Šavli. Ko opisuje njihovo dejavnost, med drugim pravi: »Naročil sem in tudi obrazložil in pojasnil na umljiv način, da je treba, ako le mogoče, prodreti tudi med tuje delavstvo.«⁴⁶ S tem je mislil predvsem na italijanske delavce, kajti med rudarji v rudniku Rabelj je bila komaj polovica Slovencev, vsi drugi so bili Italijani in tu pa tam kak Nemec. Toda le nekaj italijanskih delavcev je živelo v rudarskem naselju, večina so bili od drugod, živeli so v Trbižu ali okoliških vaseh. Zato je bila dejavnost terenskega odbora Osvobodilne fronte v naselju Rabelj usmerjena proti Trbižu in okoliškim naseljem. Poleg navedenih aktivistov je bil tu še Viktor Kovačič, doma iz Mosta na Soči, ki je delal v rudniku kot kemik. Njegova sestra je imela gostilno v Mostu na Soči (prej sv. Lucija). Z občasnih obiskov doma je marsikdaj prinesel kako novico o razmahu partizanstva v okolici Tolmina. Franc Šuligoj, skladiščnik v rudniku, je bil doma iz Trebuše. Bil je eden najbolj aktivnih organizatorjev osvobodilnega gibanja v rudarskem naselju in prvi sekretar partijske celice, ustanovljene med rudarji.⁴⁷ Vsi ti aktivisti rudarji so dobivali navodila za svoje delo ob sobotah in nedeljah, ko so prihajali domov v Bovško dolino in na Tolminsko, zato je malo rudarsko naselje Rabelj postalo izhodišče za politično delo v širšem delu Kanalske doline in Koroške. Prisotnost oboroženih partizanskih patrolj pa naj bi ga utrdilo, razširilo in vlivalo ljudem pogum pri postavljanju temeljev organizacije Osvobodilne fronte v teh krajih. Možnosti za tako delovanje je druga patrolja, čeprav maloštevilna, torej imela. V drugi polovici marca so bile doline brez snega, zato so lahko obiskovali posamezne vasi in naselja, tudi v okolici Trbiža, kot so Žabnice, Bela peč, Rovte itd.

Vse kaže, da je bila tokrat patrolja bolj previdna, kar zadeva varovanje in tajnost taborišča. Stike z aktivisti in simpatizerji je imela predvsem zunaj taborišča. Le tako si namreč lahko razlagamo neaktivnost Italijanov. Franc Kravanja je zagotovo bil v stiku s patroljo, a verjetno ni vedel, kje tabori, drugače bi bili Italijani bržkone obkolili in napadli taborišče, saj bi imeli več možnosti za uspeh, kot so jo imeli zasedo, v katero je Kravanja zvalil patroljo čez nekaj dni v

bližini ranžirne – tovarne železniške postaje pri Trbižu.

Nekako v tem času je postal aktivist Osvobodilne fronte v rudniškem naselju tudi Tomaž Cuder, doma iz vasi Soča, po domače Rejce. Bil je rudar. Tudi on je bil ovaduh, kot se je pokazalo meseca maja ob množičnih aretacijah, potem ko je bila razbita in pregnana tudi Greifova skupina. Tomaž Cuder in Franc Kravanja sta se pogosto sestajala v gostilni pri Geršaku v Mrzli vodi prav tiste dni v marcu, ko je bila tam patrulja 5. čete. Njuno pogosto zadrževanje v gostilni, šepetanje in prisluškovanje vsemu, kar se je govorilo med prisotnimi, je zbudilo pozornost Geršakovih, zlasti gospodinje. Nekega poznega popoldneva je o tem obvestila Mirka Vencelj, ki je prišel v gostilno prav v času, ko sta bila v njej Tomaž Cuder in Franc Kravanja. Vencelj je obvestilo takoj posredoval patrulji, v kateri so bili v glavnem njegovi sovaščani. Od tedaj naprej so bili pri stikih s Kravanjo previdni. Previdno je patrulja ravnala tudi, ko so šli na dogovorjeni sestanek, ki ga je pripravil Kravanja v bližini Trbiža. O tem je Anton Sosič izjavil: »Ko je patrulja v marcu drugič prišla, je bil Gubec tudi zraven in tedaj je Flutačev (Franc Kravanja) nakazal sestanek s patruljo v 'Bosco verde' (Zeleni gozd nad ranžirno železniško postajo na Trbižu, op. pis.), vendar je bil Gubec previden in ni šel na dogovorjeni kraj, ampak je ta kraj previdno obšel in pri tem ugotovil, da imajo Italijani postavljene zasede. Italijanska zaseda ni odkrila prisotnosti patrulje, ker se je slednja potem previdno umaknila. Usmerila se je nazaj proti taborišču, ker so verjetno prišli do zaključka, da je Franc Kravanja-Flutačev izdajalec in da je v dogovoru z Italijani organiziral omenjeni sestanek. Od tu tudi utemeljeni sum Gubca, da je Kravanja ovaduh, in Gubčevo opozorilo o tem Greifu ob priliki njegovega odhoda meseca maja v Kanalsko dolino.«⁴⁵ Patrulja se je vrnila v sestav čete na Mangartu prve dni aprila 1943. Kdaj

je ta patrulja odšla v Kanalsko dolino in kdaj se je vrnila, natančnega datuma o tem ni moč ugotoviti, zato smemo domnevati, da Italijani za njeno prisotnost sploh niso vedeli, saj o tem ni nobenega poročila. Kravanjevo sporočilo o prisotnosti patrulje in organizirano zasedo v Zelenem gozdu (Bosco verde) pri Trbižu, ki ni bila uspešna, so Italijani verjetno vzeli za potegavščino.⁴⁹ Da se je patrulja vrnila iz Kanalske doline prve dni aprila, potrjuje nova akcija 5. čete, ki so jo uspešno izvedli takoj po povratku patrulje, 6. aprila, na vojaški tovrnjak na cesti med naseljem Strmec in Logom pod Mangartom. Četa na Mangartu je imela samo eno lahko strojnico, in to je vzela s seboj patrulja, ki je odšla z Gubcem v Kanalsko dolino. Med njeno odsotnostjo je četa na Mangartu ugotovila, da skoraj vsak dan pelje vojaški kamion na relaciji Bovec–Log–Strmec in nazaj, vendar akcije ni mogla speljati brez lahke strojnice. Zato je Milan Palčič, ki je bil še vedno v 5. četi, poslal po Gubca v taborišče v Mrzlo vodo Ivana Likarja-Sočana. Ker se patrulja ni vrnila takoj, je Palčič poslal za Sočanom še Janeza Mlekuža-Vitka, ki pa je patruljo srečal, ko se je že vračala iz Mrzle vode, in to na kraju med Petimi Špicami in Vraške Skrbi.⁵⁰

ELEKTRARNA V LOŠKI KORITNICI

Med pripravami za napad na vojaški kamion in v času, ko je vodstvo čete na Mangartu čakalo na vrnitev patrulje z lahko strojnico, je nekega večera (26. marca) poslalo patruljo v dolino Loške Koritnice, kjer naj bi zasegla pištole dežurnim elektrikarjem v takojšnji električni centrali. O uspešnosti te akcije so mnenja različna. Eni trdijo, da sta bili zaplenjeni dve pištoli in da so obe izročili štabu bataljona, ker je bila četa na Mangartu dobro oborožena.⁵¹ Drugi menijo, da patrulja pištol ni dobila, ker ju je elektrikar Ivan Žagar že prej oddal karabinjerjem, in sicer kmalu potem, ko so partizani zaplenili pištolo

⁴⁵ Ivan Puntar-Gubec, Strunjan. Oto Vencelj-Boris, Ljubljana, Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Skupna izjava pri piscu.

⁴⁶ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 423.

⁴⁷ Glej opombo št. 40.

⁴⁸ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 424.

⁴⁹ Anton Sosič, Bovec, Mirko Vencelj, Log pod Mangartom. Izjave piscu, oktober 1983.

⁵⁰ Ivan Likar-Sočan, Kobarid. Janez Mlekuž-Vitko, Kočevje. Izjava piscu, marec in avgust 1983.

⁵¹ Alojz Komac, Zalog-Ljubljana. Izjava piscu, januar 1984.

(3. četa iz Rombona) električarju Mariu Drigu v elektrarni pod vasjo Plužne pod Bovcem. Zaradi te zaplembe so karabinerji prav gotovo predvidevali, da bodo partizani enako storili tudi v Loški Koritnici, zato so električarjem pištole vzeli.⁵²

*NAPAD NA VOJAŠKI KAMION
NA CESTI MED STRMCEM
IN LOGOM POD MANGARTOM*

Ker so se partizanske akcije v dolini pod Mangartom kar vrstile, so se Italijani počutili ogrožene. Zlasti so se jim zdeli ogroženi nekateri objekti za proizvodnjo električne energije. Vsa njihova prizadevanja, da odkrijejo taborišče, kjer se zadržujejo partizani, so bila brezuspešna. Zato so pričeli postavljati nove postojanke, katerih glavna naloga je bila zavarovanje gospodarskih objektov. S tem, ko so širili mrežo svojih postojank, pa so širili tudi nadzor nad dolino. Najbolj izpostavljeno in ogroženo je bilo majhno akumulacijsko jezero nad vasjo Strmec, od koder je bil speljan cevovod, ki je napajal električno centralo v Loški Koritnici (dolina pod Mangartom in Jalovcem). Objekt je sprva varoval le čuvaj, ki je bil nastanjen v hiši ob zbirnem umetnem jezeru. V drugi polovici marca 1943 pa so Italijani objekt adaptirali in v njem nastanili vojaško postojanko, ki je v začetku štela okrog 20 vojakov. Postojanko so nameravali postopoma utrditi in okrepiti. Skoraj vsak dan so z vojaškim kamionom in pod zaščito vojaškega spremstva iz Bovca vozili gradbeni material in opremo. In prav ta kamion je pritegnil pozornost izvidnice 5. čete na Mangartu, pa tudi izvidnice 3. čete na Rombonu, kot bomo videli pozneje.

V 5. četi so se odločili, da bodo zasedo postavili na velikem ovinku ceste, speljanem v obliki črke S, saj je bil tam ugoden položaj tako za napad kot za neoviran umik. To pa je bilo pomembno, saj je bila komaj dva kilometra od kraja, kjer so nameravali postaviti zasedo, sovražna postojanka, in sicer v Logu pod Mangartom, od koder je bilo pričakovati hitro intervencijo.

Močno zasedo je četa postavila na izbranim položaju zgodaj zjutraj 5. aprila, vendar je ta dan zaman čakala v zasedi. Edino vozilo, ki je ta dan peljalo po cesti, je bil majhen kamion, katerega lastnik je bil zasebnik iz Bovca. Komandir Aljoša je avto in

lastnika dobro poznal (prevažal je kožo), niso pa ga poznali nekateri drugi borci v zasedi, in ti so bili presenečeni, ker jim je »ušel« dober plen, kajti marsikdo od njih je kozje meso že videl, kako se cvre za večerjo.⁵³

Zgodaj naslednje jutro je četa spet zasedla položaje v upanju, da bodo imeli tokrat več sreče. In res, kmalu po 12. uri se je zaslísal ropot tovarnjaka, ki je sopihal po strmem klancu navzgor. Nestrpnost partizanov v zasedi se je stopnjevala, kajti iz odmeva, ki se je odbijal od sten Krnice in Jalovca, ni bilo mogoče ugotoviti, ali je samo en kamion, ali jih je več. Položaje so resda imeli odlične, toda manevrski prostor za obvladanje večjega števila kamionov je bil premajhen. Najbolj nestrpen je bil Črni. Bal se je, da bo zbrojevka spet zatajila, kakor pred dobrima dvema mesecema ob napadu na karabinjersko patruljo pod Bovcem. O tem se je pogovarjal s komandirjem Aljošem, ki si je izbral položaj poleg njega. Črni je v mislih že načrtoval, kako bo ukrepal, če se bo to zgodilo. Tedaj se je izza ovinka prikazal kamion in komandir je dal dogovorjeni znak za napad. Zagrmelo je iz vseh pušk, le zbrojevka se je oglasila samo z enim strelom. Vendar je spretni mitraljezec bliskovito ukrepal in že je zaropotal dolg rafal, ki je zapečatil usodo kamiona. Ta je obstal prav sredi ovinka. Šofer tovarnjaka je bil ranjen in je med prvimi skočil na cesto, odvrzel je opasač s pištolo in dvignil roke v znak predaje. Iz kabine tovarnjaka sta za njim skočila oficir poročnik in podporočnik, vojaški kurat. Slednji je imel brzostrelko in se z njo upiral predaji, vendar je bil njegov odpor kmalu strt. Medtem so partizani že zapustili svoje položaje in napadli tovarnjak ter pri tem onesposobili tudi kurata, ki se je skril za kolesi tovarnjaka, od koder je streljal na partizane. Pri napadu so bili ranjeni kurat, šofer in še neki vojak. Vsem trem je pomagal partizanski bolničar Oton Vencelj-Boris. Na tovarnjaku je bilo 18 sovražnikovih vojakov. Partizani so jih slekli in sezuli in jim pustili samo spodnje perilo. Zaplenili so težko strojnico brezo in šest zabojev streliva, 14 pušk s strelivom, italijansko brzostrelko, velik žaromet, večje količine hrane, sadja (smokve, pomaranče), čokolado in vrečo odličnih cigaret africa. Izpraznjeni tovarnjak so partizani porinili čez rob ceste, vendar ni zgrmel v prepad, temveč se je zagozdil in obtičal za debelimi drevesi pod robom.⁵⁴ Preplašene

vojake je v italijanščini nagovoril Stanislav Kravanja-Eros in jim na kratko razložil cilje partizanskega boja. Oblečene samo v spodnje perilo so jih nato napotili nazaj po cesti proti Logu pod Mangartom. Partizani so otovorjeni z obilnim plenom, brez lastnih izgub, krenili navzgor proti taborišču. Na Malem vrhu so zasedli ugodne položaje in počakali do noči. Ko se je stemnilo, so taborišče izpraznili, strelivo in opremo, ki ju niso mogli odnesti s seboj, pa skrili pod previsne stene Mangarta. Umaknili so se v dolino Loške Koritnice in od tam proti zasneženemu sedlu Ozebnik, na katerega so se povzpeli šele proti jutru naslednjega dne, 7. aprila. Pot je bila dolga, naporna in tudi zelo nevarna, kajti vsako stopinjo v zmrzlem snegu in ledu so si morali dobesedno izkopati s cepinom. Smer umika čez sedlo Ozebnik je bila edina možna pot iz doline Loga pod Mangartom. Pot je nato vodila četo v skoraj kopno sončno dolino Bavšice, do pastirskih staj na Bali, kamor so prispeli dopoldne. Tu so si za kratek čas odpočili in si pripravili topli obrok hrane. Staje so bile prenizko v dolini, preblizu naselja Bavšice, zato se je četa umaknila više v bukov gozd, pod veliko previsno steno, pod Pelce, kjer je ostala nekaj dni, dokler si ni poiskala primerne taborišča v kraju Za Slemenom, na severni strani Svinjaka. Tu je 5. četa ostala do 24. aprila, ko se je preselila na planino Predolina, kjer je ostala samo en dan. Naslednjo noč se je premaknila na planino Golobar. Tam so se zbirale enote Severnoprimskega odreda za ustanovitev Gradnikove brigade.⁵⁵

Akcija 5. čete na vojaški tovorni avto je pri Italijanih izzvala močno, a ne takojšnjo reakcijo. Šele naslednji dan, ko je 5. četa že bila v dolini Bavšice, so Italijani v ranih jutranjih urah pripeljali vojaške okrepitve iz bovske postojanke in jih razporedili ob cesti od vasi Log vse do Predela. Nato so začeli prečesavati gozdni del do višine pastirskih staj planine pod Mangartom, ves gozdnati del podnožja Mangarta in dolino Loške Koritnice. Preiskali so vse pastirske staje in senike, pobrali precej drobnice in požgali štiri senike

ter dve lopi. Požgali so tudi travo na sončni strani doline Koritnice. Gorela je kot bakla, tako da so ognjeni zublji segli visoko na pobočja sončnega južnega Mangarta, prav do zapuščenega taborišča 5. čete, kjer je zgorela tudi lesena baraka. Čeprav so Italijani ta dan prečesali ves gozdnati del južnega pobočja Mangarta, taborišča 5. čete niso odkrili in tudi kdaj pozneje ni bilo odkrito.⁵⁶

Z umikom 5. čete z Mangarta je praktično prenehalo tudi njeno poslanstvo, organiziranje narodnoosvobodilnega gibanja v Kanalski dolini. Lahko trdimo, da je četa zaupano ji nalogo uspešno opravila, čeprav ne tako, kot je načrtoval pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije za Primorsko. Po tem načrtu naj bi del čete ostal v Kanalski dolini, kjer naj bi pridobival nove partizane in od tod poskušal prodirati proti zahodni Koroški v dolino Zilje. Načrt se ni posrečil tudi mesec dni pozneje Greifovi skupini. Prisotnost patrulj 5. čete v Kanalski dolini je znatno prispevala k utrditvi in razširjanju organizacije Osvobodilne fronte, pridobivanju novih članov, skratka potrditvi vsega tistega pionirskega dela, ki so ga tu začeli Franc Šavli-Medved, Franc Čopi-Borutin, Peter Skalar, Alojz Muznik in drugi konec leta 1942 in januarja 1943, ob izdatni podpori naprednih rudarjev iz Bovške doline. Uspešne akcije čete na prelazu Predel, na Grjudi in cesti med Strmcem in Logom so široko odmevale v bližnjem rudarskem naselju Rabelj vse tja do Trbiža.

Četa na Mangartu je bila ena izmed najboljših čet 2. bataljona Severnoprimskega odreda, številčno sprva sicer šibka (32 partizanov), po socialnem sestavu pa večinoma delavska, saj je bila v njej več kot polovica rudarjev. Med prvimi je imela organizirano partijsko organizacijo in SKOJ. Četa je bila že od začetka dobro oborožena, v akcijah pa si je pridobila še dodatno orožje, 18 pušk, težko strojnico brede s šestimi zaboji streliva, brzostrelko (to so podarili Mirku Bračiču, komandantu operative cone), več pištol itd. Odvečno orožje, s težko strojnico brede vred, je odstopila 3. četi na Rombonu. Prav v tem

⁵² Mirko Vencelj, Log pod Mangartom. Izjava piscu, oktober 1983.

⁵³ Glej op. št. 50.

⁵⁴ Glej op. št. 45.

⁵⁵ Glej op. št. 45 in 50.

⁵⁶ Glej op. št. 23 in 52.

času je štab Severnoprimskega odreda razpisal tekmovanje za najboljšo enoto v okviru odreda in v tem tekmovanju je zmagala prav 5. četa. Na planini Golobar naj bi ji 26. aprila 1943 slovesno podelili posebno zastavo. Na Golobarju naj bi se namreč zbrale vse enote Severnoprimskega odreda v pripravah na ustanovitev Gradnikove brigade.

TRETJA ČETA

Pri reorganizaciji Soškega odreda in ustanovitvi Severnoprimskega je bila 3. ali Bovška četa vključena v sestav 2. bataljona Severnoprimskega odreda kot 3. četa in tudi njeno operativno območje se bistveno ni spremenilo. Stanislav Kenda-Nikolaj je še naprej ostal njen komandir, za komisarja čete pa je bil imenovan Jože Kuk-Branko. Potem ko so 13. februarja 1943 Italijani odkrili in napadli njeno taborišče na Humčiču, vzhodno od Čezsoče, je minilo kar precej časa, preden si je našla primerno novo taborišče v Gozdecu, nad vasjo Plužna, v gozdnatem delu Kanina. Tja je četa prispela šele konec februarja. Nekaj dni je bila brez komandirja (ta si je v Čezsoči zdravil poškodbo, ki jo je staknil pri padcu), zato se ni mogla takoj ustrezno organizirati in se vojaško utrditi. Taborišče čete je bilo v kraju Sleme, na zahodnem delu Gozdeca, na dokaj varnem, vendar lahko dostopnem območju, kamor so domačini iz bližnje in daljne okolice (tudi iz Bovca) hodili po drva. In prav to okolnost so izkoristili karabinjerji iz Bovca in med domačine infiltrirali svoje agente.

OVADUHA BOVŠKIH KARABINJERJEV

Po neuspelem napadu na taborišče na Humčiču so Italijani izgubili vsako sled za Bovško četo. Zaman so sami iskali sledove za njo. Pridobiti ovaduhe med domačini pa ni bilo lahko. Skušali so jih najti med tistimi redkimi domačini, ki so opravljali kakšno javno službo, teh pa je bilo malo. Menili so, da bi bil za tako delo najbolj primeren pismo-noša, saj ima vsak dan stike z ljudmi v Bovcu in po okoliških vaseh in naseljih. Pismo-noša pri bovški pošti Marijan Kravanja, po domače Špilcev, je bil preveč zaveden in napreden, da bi se uдинjal in služil sovražniku, zato so poskrbeli, da so ga vojaške oblasti vpoklicale v vojsko, čeprav je bil star že 40 let (rodil se je l. 1903), veliko mlajših od njega pa niso

vpoklicali. Na njegovo mesto so postavili 26-letnega Antona Mrakiča-Nina, doma iz Dvora v Bovcu, nezakonskega sina, katerega mati je bila kuharica na karabinjerski postaji v Bovcu. Za sodelovanje so bovški karabinjerji pridobili še Karla Mlekuža, rojenega 1916, iz vasi Plužna, brezposelnega delavca in dobrega prijatelja Antona Mrakiča. Bila sta neizkušena in zaletava in sta kmalu zbudila pozornost budnih aktivistov v Plužni. Sumljiva sta postala zaradi popivanja in čezmernega zapravljanja denarja. Zlasti nepreviden je bil Karlo Mlekuž. Nekega večera konec februarja je v kuhinji gostilne Pri Pircu v Bovcu nagovarjal sovaščanko k sodelovanju z njim in ji za to ponujal zapestno uro. Obenem se ni pozabil pohvaliti, da ima prepustnico za prosto gibanje v času policijske ure in da bo prepustnico dobila tudi ona, če bo sodelovala. Ni pa vedel, da je ženska aktivistka Osvobodilne fronte in da je še isto noč o tem obvestila partizansko patruljo 3. čete.⁵⁷ Tako so partizani začeli zbirati podatke o sodelovanju Antona Mrakiča in Karla Mlekuža z Italijani. Ugotovili so, da ju karabinjerji pošiljajo na izvidniške pohode po hribih v okolici Bovca, zlasti na območje Kanina in Rombona, tj. na območje, kjer je taborila 3. četa. Ko so zbrali dovolj dokaznega gradiva zoper Mrakiča in Mlekuža, so 7. marca 1943 poslali patruljo v vas Plužna, da aretira osumljenca, ju zasliši in likvidira. Patrulja je obkolila hišo Karla Mlekuža. Tistega večera je bil pri njem na obisku Mrakič. Partizani so potrkali na vhodna vrata in nato vdrli v hišo, medtem pa sta osumljenca skočila skozi okno na vrt in hotela zbežati, a so ju ujeli. V hiši so našli nahrbtnika z obleko in hrano. Mrakič in Mlekuž sta trdila, da sta se pripravljala za odhod k partizanom. Pri zaslišanju sta priznala, da sta sodelovala s karabinjerji, da sta poizvedovala, kje se zadržujejo partizani in s tem namenom hodila po hribih. Za to sta prejemale tudi plačilo. Patrulja je našla tudi večjo vsoto denarja in prepustnici za prosto gibanje v času policijske ure.⁵⁸ Potem ko so partizani opravili preiskavo v stanovanju, so Mlekuža in Mrakiča odpeljali proti zaselku Podklopa pod vasjo Plužna in se na poti skoraj zaleteli v večjo kolono italijanskih vojakov, ki so jim šli naproti. Na srečo je bila svetla noč, tako da je patrulja pravočasno opazila Italijane in se umaknila. Vprašanje pa je, kam so bili namenjeni vojaki

in ali je bil njihov pohod povezan z nahrbtnikom Mrakiča in Mlekuža.⁵⁹

Da je bil Anton Mrakič res ovaduh, je po vojni v nekem pogovoru po naključju potrdil tudi tedanji karabinjerski brigadir podoficir Alfredo Minotti, ki je konec decembra 1942 nasledil Salvatoria Bellitta, ki so ga partizani ubili v akciji pod Bovcem 21. decembra 1942. Minotti je služboval na karabinjerski postaji v Bovcu do razpada Italije. V Bovcu se mu je rodila hčerka. Po vojni je osebno prišel na matični urad v Bovec po rojstni list svoje hčerke. Ob tej priliki se je z domačini pogovarjal o svojem službovanju v Bovcu. Ko je pogovor nanesel na vzpon na 1766 m visok vrh Čukla na Rombonu nad Bovcem zgodaj spomladi 1943. leta, ga je eden od sogovornikov vprašal, zakaj so se vzpeli na Rombon. Minotti je odgovoril: »Siamo andati a cercare un nostro agente ferito alla gamba. Era il postino di Plezzo.« (Šli smo iskat našega agenta, ki si je poškodoval nogo. Bil je poštar iz Bovca.)⁶⁰

OKREPITEV ITALIJANSKIH ENOT

Ta obveščevalna dejavnost je potekala v času nekajtedenske neaktivnosti vojaških oblasti v Gornjem Posočju, od napada na taborišče Bovške čete na Humčiču sredi februarja do očiščevalnih akcij, ki so jih Italijani začeli sistematsko izvajati v začetku druge polovice marca 1943. Obveščevalna dejavnost je bila tedaj ugotovljena tudi v zahodnem delu Bovške doline, kjer je operirala 4. četa, o čemer bo govor pozneje. To obdobje se ujema s časom, ko so italijanske oblasti spoznale, da so bile njihove sile v boju zoper podtalno dejavnost in partizansko gibanje do tedaj neuspešne in nesposobne. Zato so v tem času izvedli vrsto sprememb in okrepili svoje vojaške postojanke. Prav tako tudi na širšem Tolminskem.

Sovražne postojanke so bile takrat v obmejnem pasu ob jugoslovanski meji na gosto posejane, vendar številčno razmeroma majhne. Za Bovško dolino je bila glavna karabinjerska postojanka v Bovcu, pomožne pa v

vasi Srpenica, Log pod Mangartom, v Soči in Trenti ter v ožini na Maljniku. Vojaki te postojanke so stražili utrdbe v Kršovcu in Zatoniku. Zaradi obmejnega pasu je bilo tu tudi več financerskih postojank, zlasti v dolini Soče, Trente in Lepene. Od redne vojske so glavnino predstavljale enote GAF (Guardia alla frontiera) obmejne straže, ki so imele svoje obmejne postojanke v Logu pod Mangartom, na Vršiču – Mojstrovki, v Trenti, Soči, Lepeni, s sedežem poveljstva obmejnega pododseka v Bovcu. Ta pododsek je spadal pod 21. obmejni odsek, katerega sedež je bil v Tolminu. V bovški postojanki so bile tudi enote alpincev, ki pa so jo pogosto menjavali, in redne pehotne enote, ki jim je poveljeval kapetan Borgato. Spričo naglega razmaha partizanskega gibanja so vse te enote seveda bile prešibke in neučinkovite. Na Primorskem sta tedaj delovala dva dobro organizirana partizanska odreda: Južnoprimorski in Severnoprimorski. Slednji je operiral na območju severozahodne Primorske in njegova 2. in 3. bataljon oziroma njune čete so tedaj že globoko prodrle tudi v Kanalsko dolino in Beneško Slovenijo, kjer je tudi že začel plamteti žar upora. Prav na to pa so bile italijanske oblasti posebno občutljive. Zato se je italijansko vrhovno poveljstvo (comando supremo) odločilo, da okrepi vojaške operativne enote v Slovenskem Primorju in na območje Tolminskega pošlje 3. alpinsko pohodno brigado pod poveljstvom brigadnega generala Luigia Massinija. Poveljstvo se je nastanilo v Tolminu. V brigadi so bili trije polki (102., 103. in 104.) s šestimi bataljoni. Za teren Gornjega Posočja je bil dodeljen 103. polk. Prispel je iz Vidma, njegov poveljnik pa je bil polkovnik Gino Bernardini. S svojim štabom se je nastanil v Kobaridu. Njegove čete so bile razmeščene v Breginjskem kotu in Bovški dolini. Ta polk je nekaj svojih enot že imel na Primorskem (npr. 409. četa 9. bataljona v Volčah in Čiginju). Tretja pohodna alpinska brigada je prispela na Tolminsko konec februarja 1943 in je bila določena kot izključno operativna enota za boj

⁵⁷ Nada Komac, Bovec. Izjava piscu, januar 1982.

⁵⁸ Franc Šulin-Miha, Anton Komac-Danko, Irma Cuder, vsi iz Bovca. Izjave piscu, januar 1982.

⁵⁹ Za Karla Mlekuža in Antona Mrakiča je v mrliški knjigi matičnega urada v Bovcu vpisan datum smrti 8. marec 1943 ob 0,1 uri. Kraj smrti: Podklopca pod vasjo Plužna.

⁶⁰ Dušan Kenda, Bovec. Izjava piscu, maj 1982.

proti partizanskim enotam in zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja.⁶¹

Drugi ukrepi italijanskih oblasti v tistem času so bili usmerjeni proti civilnemu prebivalstvu. Okrepili so policijske ukrepe, katerih namen je bil zatreti narodnoosvobodilno gibanje in preprečiti množično vključevanje fantov in deklet v partizanske enote. Pri tem niso dosegli nobenega uspeha, saj niso nikjer odkrili sodelavcev Osvobodilne fronte in drugih podpornikov partizanske vojske. Prve represalije nad civilnim prebivalstvom v Bovški dolini so italijanske oblasti začele izvajati v prvi polovici aprila 1943, ko so aretirali bližnje sorodnike tistih, ki so odšli v partizane. Aretirane vaščane so pošiljali v internacijo v taborišča po Italiji.

Enote 3. alpinske pohodne brigade so bile razmeščene od Bovca in Breginja do Cerknega. Postojanka v Bovcu je bila okrepljena s 647. četo. Postavili so novo postojanko v vasi Žaga (prva je bila likvidirana 5. februarja 1943) in vanjo namestili 655. četo 103. polka. Po enomesečnem zatišju v Gornjem Posočju sta prav ti novi četi alpincev začeli sistematično preiskovati okoliške hribe zahodno od Bovške doline, tj. območje, na katerem sta operirali 3. in 4. četa Severnoprimskega odreda. V zgodnjih jutranjih urah 15. marca 1943 sta obe četi alpincev krenili vsaka v svojo smer: 655. četa iz Žage proti zahodnim obronkom Kanina, proti planini Baban, kjer je taborila 4. četa, 647. četa alpincev pa iz Bovca proti južnim pobočjem Kanina, v Gozdec, kjer je taborila 3. četa v kraju Sleme. Očitno so Italijani vsaj približno vedeli, kje taborita četi. Računali so, da se bosta umaknili ena proti drugi, čez edini možni prehod za umik – po stezi, ki pelje čez goličasti skalni teren nad izvirom hudournika Boka, v globokih prepadih jugozahodnih pobočij Kanina, od koder je možen umik samo proti vrhovom kaninskega masiva.

K sreči sta imeli obe partizanski četi organizirano dobro širše zavarovanje z izvidnicami. Svetlo sončno jutro je omogočalo lep razgled daleč v dolino, od koder so prihajale sovražne kolone. Povezava med četama je dobro delovala, saj sta ena drugo po posebnem kurirju obvestile o smeri prodiranja sovražnikovih kolon. In prav to je bržkone pripomoglo k odločitvi vodstev čet, da se umakneta vsaka v svojo smer, prav nasprotno, kakor je pričakoval sovražnik. Tako je 4.

četa krenila proti zahodu, proti dolini Režije pod Veliko Babo (2004 m), 3. četa pa proti severovzhodu pod Veliki Skedenj, kjer je ostala dva dneva in se nato preselila bolj proti severu, na ovčarsko planino Goričica, zahodno od vrha Čukla (1766 m) na Rombonu, tj. prav nad Bovcem. Četa si ni postavila taborišča v pastirskih stajah, temveč niže v gozdu pod planino, še niže pa je postavila izvidniško mesto, tako da je imela pregled nad vso Bovško dolino.

SPODLETELA ZASEDA

Primeren kraj za taborišče torej, z dobrimi položaji in sorazmerno blizu Bovca in okoliških vasi. Izvidnica pod taboriščem je imela dober pregled tudi nad cesto Bovec–Kobarid, pa tudi proti vzhodu, Logu pod Mangartom. Vsak dan so opazovali vojaški promet v ti smeri in kmalu ugotovili, da iz Bovca vozi vojaški tovornjak v popoldanskih urah proti Logu pod Mangartom in da se vrača v Bovec pozno proti večeru. Gostejši tovarni promet je podnevi potekal tudi proti Kobaridu, vendar zaradi konfiguracije terena tam akcija ni bila možna. Zato se je vodstvo 3. čete odločilo, da bodo postavili zasedo ob cesti Bovec–Log pod Mangartom in napadli vojaški tovornjak, ki je vsak drugi dan vozil na tej relaciji. Ker je bila v četi pretežna večina partizanov domačinov, ki so dobro poznali dolino od Bovca do Loga pod Mangartom, so že vnaprej določili kraj, kamor naj bi postavili zasedo, tj. na levem bregu Koritnice, v Gregurjevcu, nekje na sredi med srednjeveško trdnjavo Kluža in vasjo Log pod Mangartom. V obeh krajih sta bili italijanski postojanki. Dostop iz taborišča do kraja, kjer naj bi postavili zasedo, je bil možen edino po vojaški stezi iz prve svetovne vojne, ki je vodila poševno po sredini Rombona na Veliki Rob, skozi Plemenico v dolino Koritnice in se vijugasto in strmo končala v dolini kakih 800 m severno od trdnjave Kluža, v smeri proti Logu. Nekoga poznega popoldneva konec marca 1943 je po tej stezi krenil komandir čete Stanislav Kenda-Nikolaj z močno patruljo. Pot je bila dolga in naporna. Partizani so morali kar pohiteti, da so, še preden se je zdanilo, šli mimo postojanke na trdnjavi Kluža in zasedli predvidene položaje ob cesti. Tam naj bi počakali na tovornjak. Borci v zasedi so vedeli, da je pred njimi še ves dan, in so brezskrbno napol zadremali, le izvidnici sta

budno pazili na prazno cesto. Brezskrbno jutranjo tišino je naenkrat prekinil ropot motornega vozila iz bovške smeri. Bilo je okoli devete ure. Borci so poskočili v nestrpnem pričakovanju. Kmalu so ugotovili, da se jim približuje vojaški tovornjak. Vozil je težko, bil je polno naložen. Nestrpnost in napetost med partizani sta se stopnjevali, saj je tovornjak odpeljal mimo, komandir pa ni dal dogovorjenega znaka za napad. Nihče, tudi komandir Nikolaj, seveda ni pričakoval, da bo tovornjak tako zgoden. Komandirjeva odločitev je bila trenutna, toda bolj ko je mineval čas, bolj je bil prepričan, da je tudi pravilna. Če bi tovornjak napadli in ga uničili, bi Italijani hitro intervenirali, saj sta bili obe postojanki blizu. Kljub hitremu umiku bi partizani pri belem dnevu bili izpostavljeni sovražnemu pehotnemu orožju. Poleg tega bi se morali umakniti po isti poti, ki nikakor ni bila lahka.

Partizani so ostali pritajeni na zasedenih položajih ob cesti, kajti podnevi premik iz te doline ni bil mogoč. Čakali so noči. Zvečer so se umaknili in se vrnili v taborišče naslednjega dne nekaj pred poldnevom. V taborišču se je razprava o komandirjevi odločitvi nadaljevala. Vsi se namreč niso strinjali z njo. Tisti, ki so poznali terenske razmere, so menili, da je komandir ukrepal pravilno, drugi pa, da ne in so mu pripisovali celo sabotažo. Med slednjimi so bili Vera Palčič, sekretarka partijske celice v četi, in nekateri, ki terenskih razmer niso poznali. Njihovo stališče je bilo posredovano štabu bataljona, ki je kmalu odredil, da je Stanislav Kenda-Nikolaj razrešen kot komandir čete in na njegovo mesto imenoval namestnika komandirja 2. čete Antona Kurinčiča-Matajurja. Štab bataljona in odreda sta pozneje ta primer raziskala in ugotovila, da je bila komandirjeva odločitev glede na terenske razmere povsem pravilna. Kendo so rehabilitirali in ga aprila imenovali za namestnika komandanta 2. bataljona Severnoprimskega odreda.⁶² Sočasno so dotedanjega namestnika komandanta 2. bataljona Milana Palčiča imenovali za komandanta bataljona, dotedanji komandant bataljona Slavko Bombač-Boris pa je bil preme-

ščen v nastajajočo 5. brigado, tj. Gregorčičevo. Zamenjave in imenovanja novih kadrov so bili izvedeni kmalu po 10. aprilu 1943, potem ko je že bila izdana naredba o ustanovitvi prvih dveh brigad na Primorskem.

Medtem so izvidnice tretje čete na Rombonu opazile povečan vojaški tovorni promet tudi na cesti Bovec-Kobarid, nekajkrat tudi v poznih večernih urah in ponoči. Zato je četa poslala v izvidnico ob cesti zahodno od Bovca dva partizana. Ugotoviti bi morala, kakšne vrste promet poteka v nočnem času. V izvidnici sta bila Franc Mlekuž-Zmago, po domače Pičelnov (Pičelnova domačija je stala nad vasjo Bovec, prav na poti, po kateri je šla izvidnica), in Silvester Čopi-Vilson, doma iz Čezsoče. Iz taborišča sta krenila že popoldne in se ob mraku neopazno približala cesti. Cesto sta opazovala do 22., 23. ure in se nato, ker ni mimo pripeljalo nobeno vozilo, vrnila v taborišče. Komandir je menil, da sta opazovanje ob cesti zapustila prezgodaj, in za kazen sta morala naslednji večer spet v izvidnico. Tokrat sta opazovanje potegnili krepko čez polnoč, in ker tudi to noč ni bilo nobenega vozila, sta se vrnili proti taborišču. Med potjo sta se ustavila na domu Franca Mlekuža-Zmaga. V hišo sta vstopila izmenično, tako da je eden ostal na straži, nekaj pojedla in nadaljevala pot. Ta postanek pa bi bil lahko usoden. Iz te hiše so bili pri partizanih trije bratje, Franc, Janez in Jože. Vsi so bili v 3. četi. Njihov stric Anton Sovdat, gozdni čuvaj in italijanski ovaduh, ki je stanoval v zgornjem severnem delu Bovca, je v sosesčini, kjer je bila poročena njegova sestra, imel hlev. Tega večera je, da bi dokazal, kako zvesto služi svojim gospodarjem in da so njegova obvestila resnična, pripeljal v hlev patroljo karabinerjev. Ti so zlezli na podstrešje, sneli strešnik in skozi odprtino opazovali Pičelnovo hišo. Pričakovali so, da se bodo to noč pri njih zglasili partizani. In res je to noč obiskal dom sin Franc-Zmago skupaj s tovarišem, vendar se ju karabinerji niso upali napasti, ker so mislili, da se je pri hiši ustavila večja enota partizanov.⁶³ O izdajalski dejavnosti Sovdata in njegovi smrti bo govor v drugem poglavju.

⁶¹ Dr. Tone Ferenc, n. d., strani 281-282.

⁶² Silvester Čopi-Vilson, Čezsoča. Franc Mlekuž-Zmago, Domžale. Izjava piscu, december 1983.

⁶³ Glej op. št. 62.

POD NOVIM KOMANDIRJEM

Tudi dolina Soče in Trente sta sodili v operativno območje 3. čete. Tiste dni so poslali v dolino Soče patroljo. Vodil jo je domačin Franc Kravanja-France, po domače Tončev. Edina pot v dolino Soče je vodila po glavni cesti skozi dolino. Ob cesti so bile italijanske postojanke, še zlasti močna je bila v najožjem delu doline, v Kršovcu na Maljniku, kjer so karabinjerji varovali ogromne utrdbe, zgrajene tik pred začetkom vojne. Patrolja je šla mimo nje kar po cesti, ponoči seveda, in srečno prispela do Spodnje Soče in doline Lepene. Tu je zbrala nekaj pušk in se po nekaj dneh vrnila, saj v dolini teren še ni bil dobro organiziran, zato je bilo daljše zadrževanje patrolje nemogoče. Spotoma je zbrala tudi nekaj natančnejših podatkov o karabinjerski postojanki na Maljniku.

Stanislav Kenda-Nikolaj je že prve dni decembra 1942 načrtoval uničenje te postojanke, ker je zapirala prehod iz bovške strani v dolino Soče, Lepene in naprej proti Trenti. Maloštevni karabinjerji so bili nastanjeni v zidanih pritličnih stavbah, pokritih z zemljo in kamenjem, pravih zemljankah, v katere je bilo mogoče vdreti in jih porušiti samo z miniranjem. Postojanka ni ovirala samo prehoda partizanskim patroljam, ampak tudi aktivistom, ki so delovali v Bovški dolini in na Tolminskem. Zato se je 3. četa na Rombonu odločila, da bodo postojanko na vsak način uničili. Za akcijo so potrebovali razstrelivo, tega pa tedaj niso imeli v nobeni četi v Gornjem Posočju. Manjšo količino ga je imela le 5. četa na Mangartu. Tudi 3. četa je tekmovala za najboljšo četo v Severnoprimorskem odredu. Bila pa je sorazmerno najslabše oborožena in tako kot 4. četa brez avtomatskega orožja, mitraljeza. Vodstvo 3. čete je v začetku aprila poslalo patroljo štirih borcev: Andreja Ivančiča-Saša, Emila Klavoro-Ribiča, Karla Mlekuža-Grila in Leopolda Čopija-Darka, v dolino senožetov v Zadnji Slatenik, blizu Golobarja, kjer naj bi demontirali večjo neeksplozirano granato iz prve vojne in tako prišli do razstreliva. Verjetno je za granato vedel Emil Klavora-Ribič; partizansko ime Ribič je dobil, ker je bilo znano, da je pred vojno lovil soške postrvi z razstrelivom, ki ga je dobil iz nerazstreljenih granat iz prve vojne, tak ribolov pa je bil prepovedan. Patrolja je granato našla v bližini lovske koč

tržaškega grofa Strela, ki je imel v zakupu lovišča južno od Bovca. Ko so skušali granato demontirati, je eksplodirala in ubila Andreja Ivančiča-Saša, Pavla Mlekuža-Grila in Leopolda Čopija-Darka. Emil Klavora-Ribič je ostal nepoškodovan, saj je bil ob eksploziji v zavetju. Bil je le omotičen in gluha in se je vrnil v taborišče šele čez dva dni. Nesreča se je pripetila 11. aprila 1943, tako je zabeleženo v dnevniku Mirka Skočirja-Miška, kurirja iz karavle pod Krnom, ki je pisal dnevnik od 1. januarja do srede poletja 1943. Na dan 11. aprila je zapisal: »Ob 10,15^h eksplodirala granata kal. 210 m/m, ki so jo tolkli borci iz 3. čete. Mrtvi: Saša, Gril in Darko. Ribič odnesel le nekoliko opraskano kožo.«⁶⁴

Prav tiste dni je prispel v taborišče 3. čete novi komandir Anton Kurinčič-Matajur. Pripeljala sta ga Ana-Marija Pervanje, namestnik politkomisarja bataljona, in vojaški inštruktor iz štaba odreda. Po prihodu novega komandirja je četa zamenjala taborišče, ki je bilo do tedaj pod cesto (konjsko stezo, mulatiero). Premaknila se je više, severozahodno od planine Goričica, kjer se neha gozdna vegetacija in med skalovjem raste ruševje, ki je omogočalo naravno kritje. Ukrep je bil nujen, saj prejšnje taborišče pod planino ni bilo varno. Ker ga je od zgornje strani obkrožala konjska steza (grajena v prvi vojni), pod njim pa je bilo golo skalnato pobočje, bi se četa, če bi sovražnik zasedel stezo nad taboriščem, znašla v pasti. Novo taborišče je omogočalo boljše obrambne položaje, možnost za morebiten umik je bila večja in končno, tudi nihče ne bi pomislil, da je partizansko taborišče zunaj gozda. V taborišču je 3. četa ostala do odhoda na zborna mesto Severnoprimorskega odreda na planini Golobar, 25. aprila 1943.

Tudi novi komandir 3. čete Matajur je ob prihodu v četo načrtoval, da bi čimprej izvedel kako akcijo. Izvidnica čete, ki je budno spremljala dogajanje v dolini, je še vedno tu pa tam opazila vojaški kamion, ki je vozil po starem voznem redu iz Bovca proti Logu pod Mangartom in se od tam vračal v poznih popoldanskih urah. Zato se je komandir odločil, da prve dni aprila poskusi ponoviti zasedo. Toda tudi njemu je spodletelo. Dva dneva so zaman čakali v zasedi na istem kraju kot prvič. Kamiona ni bilo. Zato so se klavarno vrnili, lačni in izčrpani, v taborišče. Več sreče

je pri tem imela nekaj dni pozneje 5. četa, kakor smo opisali v prejšnjem poglavju. V končni posledici se je potem pokazalo, da je bilo kar prav, da se 3. četi zaseda ni posrečila. Tovornjak, na katerega so načrtovali napad, je namreč oskrboval postojanko, ki so jo gradili ob zbirnem jezeru nad vasjo Strmec, od koder je bil speljan cevovod za električno centralo v Loški Koritnici. Torej bi bil izkupiček kaj skromen. Na dan napada 5. čete, 6. aprila 1943, pa je tovornjak prevažal hrano, 20 vojakov, med njimi dva oficirja, in težko strojnico bredo s šestimi zaboji streliva ter brzostrelko, ki je bila za tiste čase dragocen in redek plen. Kot da bi se hoteli oddolžiti 3. četi za njeno prizadevanje za napad na tovornjak, je štab bataljona odredil, da 5. četa zaplenjeno težko strojnico bredo in nekaj pušk odstopi 3. četi skupaj s strelivom. Tako se je strojnica okrog 12. aprila že znašla v 3. četi na Rombonu.^{64a} Bila je dodeljena partizanu Janezu Mlekužu, enemu izmed najboljših poznavalcev te vrste težkih strojnic italijanske vojske in rekorderju pri razstavljanju in sestavljanju strojnice z zavezanimi očmi. (Kot nagrado za to večino si je v italijanski vojski večkrat prislužil izredni dopust in prav med nagradnim dopustom januarja 1943 je odšel k partizanom.⁶⁵) Tretja četa je zdaj imela težak mitraljez z zadostno zalogo streliva in vsi borci so bili oboroženi. Nekaj pušk so dobili na terenu, nekaj jim jih je odstopila 5. četa. Zato je vodstvo 3. čete preusmerilo svoje načrte za akcijo proti Kanalski dolini, v dolino V Žlebeh (Sella Nevea), tj. dolino med Rabeljskim jezerom in krajem Kluža (Chiusa Forte) ob tabeljski (pontebški) železniški progi. Po dolini je speljana cesta ob reki Reklanica, dolina je redko naseljena z narodnostno mešanim prebivalstvom. Na vzhodni strani Reklanice, V Žlebeh, je pred vojno bil razvit poletno-zimski in lovski turizem, sem je zahajala gospoda, nekateri so tu imeli svoje koče. Kraj pa ni bil stalno naseljen, saj sega prelaz precej visoko, čez 1000 metrov nadmorske višine. Proti kraju V Žlebeh je 3. četa v začetku aprila

poslala izvidniško patroljo, v kateri sta bila Franc Mlekuž-Zmago in Anton Komac-Danko z nalogo, da ugotovita, kakšna je sovražnikova dejavnost v tej dolini. Patrolja se je zadrževala v dolini in V Žlebeh tri dni, ne da bi opazila vojaški promet. Lakota in mraz sta Mlekuža in Komaca prisilila, da sta najprej vdrla v eno izmed lovskih koč na prehodu V Žlebeh, nato pa pri vrnitvi še na Prevali pod Prestreljenikom, kjer sta v dveh kočah našla hrano (riž, testenine, konzervirano meso, alkoholne pijače), sanitetni material in veliko posteljnino. Sama nista mogla kaj dosti odnesti, pa tudi upala si nista brez odobritve vodstva čete. Ko sta se vrnila v četo, sta o tem poročala, in vodstvo čete je sklenilo, da bodo v teh kočah pobrali hrano, sanitetni material in tudi posteljnino (rjuhe in odeje). Takoj so sestavili patroljo 20 do 25 partizanov, ki so kmalu krenili v Kanalsko dolino do kraja V Žlebeh. Tam so v omenjeni koči pobrali vso hrano, sanitetni material (večje količine špirita, obvez, praškov, tablet) in posteljnino. Našli so tudi večje količine alkoholnih pijač. Tudi v lovski koči na Prevali, na severni strani pobočja Kanina, so pobrali, kar je bilo koristnega, in se otovorjeni vrnili v četno taborišče na Rombon. S tem so si za nekaj dni zagotovili hrano, sanitetni material pa so lahko celo odstopili 4. in 5. četi ter štabu bataljona, kamor so poslali tudi nekaj alkoholnih pijač in špirita.⁶⁶

Taborišče 3. čete na Rombonu nad Bovcem je bilo po zračni liniji oddaljeno od vojašnice v Bovcu komaj dva kilometra. Bilo je, kot smo že zapisali, na slabo poraščenem skalnatem terenu, z redkim podmladkom smrekovega gozda, zato najbrž nihče ni pomislil, da bi tu utegnil biti partizanski tabor. Partizani bi se kvečjemu lahko zadrževali na planini Goričici v pastirskih stajah. Toda po ugotovitvah vohlačev jih tam ni bilo. Tako so se Italijani v drugi polovici aprila 1943 odločili, da opravijo slovesno zaprisego rekrutov na Čukli (1766 m) nad Bovcem, ob spomeniku iz prve vojne (Čukla je v času vojne 1915–1917 večkrat menjavala gospodar-

⁶⁴ Mirko Skočir-Miška. Dnevnik januar–junij 1943. F. št. 218/2 v IZDG.

^{64a} Glej op. št. 24.

⁶⁵ Anton Kurinčič-Matajur, Ljubljana. Izjava piscu, 4. januar 1982.

⁶⁶ Anton Komac-Danko, Bovec. Franc Mlekuž-Zmago, Domžale. Oto Vencelj-Boris, Ljubljana. Izjave piscu, december 1982.

ja^{66a}). Najlažji dostop do spomenika na Čukli je po stezi, ki vodi nad Bovcem mimo ovčarske planine Goričica. Po tej poti se je tudi povzpela večja kolona italijanskih vojakov. Tretja četa je Italijane opazila, že ko so krenili iz Bovca, vendar ni vedela, s kakšnim namenom so šli na pot. Zato so se partizani umaknili iz taborišča in zasedli ustrezne položaje. Ko pa so ugotovili, da jih Italijani ne iščejo, ampak so namenjeni k spomeniku na Čukli, da tam zaprisežejo, so se premaknili s položajev in se spustili niže v zasledno nad stezo, po kateri se je vzpenjala italijanska kolona. Boljše priložnosti in bolj idealnih položajev za zasedo si četa ni mogla najti, še zlasti, ker so imeli tudi odličen položaj za težko strojnico. Tudi terenske razmere so bile ugodne, saj bi zadostoval samo nepričakovan napad, pa bi polovica Italianov zdrsnila pod stezo in se ubila na strmih pobočjih Rombona. Žal se 3. četi sreča tudi tokrat ni nasmehnila. Italijani so za vrnitev v dolino izbrali drugo, daljšo pot in se tako izognili katastrofi.⁶⁷

Kot zakleto se 3. četi nobena zaseda ni posrečila. Vselej je prišlo kaj vmes, da je načrtovana akcija propadla. A se vodstvo ni vdalo. Niso hoteli biti zadnji v tekmovanju med enotami Severnoprimskega odreda. Tako je vodstvo 3. čete spet začelo načrtovati akcijo za likvidacijo karabinjerske postojanke na Maljniku, v ožini na prehodu v dolino Soče in Trente. Rekli smo že, da so za to akcijo potrebovali eksploziv, zato so se odločili, da izvedejo rekvizicijo v skladišču italijanske firme, ki je kljub vojnim razmeram izvajala dokaj obsežen načrt gradnje hidroenergetskega sistema v Gornjem Posočju. Načrt je predvideval zavezitev Koritnice ob trdnjavi Kluža, in Soče v ožini pod vasjo Kal-Koritnica, od koder bi vodo obeh rek speljali skozi predor Polovnika čez vas Čez-sočo pri Bovcu do Trnovega v dolino proti Kobaridu, kjer naj bi zgradili velikansko hidrocentralo. Nemoteno so potekala dela le še pri glavnem predoru skozi Polovnik, in to iz obeh smeri, iz trnovske in bovške, vse druge načrte pa so opustili. Za minerska dela na bovški strani so imeli uskladiščeno strelivo v leseni lopi pred predorom pod Humčičem. Tam je bil nameščen tudi glavni kompresor. Skladišče streliva sta varovala dva italijanska delavca. Akcijo je izvedla številčno močna patrolja 3. čete v noči na 23. ali 24. april

1943⁶⁸, dan ali dva, preden je krenila na zborna mesto Severnoprimskega odreda na Golobar. Akcijo je vodil komandir Anton Kurinčič-Matajur, ki trdi, da je bila rekvizicija opravljena v noči od 24. na 25. april in da so v akcijo krenili zvečer 24. aprila ter se naslednje jutro že vrnili v taborišče. Bolj verjetno je, da je patrolja krenila v akcijo že dan prej, to je 23. aprila, jo izvedla v noči od 23. na 24. april in potem, otovorjena z razstrelivom, neke prebila dan ter se šele naslednjo noč vrnila v taborišče na Rombonu. Le tako si je mogoče razlagati komandirjevo trditev, da so prispeli v taborišče v nedeljo, 25. aprila, v jutranjih urah, popoldne tega dne pa že krenili proti Golobarju. Pri rekviziciji patrolja ni imela težav. Čuvaja v skladišču streliva sta celo sama razbila nekatere stroje, da bi bila krita. Patrolja je zaplenila približno 250 kg razstreliva, detonatorje in zažigalno vrvico ter vzela pogonski usnjeni jermen kompresorja. Tega je bil še najbolj vesel partizan Franc Šulin-Miha, čevljar v 3. četi, saj je tako dobil usnje za podplate čevljev, katerega je takrat zelo primanjkovalo. Ker patrolja vsega ni mogla odnesti, je del razstreliva skrila v grmovju ob Soči na kraju, kjer so prebredli reko. Razstrelivo je pozneje nekdo našel in ga odnesel.⁶⁹ Vendar 3. četa razstreliva ni uporabila za načrtovano akcijo. Zgodaj zjutraj 24. aprila 1943 je namreč prispel v četno taborišče Anton Melinc-Matija, kurir štaba bataljona, in prinesel obvestilo o premiku na planino Golobar. Kurir je oddal pošto in takoj nadaljeval pot iz Rombona, čez Gozdec in zahodne obronke Kanina do taborišča 4. čete v Drnohl-Učja.⁷⁰

Tretja četa na dolgo pot proti Golobarju ni odnesla vsega razstreliva, ampak ga je del skrila pod skalovje ob taborišču. Razstrelivo, ki so ga odnesli s seboj, pa so izgubili ob napadu Italianov 26. aprila 1943. To je razvidno tudi iz poročila brigadnega generala Carla Danionija, komandanta 11. armadnega zbora obmejnih straž GAF v Gorici, z dne 30. aprila 1943, št. I-1581/OP, ki ga je poslal 23. armadnemu zboru v Trst in poveljstvu teritorialne obrambe v Vidmu.⁷¹ Razstrelivo, skrito na Rombonu, je julija vzela patrolja Gradnikove brigade, ki jo je vodil dotedanji komisar brigade Anton Bavec-Cene. Razstrelivo je uporabil minerski vod Gradnikove brigade, ki ga je vodil preizkušeni minerec, rudar Anton Kuk-Aljoša.⁷²

ČETRTA ČETA

Četrta četa se je nastanila v novem taborišču v zahodnem delu Bovške doline v začetku druge polovice februarja 1943. Njeno taborišče je bilo v bukovem gozdu, v dolinici pod planino Baban, približno na višini 1350 m, na jugozahodnem pobočju Kanina. Najbližji sovražnikovi postojanki sta bili karabinjerska postaja Srpenica, v kateri je bilo 10 do 12 karabinjerjev, in dva kilometra naprej, na Brezovem, v dolinici pod hribčkom Kuntri, vojaška postojanka, ki je varovala smodnišnico. Končno je bila tam blizu tudi močnejša postojanka financarjev v naselju Poloze v dolini reke Učja. Za četo je bilo bistvenega pomena, da Italijani do tedaj še niso obnovili postojanke na Žagi. To okoliščino so v četi izkoristili. Večkrat na teden so zvečer obiskali bližnje vasi, utrjevali njihove organizacije Osvobodilne fronte, organizirali preskrbo hrane za četo in skrbno spremljali delovanje nekaterih italijanskih priseljencev, ki so v teh krajih opravljali državne službe ali se ukvarjali z gostinsko dejavnostjo. V drugi polovici februarja je za nekaj dni to dejavnost čete prekinil na novo zapadli sneg, vendar le za kratek čas, saj je sneg hitro skopnel. Skorajda pomladansko vreme so v četi izkoristili za dokončno organizacijo čete. Ta je bila razdeljena na dva voda, v vsakem vodu sta bili dve desetini. Imenovali so komandni kader, vodnike in deseterje. Nato so imeli vojaška predavanja in praktične vojaške vaje, ki jih je četa izvajala v bližnji okolici taborišča. Značilnost vojaške vzgoje je bila usposabljanje enote v frontnem napadu, taktiki napredovanja in umika, manj pa usposabljanje v pravi partizanski taktiki, v načinu postavljanja zased, izvrševanju diverzantskih akcij, sabotaž in podobno, kar je bilo primernejše za manjšo partizansko odredno enoto, vezano na določeni teren. Seveda pri tem niso zamenjali usposabljanja v zavarovanju, opravljanju stražarske izvidniške službe in obvešče-

valne dejavnosti. Četa je imela organizirano partijsko celico, sprejeli so prve kandidate in prve člane mladince v SKOJ, tiste, ki so se do tedaj dobro izkazali z delom, disciplino in vedenjem. Tudi politično delo v četi ni bilo zanemarjeno, saj skoraj ni bilo dneva brez politične ure. Na njih so obravnavali aktualna politična vprašanja, govorili o delu z ljudmi na terenu, odnosu borcev do prebivalstva in samokritično razpravljali. Slednje je bilo zelo aktualno in skoraj na vsakem dnevnem redu. Skoraj vsak večer so poslali patroljo v eno od treh vasi po hrano. Patrolja se je sestala z aktivisti na terenu, ki so četi posredovali obvestila in podatke s terena. Značilno za ta del bovške doline je bilo, da so bili vsi sestanki z aktivisti kakor tudi z domačini na prostem, nikoli v kaki hiši, razen v hlevih in senikih, daleč proč od naselij, v senožetih. Tako je bilo manj nevarnosti za kako sovražnikovo presenečenje, pa tudi domačini so bili manj izpostavljeni morebitnim izdajstvom. Pri tem kaže pripomniti, da so partizanske patrolje ponoči prosto hodile po vaseh in cestah med Bovecem in 12 kilometrov oddaljeno Srpenico, kjer je bila karabinjerska postojanka. Karabinjerji so zapustili svojo postojanko samo podnevi, ponoči se ni nihče prikazal na cesti ne v vasi. Tako je bilo več kot mesec dni, dokler Italijani niso obnovili svoje postojanke na Žagi, sredi marca 1943.

Za zavarovanje je 4. četa imela stražarsko mesto pod taboriščem, na stezi, ki je vodila iz doline mimo taborišča do planine Baban in naprej proti vzhodu, na območje Gozdeca pod Kaninom, kjer je taborila 3. četa. Za širše zavarovanje pa izvidniško mesto niže pod stražarskim mestom, na Debelem Robu, od koder je izvidnica imela lep pregled nad vso dolino in vasi Log Čezsoški, obe Žagi, tja do Srpenice in Brezovega v smeri Kobarida. Pregled je imela tudi nad desnim bregom doline Učja in s tem nad vsemi dohodi proti taborišču. Proti zahodu, v smeri planine Glo-

^{66a} Od tod so Italijani na različne načine skušali osvojiti vrh Rombona (2208), saj bi z njega z artilerijo obvladali predilski prehod, od koder je prihajala oskrba avstrijske vojske za Gornje Posočje.

⁶⁷ Glej op. št. 65.

⁶⁸ Prav tam. Anton Kenda-Iztok, Bovec. Izjava piscu, januar 1984.

⁶⁹ Glej op. št. 68.

⁷⁰ Anton Melinc-Trnovc, Ajdovščina. Izjava piscu, 2. maja 1983.

⁷¹ Poročilo XI. armadnega zbora obmejnih straž v Gorici, z dne 30. aprila 1943, št. I/1581. (V nadaljevanju: poročilo 11. AK.) Fkp. pri piscu.

⁷² Anton Komac-Danko, Bovec. Izjava piscu, avgust 1983.

boko, do tja so vodile vojaške konjske steze iz prve vojne in so bile speljane prav do doline Rezije, v tej smeri pa je četa pošiljala v jutranjih urah izvidniške patrulje. Tako je bilo izključeno vsako presenečenje, tembolj, ker so hodili v izvidniške patrulje domačini, bivši pastirji, ki so poznali vsako, še tako nepomembno stezo. Navzočnost partizanov v tem delu Bovške doline Italijanom seveda ni ostala prikrita, saj so imeli svoje ovaduhe, italijanske priseljence, prav v vseh vaseh ob glavni cesti Bovec–Kobarid.

Zgodaj zjutraj 15. marca 1943 so izvedli očiščevalno akcijo na desnem bregu Soče, med Bovcem in Žago. V akcijo so šle enote 103. polka 3. alpinske pohodne brigade in to je bila njihova prva očiščevalna akcija v Gornjem Posočju. Kolona alpincev je krenila z glavne ceste ob mostu čez reko Učja na Žagi in se usmerila po stezi direktno proti Debelemu Robu in taborišču 4. čete. Partizanska izvidnica je sovražnikovo kolono pravočasno opazila, tako da se je četa lahko umaknila in zabrisala za seboj vse sledove. V taborišču so natresli listja povsod, kjer so bile shojene poti. Hkrati so poslali sporočilo 3. četi v Gozdec o premikih in smeri premikanja alpincev, saj je bila možnost, da bodo ti nadaljevali pot na vzhod nad Kopo proti Gozdecu in prišli 3. četi za hrbet.

Četrta četa se je povzpela nad taborišče, do planine Baban, do meje, kjer se konča gozdna vegetacija, nato zavila proti zahodu po golem terenu in se ustavila pod Veliko Babo (kota 2004 m), kjer so se borci poskrili med skalovje in redko ruševje. Italijani so prišli do taborišča, preiskali bližnjo in širšo okolico, požgali bivač iz vejevja, ki je četi služil za zavetje, in se pozno popoldne vrnili po drugi poti v postojanko. Med potjo so požgali tudi ovčarske staje na Babanu, šli nad izvirom Boke, čez Gozdec, kjer so se združili s kolono, ki je prispela iz bovške smeri. Na svoji očiščevalni poti niso naleteli na nobenega partizana, našli so le izpraznjena taborišča. Četrta četa je v skalovju in ruševju pod Veliko Babo preživela 5 ali 6 dni. Vsak večer so se spustili nižje, do planine Globoko, pod Skutnikom (kota 1721 m), kjer so si skuhalo hrano v pastirskih stajah, potem pa se proti jutru vrnili nazaj. Tiste dni so Italijani še enkrat preiskali gozdni predel na levem bregu reke Učja nad Žago, vse do meje gozdne vegetacije, višje v skalnato zahodno pobočje

♦ Kanina pa niso šli. Verjetno so mislili, da se partizani zunaj gozdnatih delov ne zadržujejo. Vendar so preiskali tudi ta del iz zraka, z majhnim letalom štorcklja, a dobro prikriti 4. čete niso odkrili. Ves čas je vodstvo čete intenzivno iskalo primerno novo taborišče. V skalovju, na višini 2000 metrov nadmorske višine, ni bilo mogoče ostati, bili pa so tudi brez vode. Zato so poslali patruljo z domačini, Bovčani, vodil jo je komandir Bine, do planinske koče na Kaninu. V koči je bil shranjen velik platnen šotor, ki ga je četa nameravala uporabiti za streho v novem taborišču. Druga patrulja domačinov, Žagarjev, pa je krenila na severna pobočja Kobariškega Stola, na desni breg doline reke Učja, da bi poiskala primeren prostor za novo taborišče, tako da bi bila v bližini tudi voda. Patrulji sta svojo nalogo sorazmerno hitro in uspešno opravili. Prva patrulja je v koči vzela velik platnen šotor, ga razrezala na več delov in iz vsakega od njih je bilo mogoče postaviti primerno velik samostojen šotor.⁷³ Druga pa je našla primeren prostor z vodo v Drnohli, v kraju Na Drnohli (kota 1062), na sedlu nad sedanjim mednarodnim mejnim preходом. Skoraj enotedensko prisilno bivanje čete visoko v gorah med skalovjem in ruševjem, kjer se podnevi ni smel nihče premakniti iz svojega skrivališča, brez hrane in vode (hrano so kuhali samo enkrat na dan, ponoči v pastirskih stajah), je povzročilo med nekaterimi partizani precej nejevolje, malodušja in proti koncu celo nerganja. Nekaj omahljivcev in nezadovoljnejšev je celo predlagalo, da bi se četa razdelila po skupinah in se razšla. Proti takim težnjam sicer redkih posameznikov je vodstvo čete hitro in odločno ukrepalo. Komunisti in skojevci so pri tem odigrali pomembno vlogo, tako da je večina v četi te negativne pojave obsodila in podprla prizadevanje vodstva čete ter političnih organizacij. Nezadovoljnejše so disciplinsko premestili v 3. in tudi 5. četo.

Prav v dneh, ko so alpinci iskali 3. in 4. četo in se začeli pripravljati na obnovev postojanke na Žagi, so se nekateri italijanski priseljenci iz Žage opogumili in začeli skrbno spremljati vse tiste domačine, o katerih so domnevali, da podpirajo partizane, še posebej pa svoje tistih trinajstih, ki so že bili v partizanih. Najbolj sta bila aktivna priseljenec iz slovenskega dela Benečije Antonio Dionizio, cestar na Žagi, in njegov sosed Schiavi,

lastnik gostilne ob mostu čez Učjo na glavni cesti Bovec–Kobarid. Njunjo početje je morala četa že v kali zatreti in preprečiti morebitna izdajstva, ki bi prav gotovo povzročila represalije nad domačini. To nalogo je opravila patrulja nekega večera v prvi polovici marca 1943. Vodil jo je politkomisar čete Franjo Kranjc. Patrulja je krenila proti Žagi s planine Globoko. V vasi so najprej potrkali pri cestarju Antoniu Dioniziu, a se je ta zaklenil v hišo in se skril. Zato so partizani skozi okno opozorili svojce (v italijanščini), da naj bo pameten, drugače ga bo kot izdajalca doletela kazen. Od tod so zavili še h gostilničarju Schiaviju. Tudi on se je zaklenil in ni hotel odpreti, a je bil bolj preplašen in je v strahu na ves glas začel klicati: »Aiuto Albino, aiuto Albino!« (Na pomoč, Albin!) To je veljajo sosedu Albinu, gostilničarju in peku pri mostu. Tudi Schiavija so samo opozorili, čeprav bolj na daleč, kajti stanoval je v večnadstropni hiši. Antonio Schiavi je bil aktiven član fašistične stranke, na proslavah je bil vselej oblečen v črno uniformo. Partizansko opozorilo pa je vzel resno in je ostal lojalen do razpada Italije, ko se je umaknil iz Žage. Antonio Dionizio je nadaljeval izdajalsko početje in bil ob razpadu Italije aretiran in obsojen. Po nekaterih podatkih naj bi patrulja ta večer izgnala iz Žage tudi dve italijanski učiteljici in enega učitelja. O tem dogodku je Emilija Rot, iz Žage št. 94, izjavila: »Pri nas je stanovala vzgojiteljica, zaposlena v otroškem vrtcu, Bianca Refatti, pri družini Domevšček v Zgornji Žagi pa

Lidia Grandi, doma iz Gradiške ob Soči, in pri neki tretji družini učitelj Oskar Tognutti. Slednja sta poučevala v osnovni šoli. S komisarjem čete smo se dogovorili, da bodo partizani italijanske učitelje izgnali. Nekega večera v začetku marca 1943 je prišel v našo hišo politkomisar čete Franjo Kranjc in v prisotnosti domačih rekel vzgojiteljici, da ti slovenski kraji ne potrebujejo italijanskih učiteljev, in jim postavil rok, da morajo v štirindvajsetih urah zapustiti Žago in se izseliti. Po poprejšnjem dogovoru s Kranjcem sem naslednji dan odšla na karabinjersko postajo Srpenica in zadevo prijavila. Tu sem srečala Velino Schiavi, ki je prišla prijaviti, da so partizani prejšnji večer iskali njenega moža...« Iz tega se da sklepati, da je patrulja bila isti večer pri izdajalcu Dioniziu Schiaviju in tudi pri učiteljicah, čeprav tega od udeležencev nihče ne more zagotovo potrditi.⁷⁴ Učitelji so partizansko opozorilo upoštevali in se po nekaj dneh izselili.

TABORIŠČE NA DRNOHLI

Okrog 20. marca se je 4. četa končno preselila z zahodnega kaninskega pogorja nad dolino Rezije v novo taborišče na severnozahodno pobočje Kobariškega Stola, na sedlo Na Drnohli. Četa se je utaborila nad cesto Žaga–Učje, Čenta (Tarcento), komaj 1500 metrov zračne linije nad financarsko postojanko Polog pred naseljem Učja. Tu je četa ostala do 24. aprila, ko je odšla na Golobar. Taborišče je imelo dokaj ugoden položaj za bivanje in dobro zavarovanje. Prav

⁷³ Albin Logar-Bine, Ljubljana. Albin Cuder-Vojko. Izjavi piscu, marec 1983. Četrto četo so sestavljali tile partizani: Albin Logar-Bine, komandir, Albin Cuder-Vojko, njegov namestnik, Franc Kranjc, komisar, Kristina Maslo, Vladimir Černuta-Igor, Danilo Komac-Brdavs, Matija Mlekuž-Gašper, Ivan Mlekuž-Zdenko, Jože Mlekuž-Savo, Anton Mlekuž-Tone, Viktor Šuler-Tarzan, Anton Cuder-Gregor, Franc Della Bianca-Zvonko, Karlo Breznik-Drago, Franc Rot-Zmago, Andrej Rot-Svoboda, Alojz Kutin-Stol, Gabrijel Žagar-Planinko, Ivan Primožič-Žagar, Ferdinand Žagar-Vasilij, Andrej Žagar-Smrekar, Anton Kravanja-Hribar, Franc Kravanja-Stojan, Silvo Gianfrate-Srečko, Jože Gianfrate-Cvetko, Avgust Komac-April, Karlo Mrakič-Kostja, Ivan Berginc-Lazar, Vili Flajs, Anton Komac-Tine, Anton Komac-Taras, Anton Rot-Lovec, Jože Maličkar-Lesjak, Leopold Vertelj-Dimitri, Jože Hosner-Krpan, Franc Rot-Ognjenkar, Anton Kenda-Istok, Franc Komac-Dvor, Pavel Gašperšič, Avgust Žagar-Didek, Francé. Kasneje, do ukinitve Severnoprifrontskega odreda, so v četa nastale nekatere spremembe – premestitve v druge čete, v bolnišnico, med kurirje za karavle itd.

⁷⁴ Amalija Rot, Žaga. Spomini na važnejše dogodke med narodnoosvobodilnim bojem. Iz spominskih virov ni mogoče točneje ugotoviti datuma izгона učiteljev iz vasi Žaga, vendar zbrani podatki kažejo, da je bilo to na začetku marca 1943. Ta datum velja glede opozorila cestarju Dioniziu in gostilničarju Schiaviju. Da so tisto noč bili opozorjeni tudi učitelji, pa potrjuje izjava Amalije Rot, ko pravi, da je po dogovoru s komisarjem čete naslednji dan šla na karabinjersko postajo, kjer je prijavila zadevo o izgonu učiteljev, in je tam srečala Evelino Schiavi, ki je prišla prijaviti, da so bili prejšnji večer pri njih partizani. Pisec tega prispevka je bil prisoten v opozorilni akciji pri družini Dionizio in Schiavi in je glede na druge dogodke prepričan, da je to bilo prve dni marca 1943, ne more pa z gotovostjo potrditi, da so ta večer pregnali tudi učitelje.

tiste dni so Italijani obnovili postojanko ob mostu čez Učjo na Žagi. Zasedle so jo enote 103. polka alpinske pohodne brigade, ki so bile posebej izurjene za boj proti partizanskim enotam na Tolminskem in Idrskem. Druga postojanka teh enot je bila na južni strani Kobarškega Stola v vasi Breginj. Zato se je morala 4. četa zavarovati v tej smeri z izvidnico na vrhu Stola (na višini 1630 m), od koder je obvladala celoten Breginjski kot tja do Kobarida. Drugo izvidniško mesto je imela na robu skalovja nad cesto Učja-Žaga severozahodno od taborišča. Od tod je imela dober pregled nad severnim pobočjem Stola in nad vso dolino in cesto proti Žagi. Naselje Žaga, kjer se je četa oskrbovala s hrano, je bilo oddaljeno od taborišča približno 10 kilometrov. Največkrat so jim prinašali hrano zvesti domačini, aktivisti iz Žage; prinesli so jo do senožeti, ki so jih imeli na levem bregu Učje, v Šovc, kjer so imeli svojo živino. Toda za četo 35 do 40 partizanov je bilo te hrane premalo, zato so morali svoje območje za preskrbo razširiti v Kobarško dolino in Breginjski kot. Do tja pa je bila trikrat daljša pot kot do vasi Žaga in njene okolice. Vsi poskusi prodiranja proti zahodu, po dolini Učje, in pridobivanja tamkajšnjih domačinov so se izjalovili. Četa je ustanovila posebno patruljo s politkomisarjem in namestnikom komandirja, ki je previdno krenila po dolini Učja in na svoji poti obiskovala posamezne raztresene bajtarske kmete, vendar so se ljudje povsod skrili in zbežali pred partizani. Le z redkimi je patrulji uspelo navezati osebne stike in se z njimi pogovoriti. Patrulja je obšla oba bregova doline in prispela do prehoda, kjer se dolina previsa v kotlino naselja proti Čenti. Do tod ni bilo nikjer zaznati političnega dela aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja.⁷⁵

Oborožitev čete je bila dokaj skromna. Bila je brez avtomatskega orožja, premogla je le dve puški mavzerici, šest sodobnih italijanskih pušk, druge pa so bile stare in zarjavele, še iz prve vojne. Imela je tudi nekaj lovskih pušk in šibre. Nekaj partizanov je bilo celo brez orožja. Zato je četa kmalu po prihodu v ta del Bovške doline začela poizvedovati, kako bi prišla do orožja. Najprej so se nadejali, da bodo ponoči napadli kako karabinjersko patruljo v okolice Srpenice, vendar so poročila partizanskih patrulj in terencev govorila, da karabinjerji ponoči ne

zapuščajo stavbe na Srpenici. Tudi drugih vojaških premikov na cesti Bovec-Kobarid ponoči ni bilo. Zato je vodstvo čete načrtovalo napad na karabinjersko postojanko na Srpenici. V postojanki, sodobno grajeni stavbi sredi vasi je bilo 8 do 12 karabinjerjev. Ko so si izvidniške patrulje ogledale karabinjersko postojanko, so z razočaranjem ugotovile, da brez miniranja vhodnih vrat postojanke ni mogoče zavzeti. Vsa okna so bila zamrežena z debelim železjem in od zunanje strani zavarovana z debelimi deskami.

AKCIJA NA PATRULJO ALPINECV

Ko so začeli Italijani obnavljati postojanko na Žagi, se je pozornost čete preusmerila nanjo. Obveščevalne patrulje so spremljale delovanje postojanke, zlasti premikanje njenih patrulj v bližnji in daljni okolici. Kmalu so terenski aktivisti sporočili, da italijanska postojanka, ki je bila nastanjena na levem bregu Učje ob mostu, vsak večer o mraku pošlje močnejšo patruljo na Spodnjo Žago do gostilne Buttolo, kjer je avtobusno postajališče, in da vojaki kontrolirajo potnike, ki se pripeljejo z avtobusom na redni progi Gorica-Bovec.

Vodstvo čete je takoj poslalo izvidniško patruljo, da preveri obvestila in izbere položaj za zasedo. Patrulja je podatke potrdila in hkrati ugotovila, da avtobus iz Gorice pripelje okrog 18. ure, to je v času, ko se začenja mračiti, in da je avtobusno postajališče oddaljeno od postojanke komaj dobrih 600 metrov. Zasedo je bilo mogoče postaviti le na povratku patrulje v postojanko, na nekem kraju pod cesto, oddaljenem dobrih 250 metrov od postojanke. Pri načrtovanju akcije je sodeloval tudi komandant odreda Anton Bavec-Cene, ki je bil tiste dni na obisku v četi, vendar v akciji ni sodeloval, saj je prej odpotoval na Kobarško, na sestanek s predstavniki italijanskega odporniškega gibanja.^{75a} Načrt napada je predvideval, da bi partizani zasedli položaje tik pod cesto in italijansko patruljo napadli z defenzivno angleško bombo, ki bi jo zakotalili z roba cestišča po asfaltu med Italijane. Hkrati bi odvrgli tudi nekaj italijanskih ofenzivnih bomb. Za akcijo je bila določena močnejša skupina partizanov, približno petnajst, vodila pa sta jih komandir in njegov namestnik. Za datum napada je bil določen 2. april. Zato so tega dne partizani,

določeni za akcijo, zapustili tabor pozno popoldne, kajti naselju Žaga so se morali približati pred mrakom. Pot jih je vodila skozi vas proti vzhodu v smeri sotočja rek Učja–Soča. Šli so po suhem koritu hudournika in se sredi vasi previdno splazili pod mostičkom ter tako prispeli do grmovja pod vasjo. Od tam so se ob mraku približali cesti in na predvidenem kraju, pod robom ceste poleg približno meter visokega podpornega zidu, zasedli položaje. Komandir je razporedil borce ob robu cest v dolžini kakih 20 metrov, sam pa se je postavil na sredo mednje. Njegova naloga je bila sprožiti ročno bombo in jo zakotaliti pod noge italijanske patrulje. Komaj je komandir razporedil partizane na položaje, že se je zaslišal ropot avtobusa, ki je vozil iz Srpence proti Žagi. Pred gostilno ga je čakala patrulja kakih 20 alpincev, oboroženih z lahko strojnico. Iz avtobusa je izstopilo nekaj potnikov, nato pa je po kratkem postanku nadaljeval vožnjo mimo zasede proti Bovcu. Običajno je za avtobusom šla italijanska patrulja, ko se je vračala v postojanko. Tega večera pa je ni bilo. Nekaj časa se je še zadrževala v vasi Spodnja Žaga, nato pa se je vračala v postojanko po stari opuščeni cesti, ki je bila speljana nekoliko više nad glavno, zato je zaseda ni niti opazila. Tako je načrtovana akcija za ta večer propadla. Naslednjega dne, 3. aprila, se je partizanska patrulja v istem sestavu že zgodaj popoldne odpravila iz doline Drnogle in se skrivaj približala predvidenemu položaju. Tokrat so se partizanski borci zavarovali z zasedama, katerih naloga je bila, da se, brž ko odpelje avtobus proti Bovcu, priplazita do mostu čez Učjo, da zavarujeta in preprečita vojakom v postojanki, da bi priskočili na pomoč napadeni patrulji. Enega partizana pa so postavili v zasedo proti Spodnji Žagi, prav v bližini avtobusnega postajališča. Tudi ta večer je avtobus pripeljal po voznem redu. Ko so potniki izstopili, je avtobus nadaljeval vožnjo proti Bovcu. Takoj za njim je po glavni cesti odšla italijanska patrulja. Vojaški so korakali v neredu, v skupini, brez varnostnih ukrepov. To je bilo za partizansko zasedo zelo ugodno. Komandir je potegnil varovalko ročne bombe in jo zakotalil po cesti med Italijane. Ti so zaslišali sikajoči šum bombe

in postali pozorni. Slišati je bilo njihovo opozorilo: »Senti! Senti.« (Poslušaj! Poslušaj!), vendar prepozno. Bomba je eksplodirala in nato še ena ali dve (italijanski paradajzarici). Partizani so vstali iz čepečega položaja pod cesto in napadli Italijane. Ti so se zatekli v odtočne kanale in se branili, vendar je bil njihov odpor kmalu strt. Bomba je raztrgala mitraljezcu nogo in obležal je sredi ceste. Med partizanskim jurišem iz zasede sta bila ranjena dva partizana, in sicer Matija Mlekuž-Gašper in Anton Mlekuž. Prvi je z nogo udaril v neeksplodirano italijansko ročno bombo, ki jo je nekdo iz zasede zakotalil med italijansko patruljo, pa ni eksplodirala, ker ni bila pravilno aktivirana. Bomba je Gašperju hudo poškodovala stopalo na nogi. Antona Mlekuža je zadela sovražna krogla, mu prebila mehki del telesa nad kolkom in roko v višini komolca, in to v trenutku, ko je jemal puško iz rok italijanskega vojaka, ki je čepel v odtočnem kanalu. Ranjenca so morali partizani nositi vse do taborišča. V akciji je bila ranjena tudi Nada Rot iz Žage. Z avtobusom se je pripeljala do Spodnje Žage in se z italijansko patruljo vračala proti domu. Rotova je bila le laže ranjena s šibrami iz lovske puške. Koliko italijanskih vojakov je padlo in koliko je bilo ranjenih, o tem ni zanesljivih podatkov. Emilija Rot ima v svojem dnevniku zapisano, da so bili ubiti trije in da je bilo nekaj ranjenih. Tudi o plenu ni na razpolago točnih podatkov. Zaplenjena sta bila lahka strojnica bređa in zaboj streliva. Zaboj je bil celo prestreljen. Zaplenjeno naj bi bilo tudi devet pušk s strelivom in nekaj ročnih bomb. Od osebne opreme so partizani vzeli le dve vojaški pelerini in par čevljev. Tako majhen plen opreme je pripisati dejstvu, da je bilo v zasedi le okrog 15 partizanov in da so tisti, ki so zaplenili orožje, morali pomagati pri prenosu ranjencev, kajti iz 300 metrov oddaljene postojanke so začeli kmalu silovito streljati, tako da so se morali partizani čimprej umakniti. S to akcijo si je 4. četa priborila prvo lahko strojnico in z zaplenjenim orožjem oborožila vse borce. V četi je zavladalo vedro razpoloženje. Grenilo ga je le dejstvo, da sta bila dva tovariša huje ranjena in da bo treba skrbeti za njuno varnost in zdravljenje.

⁷⁵ Albin Cuder-Vojko, Nova Gorica. Izjava piscu, 13. marec 1984.

^{75a} Anton Bavec-Cene, Ljubljana. Izjava piscu, 10. oktober 1982.

USTANOVITEV BOLNIŠNICE

Vodstvo čete je skupaj z nekaterimi partizani, doma iz vasi Žaga, sklenilo, da bi bilo najbolje ustanoviti samostojno bolnišnico daleč stran od taborišča v zahodnem masivu Kanina nad vasjo Žaga. Domačini, kmetje, ki so se prej ukvarjali z ovčerejo, so dobro poznali okoliške hribe, zato so predlagali, da bi uredili bolnišnico v eni izmed naravnih votlin zahodno od planine Baban pod Babanskim Skednjem, približno na višini 1700 metrov. Tu so širne kamnite in pašniške goličave na sorazmerno strmem pobočju, brez gozda in drevja, le tu pa tam so posamezne plate visokogorskega ruševja. Prav na tem prostanstvu je bila ena od naravnih votlin v skalovju, v kateri je bilo prostora za nekaj ljudi. Vhod v votlino je bil ozek in prikrit, tako da ga je lahko našel le tisti, ki je vedel, kje je. To pa so vedeli le domačini, partizani, bivši pastirji. Za vodjo bolnišnice je bil določen partizan iz 4. čete Alojz Kutin-Stol, doma iz Žage, v italijanski vojski pa pri sanitetni službi. Pomagali so mu Franc Rot-Zmago in Ivan Berginc-Lazar, starejša domačina, ter Franc Della Bianca-Zvonko iz Bovca, ki je bil zaradi bolezni (gnojne rane na roki) trenutno nesposoben za operativno delo. Ranjenca sta ostala v taborišču čete le eno noč. Naslednji večer, od 5. na 6. april, so ju odnesli iz taborišča v predvideno bolnišnico. Za njun prenos je bilo določeno spremstvo, saj je bila pot zelo naporna. Treba je bilo prehoditi strma gola pobočja iz doline Učje, skozi Šovce in se povzpeti 1700 metrov visoko. Premagati je bilo treba več kot 1000 metrov relativne nadmorske višine. Prva noč pohoda je bila najtežja, saj so nosili ranjenca po zelo strmem pobočju Šovca in se do jutra povzpeli le do osamljenega senika na sedlu, med Skutnikom (1720 m) in planino Globoko. V seniku so morali prebiti ves dan, povsod naokrog je bila sama goličava, in šele naslednji večer so nadaljevali pot do votline, kamor so prispeli 7. aprila zjutraj. Ta datum je zapisan kot dan ustanovitve te male bolnišnice, ki je bila pozneje imenovana sanitetna postaja št. 10.⁶ Kot je razvidno iz njenega opisa, jo je ustanovila 4. četa 2. bataljona Severnoprimskega odreda. Prvi ranjenci so bili iz 4. čete, pozneje pa tudi iz drugih čet tega bataljona. Po nekaterih podatkih naj bi bila poslana iz 4. čete v bolnišnico v drugi polovici aprila 1943 tudi Vili Flajs iz Soče

zaradi slabega vida in nesposobnosti za operativno enoto in pa Andrej Rot-Svoboda, ki je bil star že več kot 40 let in je bil bolehen. Navedeni tovariši so skrbeli za zavarovanje bolnišnice in za zveze s terenom ter za nabavo hrane iz vasi Žaga, Plužna in Bovec.

Po bitki na Golobarju je nekaj časa bil v tej bolnišnici tudi Danilo Komac-Brdavs. Izvidnica je bila postavljena precej nizko pod bolnišnico in je imela pregled nad dolino vasi Žaga in Srpencia. Z aktivisti iz te vasi so bili dogovorjeni, da bodo ob morebitni nevarnosti in pripravi Italijanov na očiščevalno akcijo ali ob njihovem odhodu v smeri zahodnega masivna Kanina na dogovorjenem mestu izobesili veliko belo rjuho. Seveda je tak opozorilni znak bil možen le ob lepem vremenu. Naslednji ranjenci, ki jih je bolnišnica sprejela v oskrbo, so prišli z Golobarja (bitka z dne 26. aprila 1943). Kot prvi ranjenec z Golobarja je bil prenešen v bolnišnico Janko Uršič, partizan 1. čete 2. bataljona, ki je bil ranjen skozi koleno. Z njim je prišla tudi Anica Kuhar, ki je bila laže ranjena v roko nad komolcem. Čez nekaj dni je prispel Janez Mlekuž, mitraljezec težke strojnice iz 3. čete, tudi ranjen na planini Golobar. Anica Kuhar je ostala v bolnišnici le nekaj dni, nato se je vrnila v svojo enoto. Drugi ranjenci razen Uršiča pa so ostali v bolnišnici do razpada Italije in se pozdravili. Janko Uršič, rojen 1925. leta v Sužidu pri Kobaridu, je podlegel zastrupljeni rani v kolenu. Umrl je nekako v prvi polovici julija. Za ranjence je skrbel bolničar Alojz Kutin-Stol, le enkrat mu je priskočil na pomoč bolničar 5. čete Oto Vencelj-Boris. Štab 2. bataljona ga je poslal na obisk v vse čete tega bataljona in na poti v 4. četo Na Drnoli je obiskal tudi bolnišnico. V njej je ostal nekaj dni. Junjsko obilno deževje z močnimi nalivi je prisililo partizane, da so zapustili votlino in bolnišnico preselili v bližnje ruševje najprej pod šotore, pozneje pa so si uredili zasilne lesene barake v niže ležečem gozdu. Verjetno prav zaradi te okoliščine Italijani bolnišnice niso odkrili oziroma je bila votlina, ko so jo odkrili s pomočjo domačih pastirjev, prazna. Nekega jutra sta se namreč nenadoma pojavila pred vhodom v votlino dva pastirja, po vsej verjetnosti domačina. Osebe in ranjenci so bili tedaj skriti v bližnjem ruševju, kamor so se umaknili vsako jutro pred morebitnim prihodom Italijanov, ki so bolnišnico vztrajno iskali.

Pastirja sta se oddaljila, ne da bi pogledala v votlino. Zgodaj naslednje jutro so se pojavili pred votlino italijanski vojaki alpinci, čeprav je vsenaokrog ležala gosta megla. Tudi Italijani niso vstopili v votlino, temveč so jo obsuli z ročnimi bombami in plamenometi.⁷⁷

Od tedaj partizani votline niso več uporabljali. Avgusta 1943 se je bolnišnica preselila proti vzhodu v Gozdec nad vasjo Plužna, zahodno od Bovca, po razpadu Italije pa niže v pastirske staje na Poljancah. Tu je bolnišnico prvič obiskal civilni zdravnik, dr. Huber iz Bovca, po rodu Nemec. Ko je pregledal ranjence, se je pohvalno izrazil o njihovem strokovnem zdravljenju. Čeprav je bolnišnica po priključitvi Severnoprimskega odreda Gradnikovi brigadi in njenem odhodu s tega dela Tolminskega formalno pripadla sanitetni službi, ki jo je vodil dr. Aleksander Gala-Peter in je bila označena kot sanitetna postaja št. 10, dr. Gala v njej ni nikdar bil. Bil je na poti, da jo obišče, vendar je prispel le do sanitetne postaje št. 8 na Matajurju, naprej pa ni mogel zaradi neke italijanske očiščevalne akcije v Gornjem Posočju.⁷⁸

PRIPRAVE ZA NAPAD NA FINANCARSKO POSTOJANKO

Ko si je 4. četa priborila lahko strojnico, se je v borcih zbudila silna želja po novih akcijah. Najprej so v četi nekaj dni vsi vadili razstavljanje in sestavljanje strojnice, dokler ni sleherni obvladal te večšine. Večina jih je znala to že z zavezanimi očmi. Tudi 4. četa je tekmovala za najboljšo enoto v odredu. Tiste dni je kazalo, da ima še največ možnosti prav 4. četa, le da bi morala opraviti vsaj še eno uspešno akcijo. Na muho so vzeli financarsko postojanko Na Polozi, na levem bregu doline Učja, tik pod taboriščem, saj je bila v zračni liniji oddaljena od njega komaj dobrih 1000 metrov. O postojanki, njeni moči in oborožitvi je četa imela zelo malo podatkov, le to, kar so poizvedovalne patrulje same ugotovile z opazovanjem. Z domačini v tem naselju četa kljub prizadevanju ni mogla vzpostaviti zveze. Edini podatek, ki ga je imela, je bil, da je v postojanki okrog 20 financerjev, ki so bili zelo pasivni in do tedaj niso sodelovali v nobeni očiščevalni akciji

proti partizanom. Brez posebnih priprav in načrtov za napad je komandir čete nekega večera okrog 15. aprila zbral številčno močnejšo patruljo in krenil z njo proti dolini Učje. Pod naseljem so prekoračili istoimensko reko in se povzpeli na levi breg doline. Ustavili so se v gozdičku vzhodno od naselja Učja, kakih 300 metrov od postojanke. Od tod je bil lep razgled na postojanko in naselje. V tem gozdičku je patrulja ostala ves naslednji dan in pripravljala načrt za napad, ki naj bi ga izvedli ob mraku. Patrulja se je s komandirjem utaborila sredi večjega grmičevja, na robu grmičevja pa je postavila izvidnico, ki je nadzorovala vso dolino in financarsko postojanko. Še ni minilo poldne, ko je izvidnica sporočila, da se financarji v postojanki utrjujejo, da zastavljajo okna z vrečami peska, skratka, da se pripravljajo na obrambo. Ko je komandir vprašal partizana, ki sta bila v izvidnici, ali sta morda koga srečala, sta mu odgovorila, da sta že zjutraj srečala domačina s košem na hrbtu, ki se je vračal proti naselju. Tako ni bilo nobenega dvoma več, da jih je domačin izdal financarjem. Domnevo je kmalu popoldne potrdil tudi kamion, poln vojaštva, ki je pripeljal v Učjo, in komandirju ni preostalo drugega, kot da se s svojo skupino čim preje umakne z levega brega reke Učje, saj je grozila nevarnost, da mu bodo Italijani to preprečili. Načrtovana akcija je propadla. Njen edini učinek je bil, da so financarji od tistega dne naprej vsako noč streljali brez cilja in trošili strelivo.

Prav tiste dni, v začetku aprila, je prispela v taborišče 4. čete na Drnohl 1. ali Kobariška četa. Zadrževala se je na obeh bregovih Soče v okolici Kobarida in je nazadnje tabo-rila na Matajurju. Tam so jo stalno preganjale enote 103. polka 3. alpske pohodne brigade, ki je imela svoj sedež v Kobaridu. Četa je bila maloštevilna, vendar je v taboru bila toplo sprejeta, saj je imela težko francosko protiletalsko strojnico Saint etienne s precejš-njo zalogo streliva. Njen komandir je bil Jože Štihi-Marko iz Sužida pri Kobaridu, medtem ko se za komisarja čete ne ve gotovo. Nekateri partizani iz te čete so izjavili, da je bil komisar neki Organist, drugi pa omenjajo, Draga Rebca-Kovača.

⁷⁶ Dr. Aleksander Gala-Peter: Partizanski zdravnik.

⁷⁷ Alojz Kutin-Stol, Žaga pri Bovcu. Izjava piscu, avgust 1981.

⁷⁸ Glej op. št. 76.

Ob prihodu 1. čete na Drnohlo je bila glavnina 2. bataljona v okolici Bovške doline. Tretja četa je bila na Rombonu, 5. pa se je po uspešni akciji na vojaški tovornjak pod vasjo Strmec premaknila v dolino Bavšice in se končno utaborila za Slemenom na severnem delu Svinjaka. Tudi 2. četa, ki je bila pod Krnom, se je v prvi polovici aprila premaknila proti zahodu in se utaborila pod Krasjim vrhom na vzhodnem delu Polovnika, nad planinama Zaprikraj in Predolina. Preseleitev 2. čete proti zahodu je bila verjetno povezana s pripravami na ustanovitev prvih dveh brigad na Primorskem. Tu je bil nastanjen tudi štab 2. bataljona, v katerega sta bila vključena tudi Milan Palčič, bivši komandir 5. čete, zdaj že imenovan za komandanta 2. bataljona, in njegov namestnik Stanislav Kenda-Nikolaj, bivši komandir 3. čete na Rombonu. Oba sta svoje čete zapustila šele prve dni aprila. Tudi štab odreda se je s Knežkih Raven preselil v ta del vzhodnega Polovnika in se nastanil pod Krasjim vrhom. To potrjuje tudi dnevnik Cveta Močnika-Florjana, komisarja Severnoprimskega odreda, v katerem navaja, da je 12. aprila 1943 prišel v 2. četo 2. bataljona nad Drežnico.⁷⁹ Štabu odreda je sledil tudi štab primorske operativne cone, in sicer 16. aprila 1943. Ta dan so prispeli pod Krasji vrh Mirko Bračič, komandant primorske operativne cone Mira Kroneger in Marko (Marko Belin-Anton, Pirjevec op. pis.), načelnik pokrajinske komisije varnostnoobveščevalne službe za Primorsko.⁸⁰ Ni pa nobenih podatkov o prisotnosti Dušana Pirjevca-Ahaca, komisarja primorske operativne cone. Vse kaže, da je bil odsoten in da je nameraval prispeti na zborna mesto z enotami 1. bataljona, ki so dne 27. aprila zjutraj trčile na Italijane pod sedlom nad planino Zaslap med Krnom in Drežnico. O tem spopadu piše Dušan Pirjevec-Ahac Alešu Beblerju, češ da so tudi njega napadli in da je pogrešanih 16 partizanov.⁸¹ Nekaj dni pozneje, po prihodu Bračiča, sta prispela v štab Severnoprimskega odreda tudi Danilo Šorovič, predvideni komandant Gradnikove brigade, in dr. Cene Logar.

POHOD NA ZBORNO MESTO

V skladu s poveljem štaba Severnoprimskega odreda bi se morali vsi trije bataljoni 25. aprila zbrati na planini Predolina, oziroma

tretji naj bi počakal na desnem bregu Soče, na Kolovratu. Štabi bataljonov so bili o tem pravočasno obveščeni (štab 1. bataljona dne 20. aprila), še prej pa štab 2. bataljona, ki je imel svoj sedež pod Krasjim vrhom v bližini planine Predolina. Tam je bil tudi štab primorske operativne cone brez komisarja. Toda ne glede na to so bile 1., 3., 4. in 5. četa razmeroma pozno obveščene o premiku na zborna mesto na Predolini oziroma Golobarju. V taborišče 5. čete Za Slemenom je prispel kurir štaba bataljona šele 23. ali 24. aprila zjutraj, s pisnim obvestilom, da naj četa sledi kurirju na poti v novo taborišče.⁸² Tretja četa je dobila pisno obvestilo 23. aprila zjutraj. Prinesel ga je štabni kurir Anton Melinc-Matija. Pismo je oddal komisarju čete Jožetu Kuku-Branku in se takoj napotil z Rombona proti zahodu, skozi Gozdec nad vasjo Plužna, čez planino Baban. Zvečer se je spustil v dolino Učje in naslednje jutro, 24. aprila, prispel v taborišče 1. in 4. čete na Drnohli ter izročil pisni obvestili za premik obeh čet na zborna mesto na Golobar.⁸³ Medtem je terenska obveščevalna služba sporočila štabu Severnoprimskega odreda, da se sovražnik pripravlja na očiščevalno akcijo, ki naj bi zajela ozemlje med Kobaridom in Bovcem.⁸⁴ Na podlagi tega obvestila so se v štabu Severnoprimskega odreda oziroma brigade in primorske operativne cone odločili, da bodo poiskali drugo zborna mesto za enote Severnoprimskega odreda. Najbolj prikladna se jim je zdela planina Golobar, severno od planine Predolina, oddaljena od nje dobro uro hoje ali dva kilometra zračne razdalje. Planini ločuje velika kotlina – podaljšek doline Slatenika. Da bi se prepričali o terenskih razmerah na planini Golobar, so se člani obeh štabov posvetovali s partizanom iz 2. čete Stankom Bergincem-Maksom, ki je Golobar dobro poznal, saj je bil več let pastir na planini. O tem je Maks Berginc med drugim napisal: »Po mojem spominu je bilo 20. ali 21. aprila 1943. Iz tabora pod Krasjim vrhom smo sredi belega dne odšli na planino Golobar. Ko smo prišli na planino, smo se ustavili na Utru, tam, kjer danes stoji spomenik padlim partizanom. Navzoče sem seznanil z možnimi dostopi, skozi Slatenik iz smeri Česzoče, iz vasi Koritnica po ozki stezi, ki so jo uporabljali še Avstrijci v prvi vojni... po stezi preko Javorščka (1549 m) in po poti, po kateri smo prišli.« Kdo vse so bili navzoči pri

ogledu terena na Golobarju, se Berginc ne spominja točno, ve pa, da sta bila tam tudi Mirko Bračič in Anton Bavec-Cene.⁸⁵ Po ogledu terena so se štabi bržkone odločili za novo zborna mesto na planini Golobar. Še nekaj je vznemirjalo štabe tiste dni, po 20. aprilu, in vplivalo na njihovo odločitev o novem zbornem mestu. Tiste dni se je v senožetih Slatenika, na nasprotni strani taborišča in doline, pojavil lovski pes, ki je preganjal divjad. Vedeli so, kjer je lovski pes, je tudi njegov gospodar. Zato je po zatrjevanju Antona Melinca komandant Danilo Šorovič poslal v to smer posebno patroljo, da bi prišla lastnika psa. Menili so, da je lovski ali gozdni čuvaj. Kdo pa je pod fašizmom lahko bil lovski ali gozdni čuvaj, je bilo jasno. Vendar so bila prizadevanja patrolje brezuspešna. Enaindvajsetega aprila se je na Golobarju nenadoma pojavila enota italijanske vojske, verjetno deli 647. čete 103. polka 3. alpske brigade. Povzpela se je na Utro, obšla senožeti Slatenika na južni strani Javorščka in se vračala mimo Hunčiča in vasi Čezsoča v Bovec. Mimogrede se je enota povzpela na greben na Humčiču (kota 806), do bivšega taborišča 3. čete. Zakaj so se Italijani ta dan povzpeli na Golobar in obšli južno stran Javorščka, o tem ni zanesljivih podatkov. Morda je bil vzrok za to podatek, zapisan v poročilu poveljstva italijanske fašistične mladine v Bovcu, češ da je italijanska vojska odšla na Golobar, »ker je imela novico, da je na tem območju poveljstvo bataljona upornikov«.⁸⁶ Nekateri viri navajajo, da so Italijani tega dne na Golobarju odkrili truplo justificiranega Italijana Maria Gentilinja,

zaupnika bovških karabinjerjev. Italiji so tega dne res odkrili njegovo truplo, toda ne na Golobarju, temveč v eni izmed številnih kavern iz prve svetovne vojne. (O tem podrobneje v poglavju Napad na taborišče na Humčiču.)

Odprto ostaja vprašanje, zakaj so se štabi odločili za novo zborna mesto na planini Golobar, saj so se po ogledu vendar prepričali, da je planina zelo lahko dostopna za sovražne enote in da praktično ne omogoča uspešne obrambe niti umika, ne da bi pri tem umikajoči se ne bili izpostavljeni sovražnemu ognju, saj je teren razen proti dolini Bovca povsod skalnat in gol. Kraj, ki ga je za zborna mesto izbral Franc Čopi-Borutin, v gozdu, južno od planine Predoline (nalogo mu je zaupal Cveto Močnik-Florjan, politični komisar odreda, ob prihodu v 2. četo pod Krasji vrh), je bil najprimernejši, saj se zahodno od njega razprostira velik gozd in za njim poraščeni severni del Polovnika. Za prehod čezenj potrebuje vsaka vojaška formacija dva dneva. Tega območja italijanski vojaki niso nikdar preiskovali in pozneje tudi nemški ne. Ko so bili bataljoni oziroma njihove čete že na poti, je štab odreda spet poslal kurirja z ukazom: zborna mesto ne bo na planini Predolina, kot je bilo prvotno ukazano, ampak na planini Golobar (kota 1254), jugovzhodno od Bovca.⁸⁷ Čeprav so čete 2. bataljona, razporejene v okolici Bovške doline, dobile obvestilo za premik le dan ali dva pred predvidenim zborom enot Severnoprimskega odreda na Golobarju, so vse krenile le v smeri planine Predolina.

⁷⁹ Dr. Tone Ferenc: Florjanova zapuščina v tujih arhivih, Borec, št. 5, maj 1982.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Glej op. št. 4, stran 47. Pismo Dušana Pirjevca-Ahaca, z dne 4. maja 1943. F. 532/3 v IZDG.

⁸² Glej op. št. 44.

⁸³ Glej op. št. 70.

⁸⁴ Glej op. št. 4, stran 30.

⁸⁵ Glej op. št. 27a.

⁸⁶ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 358.

⁸⁷ Stanko Petelin, n. d., stran 30.

STANISLAV KENDA IN ANDREJ IVANČIČ, OBA IZ VASI ČEZSOČA PRI BOVCU. PRVA PARTIZANA IZ BOVŠKE DOLINE. STANISLAV KENDA JE POBEGNIL IZ ITALIJANSKE VOJSKE IN, 19. SEPTEMBRA 1942 ODŠEL NA GORIŠKO, KJER SE JE PRIDRUŽIL GREGORČIČEVEMU BATALJONU, ANDREJ IVANČIČ, RUDAR IZ RABELJSKEGA RUDNIKA, PA JE 19. OKTOBRA 1942 ODŠEL V TOLMINSKI BATALJON. OBA STA PADLA.

STANISLAV KENDA-NIKOLAJ, PRVI KOMANDIR 3., TO JE BOVŠKE ČETE 2. BATALJONA,
SOŠKEGA, POZNEJE SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA.
(POSNETEK IZ DOLINE SLATENIKA OB ISTOIMENSKEM POTOKU JE NASTAL SPOMLADI 1943.)

SKUPINA BORCEV 5. ČETE 2. BATALJONA SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA V TABORIŠČU MULJAVA NA MANGARTU MARCA 1943. OD LEVE PROTI DESNI STOJIJO ANDREJ KUK-METOD, LUCIJAN ŠULER-LUCI, MATIJA KAŠČA-BOVČAN, JANEZ MLEKUŽ-VITKO, KARLO KUK-STJENKA, RIHARD MAVRIČ-PETRIČ IN MIHA VENCELJ-STOJAN. SEDIJO PA (OD LEVE PROTI DESNI) JOŽE MIHELIČ-ČRNI (S ČEŠKO ZBROJEVKO), OTO VENCELJ-BORIC, STANISLAV KRAVANJA-EROS IN BRATA JOŽE IN SLAVKO KOMAC.

(FOTO MILAN PALČIČ)

TABORIŠČE 2. KOBARIŠKE ČETE 2. BATALJONA SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA V STAJAH NA PLANINI DOLEC NA POLOVNIKU V DRUGI POLOVICI FEBRUARJA 1943. PRED CEVJO TEŽKE STROJNICE STOJI KOMANDIR ČETE JOŽE ŠTIH-MARKO IZ SUŽIDA PRI KOBARIDU.

(FOTO ANTON BAVEC-CENE)

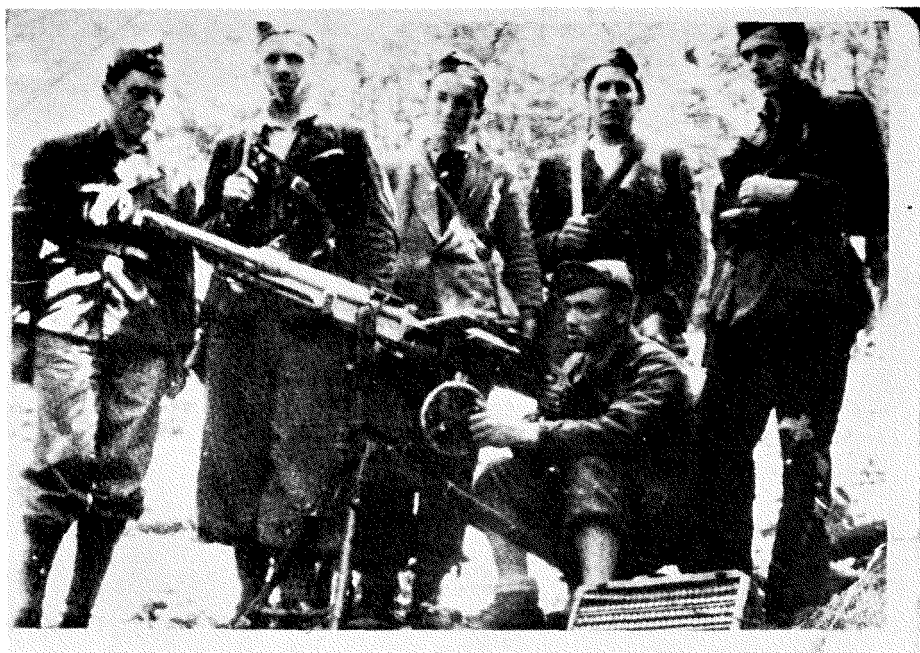
SKUPINA BORCEV 2. ČETE 2. BATALJONA SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA V
TABORIŠČU DOLEC S TEŽKO PROTILETALSKO STROJNICO SAINT'ENTHENNE, KI JO JE
ČETE ZAPLENILA 8. FEBRUARJA 1943 OB NAPADU NA PROTILETALSKO POSTOJANKO
VOLNIK (OZBEN), SEVERNO OD KOBARIDA.

(FOTO ANTON BAVEC-CENE)

PETA ČETA 2. BATALJONA SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA OB PRIHODU NA OVČARSKO PLANINO BALA V DOLINI BAVŠICE, 7. APRILA 1943. SEM SO SE UMAKNILI IZPOD MANGARTA PO USPEŠNI AKCIJI NA TOVORNJAK, POLN VOJAKOV, OROŽJA, HRANE IN OPREME. NA ČELU KOLONE JE NAMESTNIK KOMANDANTA 2. BATALJONA MILAN PALČIČ, ZA NJIM PA JOŽE MIHELIČ-ČRNI (S TRINOĞOM TEŽKE STROJNICE, ZAPLENJENE DAN PREJ, VIKTOR LEBAN, ANTON KUK-ALJOŠA, KOMANDIR 5. ČETE, ALOJZ KOMAC, MATIJA KAŠČA-BOVČAN, FRANČ MLEKUŽ-ZMAGO, JANEZ MLEKUŽ-VITKO, NEZNANI PARTIZAN, VINE KORENČIČ-TONE, NAMESTNIK KOMANDIRJA, LUCIJAN ŠULER-LUCI, OTO VENCELJ-BORIC IN MIHA VENCELJ-STOJAN.

(FOTO IVAN PUNTAR- GUBEC)

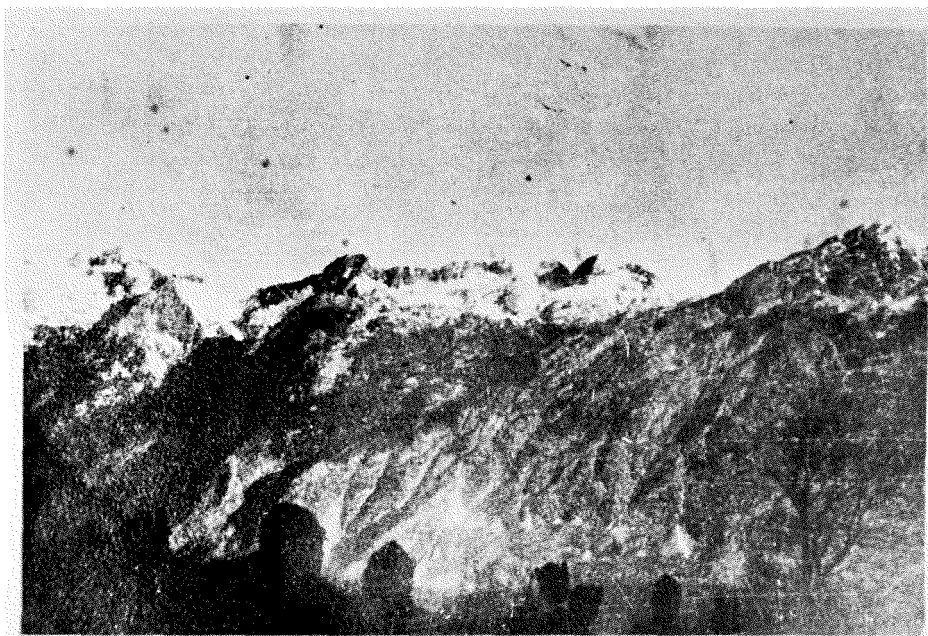
SKUPINA BORCEV 1. IN 4. ČETE 2. BATALJONA SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA V
 TABORIŠČU NA DRNOHLI V DOLINI UČJE V DRUGI POLOVICI APRILA 1943 S STROJNICO
 SEINT'ENTIENNE. OD LEVE PROTI DESNI SO FRANC URŠIČ-JOŠKO, FRANC RUČNA-
 TARZAN, NOSAČ TRINOGE STROJNICE, ANTON DREŠČEK-BORIS, ALOJZ ŠAVLI-MUZA,
 IVAN MLEKUŽ-ZDENKO IN ALFONZ PERAT, MERILEC STROJNICE.

(FOTO MIRKO BRAČIČ)

OD LEVE PROTI DESNI ANTON BAVEC-CENE, NAMESTNIK KOMANDANTA GRADNIKOVE
BRIGADE (DO TEDAJ KOMANDANT SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA), DANILO
ŠOROVIC, KOMANDANT BRIGADE, CVETO MOČNIK-FLORJAN, POLITIČNI KOMISAR
BRIGADE (DO TEDAJ POLITIČNI KOMISAR SEVERNOPRIMORSKEGA ODREDA, PADEL
NA GOLOBARJU 1943, IN CENE LOGAR, INSTRUKTOR CENTRALNEGA KOMITEJA KOMU-
NISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE, NA POLOVNIKU V DRUGI POLOVICI APRILA 1943.

(FOTO MIRKO BRAČIĆ)

POSNETEK NA GREBENU UTRO NAD PLANINO GOLOBAR OB JUTRANJI ZORI TISTEGA,
ZA GRADNIKOVCE USODNEGA DNE, 26. APRILA 1943. V OZADJU NA LEVI KANIN S
PRESTR LJENIKOM (2499 m), NA DESNI ROMBON S ČUKLJO (1767 m).
(FOTO MIRKO BRAČIČ)

Plezzo 4. Giugno 1943

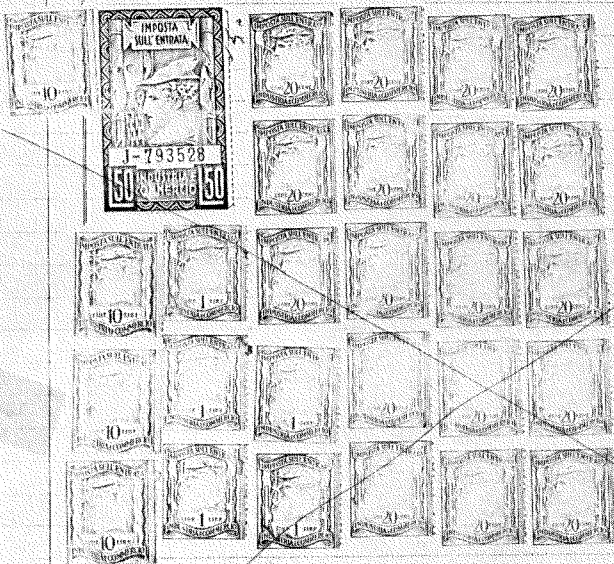
Pett. Comune di

Plezzo

FATTURA N° 61

DARE

23	All'ordine del Comune fornito passe da morto	bollo totale	L L L	4330 9860 502860
----	---	-----------------	-------------	------------------------

RAČUN MIZARSKEGA MOJSTRA IZ BOVCA, POSLAN OBČINI, ZA IZDELAVO 29 KRST ZA GOLOBARSKÉ ŽRTVE. KRSTE SO ITALIJANI NAROČILI LE ZA 29 ŽRTEV, KI SO JIH PREPELJALI V DOLINO 27. APRILA 1943. ZA DRUGE, KI SO JIH NAŠLI POZNEJE, KRST NISO VEČ NAROČALI. DA BI BILO PREPOZNAVANJE LAŽJE, SO VSAKO KRSTO OZNAČILI Z RIMSKO ŠTEVILKO OD ENA DO DEVETINDVAJSET (I - XXIX).

IZMALIČENA TRUPLA GOLOBARSKIH ŽRTEV NA TOVORNJAKU RE - 015072. SLIKANO NA VHODU V BOVŠKO VOJAŠNICO, 27. APRILA 1943. TO NI DELO FAŠISTOV, ČRNOSRAJČNIKOV (KOT NAM NAZORNO KAŽE SLIKA), KI JIM POGOSTOKRAT PRIPISUJEJO ZLOČINE, HUDODELSTVO IN GORJE, NE - TO SO ZVESTI SLUŽABNIKI ITALIJANSKEGA FAŠIZMA, PRIPADNIKI REDNE SAVOJSKE VOJSKE 103. POLKA 3. ALPINSKE POHODNE BRIGADE. PRISTNI POTOMCI RIMSKE VOLKULJE.

(FOTO IVAN MIHELIČ. FOTOGRAFIJO HRANI DUŠAN KENDA IZ BOVCA)

SESTRI VERA IN FRANCKA PALČIČ, DOMA Z VRHNIKE
V LOŠKI DOLINI.
(FOTO IVAN MIHELIC)

VILI ČOPI-JOVO, DOMA IZ ČEZSOČE PRI BOVCU, IN ANTON SKOČIR-ŽIVKO, ROJEN 1924
V JABLANICI, BOVEC.
(FOTO IVAN MIHELIČ)

NEZNANI ŽRTVI NA PLANINI GOLOBAR.
(FOTO IVAN MIHELIČ)

NEZNANI ŽRTVI NA PLANINI GOLOBAR.
(FOTO IVAN MIHELIČ)

TRUPLO CVETKA MOČNIKA-FLORJANA, POLITIČNEGA KOMISARJA BRIGADE, SLIKANO
NA BOVŠKEM POKOPALIŠČU NEKAJ DNI POZNEJE KOT TRUPLA DRUGIH ŽRTEV, KER
SO GA ITALIJANI NAŠLI NAKNADNO. CVETKO MOČNIK-FLORJAN JE BIL POSMRITNO
IMENOVAN ZA NARODNEGA HEROJA.

»Velikonočni ponedeljek je bil.
Nebo je bilo jasno kot že dolgo ne.
Njegova sinjina se je v daljavi spajala s snežnimi vrhovi gora.
Planina Golobar
je bila zato s svojim zelenilom še toliko lepša.
Okrog staj je bilo tisto jutro precej živahno.
Prek noči
se je namreč zbral na planini ves partizanski bataljon.
Naša vojska je zmučena od nočnega pohoda
polegla po travi ter uživala krasno in milo pomlad...«

PRVE TRI ČETE KRENEJO NA POT

Peta četa je krenila iz taborišča za Slemenom nad vasjo Kal–Koritnica v noči od sobote na nedeljo 24. aprila in ubrala pot ob Soči navzdol. Šele na jugu Bovške doline je zavila levo po dolini Slatenika proti planini Predolina, kamor je prispela v nedeljo, 25. aprila, v jutranjih urah. Zakaj je četa šla po tej dolgi, ovinkasti poti namesto po pol krajši stezi iz Kala–Koritnice naravnost na Golobar, ni jasno.

To je bila prva enota, ki je prispela na zborna mesto k štabu bataljona in odreda – razen 2. čete, ki je tu taborila že od prvih dni aprila. Združitve z drugimi enotami odreda so zlasti nestrpno pričakovali borci 5. čete 2. bataljona, ki bi morali ob tej priložnosti kot najboljša četa v odrednem tekmovanju dobiti iz rok odreda političnega komisarja Cveta Močnika-Florjana zastavo kot priznanje za velike uspehe v boju s sovražnikom. Ob prihodu na zborna mesto pa je 5. četa doživela le to pozornost, da jo je Cveto Močnik slikal. Na žalost je fotoaparater že naslednjega dne na Golobarju padel v roke Italijanom. Istega večera 24. aprila, kot je krenila na pot 5. četa, sta krenili iz svojega taborišča na Drnohli tudi 1. in 4. četa. Zavili sta proti vzhodu, prehodili več kot polovico Kobariškega Stola, nato šli levo in se spustili proti Soči. Proti jutru sta se ustavili nad vasjo Trnovo ob Soči. Tu sta navezali stike z aktivisti, ki so jim priskrbeli hrano in za priboljšek prinesli celo velikonočno potico (25. aprila 1943 je bila ravno velikonočna nedelja). Tega dne zvečer se je odpravila iz taborišča pod Krasjim vrhom nad planino Predolina dolga kolona partizanov in krenila proti planini Golobar. V koloni so bili 2. in 5. četa 2. bataljona, štab 2. bataljona, štab Severnoprimorskega odreda. Komandanta odreda Antona Bavca-Ceneta ni bilo v koloni, saj je bil s patroljo v vasi Drežnica, komandant primorske operativne cone Mirko Bračič pa je imel sestanek s predstavniki italijanskega odporniškega gibanja nekje ob Soči pod Vrsnom. Z njim je bil tudi dr. Cene Logar. Bavec in Bračič sta se vrnila na planino Golobar ob zori 26. aprila.⁸⁸

Kolona je krenila proti Golobarju pod vodstvom vodnika Stanka Berginca-Maksa in tja prispela okrog 22. ure. Nastanila se je v pastirskih stajah in se šele naslednje jutro

utaborila v bližnjem redkem gozdu, imenovanem Polog.⁸⁹ Planinske staje so bile ob vznožju na severni strani večjega pašnika, ki se razprostira proti jugu, in više na sedlu Utro, ki povezuje proti zahodu prehod na Javoršček (1557 m), proti vzhodu pa na Hudi vrh in Lipnik (1867 m). Iz sedla Utro se teren na južni strani strmo prevesi v dolino Slatenika, ki pelje proti zahodu do vasi Čezsoča, proti vzhodu pa v ozko in globoko dolino, imenovano Dol, ki jo na severni strani zapira Lipnik, na drugi pa greben zahodnega masiva Krna z Vrščem (1897 m). Z Utra je po tej dolini, Dolu, speljana steza med planinama Golobar in Predolino. Po njej naj bi prišel večji del enot Severnoprimorskega odreda. Polog, kjer sta se 26. aprila zjutraj utaborili 2. in 5. četa s štabi, leži severno od pastirskih staj, oddaljen od njih nekaj sto metrov. Teren je sorazmerno raven, velik približno za nogometno igrišče, poraščen z redkimi bukovimi in smrekovimi drevesi, tla so travnata, poraščena z drobno in mehko travo. Ta ravnica je bila med prvo vojno vojaško naselje. Na njej je bilo postavljenih več lesenih barak, podzemnih zavetišč, konjušnica, kinodvorana in velika kapela. To je bil pravi park, obdan z gostejšim gozdom, zlasti v smeri proti dolini Bovca, kjer se teren ob robu ravnice prevesi v bolj strmo pobočje, poraščeno z mladim grmičevjem. Pastirske staje so bile na robu golega pašnika, na obrobju gozda v majhni dolinici, zato so se enote odločile, da bodo tu organizirale kuhinjo.

Zvečer 25. aprila sta nadaljevali pot proti zbornemu mestu tudi 1. in 4. četa, ki sta počivali nad Trnovom ob Soči. Ob mraku sta se spustili v dolino, na robu vasi Trnovo prečkali cesto Bovec–Kobarid in se približali pokopališču, ki leži na vzpetini nad Sočo. Od tod je bila napeljana čez reko žičnica, po kateri je bilo možno priti na levi breg Soče. Po drugi žičnici, ki je prav tako povezovala bregova, pa je bilo možno priti v nasprotni smeri, z levega brega na desni. Toda ker se je po žičnici lahko spustil le po en človek, bi se prehod čez reko preveč zavlekel. Zato so partizani skušali napeljati čez reko močno vrv, da bi ob njej lahko prebredli reko. Soča je v tistem času precej narasla in njen divji tok je spodenel moža, močnega in visokega partizana, ki naj bi odnesel konec vrvi čez reko, tako da so ga komaj rešili. Tako jim ni preostalo drugega kot posamično spuščanje

po žici, to pa se je zavleklo skoraj do 3. ure zjutraj. Četi sta morali zelo pohiteti skozi naselji Magozd in Drežniške Ravne, da sta do svita lahko prispeli do planine Zapleč, koder ju ni bilo več mogoče opaziti iz doline. Ko se je v zgodnjem jutru kolona vzpenjala nad Drežniškimi Ravnemi, jo je k sreči varovala gosta megla. Pa vendar. Ko je zaščitnica kolone zapuščala Ravne in se vzpela za kolono po vijugasti konjski stezi je zaslišala za seboj korake in šepetajočo nerazumljivo govorico. Zaščitnica je pospešila hojo, vendar o tem ni obvestila vodstva čet; tovariši so se zbal, da jih bodo razglasili za panikarje. Toda kot se je pokazalo pozneje, je za partizansko kolono hodila ena od obeh italijanskih enot.⁹⁰ Ker se je bližal dan, sta 1. in 4. četa pospešili hojo, da bi čimprej prišli do planine Predolina. Nista vedeli, da jima sledita italijanski koloni iz smeri Drežnice. Četi sta zjutraj med 6. in 7. uro prispeli do planine Predolina, kjer ju je pričakal Stanislav Kenda-Nikolaj, namestnik komandanta 2. bataljona, z nekaterimi tovariši. Ustavili sta se kakih 300 metrov vzhodno od pastirskih staj, na pašniku ob izviru studenca. Tu so utrujeni partizani posedli in kmalu zaspali, naslonjeni na svoje nahrbtnike. Le kuharji so hiteli kuhat močnik. Za zavarovanje sta četi na polovici poti od planine Zaprikraj proti Predolini pustili na neki vzpetini izvidnico, ki je imela lep razgled vse do planine Zaprikraj, le jutranja megla ga je sprva nekoliko ovirala. V izvidnici sta ostala partizana 4. čete Anton Kravanja-Hribar in Ivan Primožič-Žagar. Ker sta bila utrujena, sta izmenično bedela na opazovalnici. Prvi je bedel Hribar, čez dobro uro ga je zamenjal Žagar. Hribar, ki je počival, je kmalu zaspal, zaradi utrujenosti pa je zaspal tudi Žagar. Speča stražarja je prebudil šele partizan, ki jima je prinesel močnik. Sonce je bilo že precej nad vrhovi in je razpršilo jutranjo meglo. Izvidnika sta se ob pogledu na planino Zaprikraj hitro predramila. Od tam so se počasi in zelo previdno približevali človeške postave, ki pa jih zaradi oddaljenosti ni bilo mogoče prepoznati. Izvidnika sta kmalu ugotovila, da so

italijanski vojaki. Takoj sta odhitela v četo. Četi sta se ob stajah na Predolini ustavili le začasno, le toliko, da bi si borci odpočili in se nahranili, potem pa naj bi kar podnevi nadaljevali pot do Golobarja. Sovražnik jih iz Bovške doline ne bi mogel opaziti, saj je pot speljana čez poraščena pobočja, le nekaj sto metrov severno od planine Predolina je bil gol in odprt pašnik, pa še temu bi se dalo izogniti brez težav. Ko sta izvidnika sporočila, da se iz smeri planine Zaprikraj približujejo Italijani, sta vodstvi čet ukazali prebuditi borce in takojšen umik iz odprte doline. Stanislav Kenda-Nikolaj, namestnik komandanta bataljona, ki je dobro poznal teren, je odredil, da se četi umakneta približno 800 metrov proti severu, v smeri proti Golobarju, in zasedeta položaje na poraščenem pobočju, ki se razteza od vrha Kala (1700 m) do doline Slatenika in istoimenskega potoka. Pobočje je bilo poraščeno z mladim in nizkim grmičevjem, le tu in tam je rastlo kako večje drevo. Više nad stezo, ki je speljana čez pobočje proti Golobarju, se grmičevje konča in do vrha Kala se razteza goličav svet. Prav tu sta zasedli položaje 1. in 4. četa. Četrta je bila razporejena pod stezo in delno nad njo, medtem ko je bila prva precej više proti vrhu Kala. Položaj 4. čete ni bil preveč ugoden, saj v grmičevju ni bilo primernih zaklonov, pa tudi pregled nad pobočjem, od koder je bilo pričakovati sovražnikovo prodiranje, je bil zelo slab. Boljši je bil položaj 1. čete pod vrhom Kala, saj so bili tam ponekod skopani rovi in kaverne še iz prve vojne. Imela pa je tudi odličen pregled nad terenom, saj je bila pod njo goličava vse do planinskih staj, pa tudi nad južnim pobočjem grebena, vse tja do Vršiča (1897 m). Italijanski koloni sta prodirali iz vzhodne smeri mimo planine Zaprikraj proti Predolini. Koloni sta bili 649. in 408. četa 103. polka 3. pohodne alpinske brigade.⁹¹

Teren južno od planine Zaprikraj v smeri proti Krasjemu vrhu in okolico kraja Debeljak (1628 m) je preiskovala 408. četa, medtem ko je 649. četa nadaljevala pot po dolini proti Predolini in nekje na pol poti med

⁸⁸ Dr. Cene Logar: Spomini. Kako je bilo na Golobarju, Borec, št. 4, 1973. (V nadaljevanju: dr. Cene Logar, n. d.)

⁸⁹ Stanko Berginc-Maks, n. d., stran 5.

⁹⁰ Pavel Gašperšič, Čezsoča. Izjava piscu, april 1984.

⁹¹ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

planinama zavila proti jugu, se razporedila v strelce in prečesavala gozd pod Debeljakom proti planini Predolina. Do Predoline je ta četa prispela okrog 10. ure dopoldne. Tu je nehala prečesavati teren. Od položajev 1. in 4. čete je Italijane ločilo komaj 800 metrov. Medtem ko so Italijani brezskrbno počivali, so partizani na položajih nestrpnost ugrabili, kam se bodo podali Italijani. Niti slutili niso, kaj se bo čez dobre pol ure zgodilo za njihovim hrbtom na Golobarju.

ODHOD TRETJE ČETE

Čeprav je 3. četa bila pravočasno obveščena o odhodu na zborna mesta enot Severnoprimskega odreda na Golobarju, je krenila na pot med zadnjimi, in sicer zvečer 25. aprila. Z Rombona je odšla severozahodno nad Bovcem in ni izbrala najkrajše poti čez Bovško polje in skozi naselje Jablanca, temveč daljšo pot, ki jo je vodila ob vaseh Plužna in Podklopce, čez Sočo, mimo Čezsoče in nato po dolini Slatenika. Ni zanesljivih podatkov, kam je bila namenjena, ali na Predolino ali na Golobar. Ob jutranjem svitu, 26. aprila, je četo v dolini Slatenika, na razpotju stez za Predolino in Golobar, pričakal partizan iz 5. čete Franc Kravanja-Svoboda, ki ga je štab bataljona prejšnji večer poslal v dolino, da pričaka 3. četo in jo odpelje na Golobar.⁹² Po daljšem počitku je četa krenila po stezi proti Golobarju ob potoku Slatenik do senožeti Zadnji Slateniki, ki ležijo jugozahodno od planine Golobar. Kolona se je pomikala počasi, večkrat dalj časa počivala, kajti borci so bili utrujeni, saj so imeli za seboj dolgo in naporno pot. Poleg tega so poleg običajne opreme in lahkega orožja nosili tudi težko strojnico z več zaboji streliva in večjo količino razstreliva, ki ga je četa pred tremi dnevi zasegla v skladišču italijanskega podjetja blizu Čezsoče. Od senožetov v Zadnjem Slateniku se je četa vzpenjala po strmih travnikih proti sedlu Utro. Pot brez steze je bila za utrujene borce hudo obremenjujoča. Do Utra so hodili skoraj štiri ure, čeprav v normalnih razmerah ni več kot uro hoda. Ko se je 3. četa vzpenjala po golih senožetih proti Utru, ni nihče slutil, da jo v zasedi pričakuje vod alpincev 409. čete, ki je to jutro prišel iz Bovca po stezi čez zgornje senožeti Slatenika in zasedel položaje kakih 500 metrov zahodno na Utru (1317 m). Čeprav so imeli Italijani pod seboj

na čistini vso 3. četo, oddaljeno komaj 150 metrov, niso sprožili niti enega strela, temveč so se pritajili in jo pustili, da se je usmerila na greben Utra ter se spustila navzdol do pastirskih staj na planini Golobar. Tja je prispela okrog 9. ure zjutraj. V taboru je četa dobila zajtrk, ki so ga pripravili kuharji 2. in 5. čete. Ko so partizani 3. čete pozajtrkovali, so legli k počitku, vendar bolj proti severu, ob konjski stezi, ki vodi od planine na Kozji Breg.⁹³ Torej so bile ob napadu Italijanov 26. aprila na zbornem mestu na planini Golobar le tri čete 2. bataljona, 2., 3. in 5. Po navedbah avtorja knjige Gradnikova brigada Stanka Petelina, naj bi bila na planini tudi 5. četa 1. bataljona.⁹⁴ Od kod tovarišu Petelinu ta podatek, iz knjige ni razvidno, je pa malo verjetno, da je točen, kajti že na naslednji strani knjige piše avtor: »Enote, ki so bile na Golobarju in v katerih je bilo kakih 130 borcev...« Torej tri čete: 2. je štela 40 partizanov, 3. in 5. vsaka nekaj čez 30 partizanov, skupno nekaj čez 100 partizanov, poleg njih pa še člani treh štabov, torej okrog 130 partizanov.

Spominski viri nikjer ne omenjajo 5. čete 1. bataljona na Golobarju in tudi vsa preverjanja so bila brez uspeha. Ko je politični komisar primorske operativne cone Dušan Pirjevec-Ahac v noči na 1. maj prekoračil Sočo skupno s 1. bataljonom in skupino, ki se je pridružila Šoroviču in Bavcu, in so se ustavili na vzhodnem pobočju Kolovrata, med Volčami in Foni, kjer jih je že čakal 3. bataljon, je Pirjevec 4. maja od tam poročal dr. Beblerju, da je »porod brigad silno težak... **zbrali smo 1. in 3. bataljon** razen 3. čete 1. bataljona, ki je nekje v spremstvu...« (podčrtal pisec).^{94a} S tem je potrdil, da je bil 1. bataljon razen 3. čete popoln, saj bi drugače zagotovo omenil tudi peto četo, če bi ta bila na Golobarju. Vsi borci na Golobarju so bili oboroženi, a so imeli samo dve lahki in eno težko strojnico. Za zavarovanje so imeli izvidnico na sedlu Utro (ob prihodu 3. čete nekaj pred deveto uro je bil na izvidnici Danilo Komac-Brdavs iz 5. čete), ki je imela pregled samo v smeri proti Predolini in nad delom senožeti Slatenik, ter stražarsko mesto ob robu gozda pod pastirskimi stajami, kjer so pripravljali hrano za vse enote. Taborišče Polog, kjer je v teh jutranjih urah počivala 3. četa in sta bili nastanjeni tudi drugi dve, pa je bilo brez zavarovanja. Imeli so občutek

varnosti, le gibanje nad pastirskimi stajami na golem pašniku so prepovedali. Bil je lep, sončen in topel pomladanski dan. Borci 2. in 5. čete so ga izkoristili za osebno higieno, čistili so orožje, nekateri so pomagali kuharjem pri postavljanju večjih kuhinj za enote, ki so bile na poti. Dežurni v taborišču je bil Anton Kuk-Aljoša, komandir 5. čete. Nekaj po deveti uri ga je poklical komandant primorske operativne cone Mirko Bračič in mu dal navodilo za razporeditev enot, ki naj bi ta dan še prispele na Golobar. Na papirju sta skicirala položaj vsakega bataljona in razporeditev enot ob slovesni razglasitvi najboljše čete v odredu in podelitvi zastave. O zavarovanju nista govorila. Njun pogovor so prekinili streli.⁹⁵

PRESENEČENJE NA GOLOBARJU

V noči od nedelje na ponedeljek, od 25. na 26. april, v času, ko so enote Severnoprimorskega odreda bile na pohodu proti planini Golobar, so v zgodnjih jutranjih urah krenile iz svojih postojank tudi enote 103. polka 3. pohodne alpske brigade. Ta dan so imele v načrtu preiskati teren Gornjega Posočja v trikotu Kobarid–Žaga–Bovec–Kal–Koritnica, Vršič–Kobarid.⁹⁶ Za 649. in 408. četo tega polka smo že opisali, kako sta prodirali iz Kobarida skozi Drežnico, čez Drežniške Ravni do planine Zaprikraj in Predoline. Iz zahodne smeri, iz Žage mimo Čezsoškega Loga, se je povzpela na Polovnik 655. četa, medtem ko sta se iz Bovca okrog tretje ure zjutraj odpravili vsaka zase 647. in 409. četa, vendar sta bili obe usmerjeni proti Golobarju. 409. četa je krenila po dolini Slatenika, tako da je en njen vod šel po stezi po dolini ob potoku (torej po stezi, po kateri je kako uro prej šla 3. četa iz Rombona), drugi vod pa je šel čez zgornje senožeti Slatenika in se ustavil nekaj sto metrov pred sedlom Utro, jugozahodno od planine Golobar. Tisti del 409. čete, ki je šla po dolini, je šel počasi. Vod se je zamudil za kake tri ure in prispel

v dolino zadnjih senožeti v Slateniku šele med 11. in 12. uro.

647. četa, ki je odigrala na Golobarju najpomembnejšo vlogo, je krenila iz Bovca mimo vasi Kal–Koritnica in šla po najkrajši poti proti Golobarju. V jutranjih urah se je povzpela čez Skalce in prišla na Mlake, od koder je bila speljana tovarna žičnica za spuščanje drv in hlodovine v dolino. Od tam pa do planine Golobar je le slabo uro hoda po lepo speljani in ne preveč strmi konjski stezi. To je najbližja pot. Zanimivo je, da Italijani niso nadaljevali poti po tej stezi, temveč so zavili desno, prečkali potok, šli nazaj proti zahodu, prečkali podnožje velikega plazu na vzhodni strani Javorščka in se povzpeli po vijugasti, že zelo zarasli konjski stezi skozi gozd, do srede vzhodnega pobočja Javorščka, kjer konjska steza zavije proti vzhodu čez tri draste, plazove, in proti sedlu Utro nad Golobarjem. Vprašanje je, zakaj so Italijani ubrali prav to pot in kako so jo sploh našli, kajti tudi če so jo imeli vrisano v svojih specialkah, bi jo, ker je bila v spodnjem delu zelo zaraščena, težko našel še tako dober poznavalec terena. Da so Italijani šli po tej konjski stezi, zgrajeni v prvi vojni, dokazuje njihovo poročilo, ki navaja: »647. četa, ki je prispela iz Kala–Koritnice, se je usmerila na Javoršček . . .« Ko so iz gozda prišli v drasto, na čistino, ki jo je naredil snežni plaz, so kaka dva kilometra pred seboj ugledali dim, ki se je vil nad gozdom pastirskih staj na Golobarju.⁹⁷ Samo s te steze so lahko opazili dim in pastirske staje. Od nobene druge smeri iz bovške strani ni bil viden tako na daleč. Pospešili so hojo po stezi, ki se zložno vzpenja vse do širnega pašnika pod sedlom Utro jugozahodno od pastirskih staj. Od tod so krenili levo proti severu, po gostem mlademu gozdu in z delom čete zasedli položaje ob vznožju vzhodnega dela Javorščka, ki se tu prevesi v vzpetino Utra, to je položaje tik pod stajami vse do konca Pologa, od tam pa je zasedel položaje drugi del čete, in to ob konjski stezi, ki je speljana od severne strani

⁹² Franc Kravanja-Svoboda, Čezsoča. Izjava piscu, 11. februar 1983.

⁹³ Pavel Gašperšič, Franc Kravanja-Svoboda in Silvester Čopi-Vilson, vsi iz Čezsoče. Izjave piscu, februar 1983.

⁹⁴ Stanko Petelin, n. d., stran 30.

^{94a} Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 362.

⁹⁵ Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu, 15. marca 1983.

⁹⁶ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

⁹⁷ Prav tam.

Pologa proti Vršiču nad taboriščem in planino. Tako je 647. četa alincev zasedla dva kraka trikotnika in obkolila taborišče na Pologu ter sosednje pastirske staje.⁹⁸ Odprt je ostal le del trikotnika od Javorščka na zahodu čez prelaz Utro proti vzhodu do podnožja Vršičev–Hudi vrh (1804 m). Medtem je bila na poti proti Golobarju še ena italijanska četa, G.a.F. Missoni, ki je pripadala 21. odseku obmejnih straž. Iz Bovca je krenila približno uro pozneje kot četi alincev in bila poslana na pomoč alincem na Golobarju. Da so se tam utaborili partizani, o tem naj bi Italijane obvestil domačin iz Bovca, ki je prišel v vojašnico v Bovcu ponoči od 25. na 26. april. O tem je večkrat med vojno in po njej pripovedoval vojak te čete Giacinto Pupin, ki živi v ulici Via Rovigno v Vidmu (Udine).⁹⁹ Pupin je to zvedel od poveljnika čete v pogovoru med potjo proti Golobarju. Kot bomo videli pozneje, je ta četa prispela na prizorišče boja prepozno in je, kot navaja italijansko poročilo, lahko samo še preštevala partizanska trupa.

Takšna je bila razporeditev partizanskih enot in sovražnikovih sil tistega sončnega jutra 26. aprila 1943 do približno desete ure dopoldne. Kakšno razpoloženje je vladalo med partizani, najbolje ponazarja zapis udeleženske bitke, ki je bil pozneje objavljen v Tolminskem puntarju, glasilu Gradnikove brigade: »Velikonočni ponedeljek je bil. Nebo je bilo jasno kot že dolgo ne. Njegova sinjina se je v daljavi spajala s snežnimi vrhovi gora. Planina Golobar je bila zato s svojim zelenilom še toliko lepša. Okrog staj je bilo tisto jutro precej živahno. Prek noči se je namreč zbral na planini ves partizanski bataljon. Naša vojska je zmučena od nočnega pohoda plegla po travi ter uživala krasno in milo pomlad...«¹⁰⁰ To idilo so grobo zmotili strelji iz pušk in strojnic, ki so najprej zaregljale okrog pastirskih staj, kjer je med prvimi obležal smrtno zadet kuhar iz 5. čete Andrej Kuk-Metod,¹⁰¹ ki je z drugimi tovariši pripravljal in urejal kuhinjo. Italijani so seveda najprej napadli planinske staje, saj so prav tam že od daleč opazili dim. Preostali del taborišča, ki je bilo razporejen bolj proti severu, na Pologu, je tedaj bolj ali manj miroval. Prvi strelji so povzročili preplah in prebudili borce 3. čete. Nastala je splošna zmešnjava, kajti sovražnikove strojnice so že kosile z obrobja gozda, ki je od bovške strani

obdajal taborišče na Pologu. In stražar pod pastirskimi stajami? Ali je opravil svojo nalogo? Kaže, da ne.

Ladislav Durjava-Aleš, namestnik komandirja 3. čete, je v svojih spominih zapisal: »Med 10. in 11. uro je stražar opazil, da se proti taborišču pomikajo italijanski vojaki. Streljal je, ne da bi okleval, in se **umaknil šele potem, ko je opazil, da je taborišče obkoljeno.**« (Podčrtal pisec.)¹⁰² Stražar namreč s svojega mesta, ki je bilo nekaj sto metrov pod stajami na obrobju gozda, Italijanov ni mogel opaziti v gostem in tedaj že zelenem bukovem grmovju. Če bi jih opazil in izstrelil vsaj opozorilne strele, bi tovariši pri stajah primerno ravnali. Skočili bi v zaklone, poiskali orožje itd. Tudi navedba, da se je stražar umaknil šele, ko je opazil, da je taborišče obkoljeno, je kaj malo verjetna, kajti stražarsko mesto je bilo obdano z nepreglednim gozdom in le ozek pas proti stajam je bil pregleden. Italijani so se priplazili do staj po gozdu, ki sega do njih od zahodne strani, in to za hrbtom stražarja. V prid tej trditvi je izjava tovariša, ki je bil tedaj na straži. Po vojni je povedal, da je ob napadu Italijanov imel puško prislonjeno na steblo, slečen jopič in da je, sedeč na toplem soncu, obiral uši!¹⁰³ Da se je 647. četi alincev posrečilo presenetiti partizane na Golobarju, piše v svojem poročilu tudi general Danioni: »*La cp. manovrava celermente e sfruttando convenientemente la copertura del terreno riusciva così a compiere l'appostamento prima di essere avvistata.*« (Četa je hitro manevrirala, izkoriščajoč primerno zaprtost terena, in uspelo ji je zasedsti položaje, ne da bi bila opažena.)^{102a} Sovražnik je tedaj že od vseh strani razen od južne obkolil partizane. Italijani so z vso močjo streljali na taborišče in s tem med partizani in tudi med komandnim kadrom povzročili pravo zmedo. Italijani so za strojnice uporabljali tudi dumdumke (posebne krogle, ki se razletijo). Ladislav Durjava-Aleš, namestnik komandirja 3. čete, opisuje nadaljnji potek boja v svojih spominih takole: »Usodno napako so zagrešili oni tovariši, ki so si prehitro in s premalo premisleka želeli prebiti ~~se~~ iz obroča proti sedlu (1317 m), kjer so prišli naravnost pod italijanski mitralješki ogenj. V nekaj minutah je tu padla več kot polovica vseh, ki so tega dne izgubili življenje. Med njimi je bil tudi brigadni politični komisar... To je bil hkrati

tudi začetek našega poraza na Golobarju.«

Opisali smo že, da je 647. četa alincev zasedla dva kraka v trikotniku obkolitve taborišča. Od Javorščka proti severu mimo staj do konca Pologa, od tod pa krak po konjski stezi, ki je vodila do vznožja Hudega vrha (1804 m), medtem ko je ostal južni krak, ki se vleče od Javorščka po grebenu Utro proti Hudemu vrhu, nezavarovan. Ta krak so ob napadu Italijanov na partizansko taborišče zasedle enote alincev 409. čete, ki so v zgodnjih jutranjih urah že bile razporejene kakih 300 metrov zahodno od grebena Utro, nad senožetmi Slatenika, in neovirano spustile mimo svojih položajev kolono 3. čete. Tako je bil obroč okrog partizanskega taborišča skoraj sklenjen. Zapisali smo »skoraj«, ker so italijanske enote 409. čete naredile veliko napako s tem, da niso zasedle še približno 300 ali 400 metrov gozdnatega zemljišča do konjske steze in sklenile obroč z enotami 647. čete, ki je zapirala umik proti Hudemu vrhu. Prav teh nekaj sto metrov nezasedenega prostora je bila rešitev za večino partizanov, ki so se umaknili tu skozi proti višinam Hudega vrha in Srednje Špice (1805 m). O tem v svojih spominih piše tudi Ladislav Durjava-Aleš: »Po prvi zmede je Milan Palčič, kasnejši komandant 2. bataljona (tedaj je že bil komandant, op. pis.), četam ukazal, naj se umikajo proti pobočjem Lipnika in Hudega vrha. Umik je bil zelo težaven in tvegan, ker nihče ni vedel, kateri položaji so že v sovražnikovih rokah. Precej partizanov je padlo tudi zato, ker niso iskali kritja pred sovražnikovimi rafali. Drugi in 5. četi je po polurnem boju uspelo prebiti sovražnikov obroč in se polastiti varnih položajev na višinah.«⁹⁸ V tej skupini je bilo le del partizanov 2. čete. Dvaindvajset jih je padlo v taborišču na Pologu. Več pa jih je bilo iz 5. čete. Z njimi sta bila tudi komandant odreda Anton Bavec-Cene in novi komandant Gradnikove brigade Danilo Šorovič.¹⁰⁵ Ta skupina se je umikala iz taborišča po mlademu gozdu,

ki obdaja pašnik od vzhodne strani, od pastirskih staj do vrha Utra, pod vrhom sedla zavila levo in ušla po gozdnem zemljišču, ki ga Italijani niso zasedli. Da Italijani niso sklenili obroča pod Hudim vrhom, gre morda zaslugi skupini dvanajstih partizanov, ki jih je vodil dr. Cene Logar. Na ta greben ga je poslal komandant primorske operativne cone Mirko Bračič kmalu potem, ko se je razplamtela bitka na Pologu.

O tem piše dr. Cene Logar: »Tovariši Bračič mi je dejal, da naj zberem nekaj ljudi in naj gremo na vrh grebena (Utra, op. pis.), od koder Italijani še niso napadali. Če tam gori še ni Italijanov, bi se umaknili prek grebena. Če so ga že zasedli, se bo treba prebiti. Zbralo se nas je okrog trinajst tovarišev in previdno smo se premikali proti vrhu med skalami, grmovjem in redkim drevjem. Tik pod vrhom je bilo gosto gorsko grmičevje, na vrhu pa se je vlekel sklenjen pas skal kot zid. (To je bila kamnita ograja, narejena na vrhu grebena, ki so jo zgradili pastirji, da ne bi živina zašla v strmne previse nad dolino Dol, op. pis.) Ko smo se približevali vrhu, smo postali previdnejši.«⁸⁸ Skupina je šla v isti smeri kot pozneje kolona iz 2. in 5. čete, le da je skupina dr. Logarja pod vrhom prelazila zavila v desno na Utro, od koder je bil možen umik čez dolino Dol proti planini Predolina, medtem ko se je kolona, ki je šla za njo, usmerila bolj levo, proti Hudemu vrhu, ker se je na grebenu skupina dr. Logarja že bojevala z desnim krilom enote iz 409. čete. Tako se je na vrhu sedla Utro, 700 metrov više od planinskih staj, vnel srdit boj, ki je trajal vse do večera. Skupina dr. Logarja je bila edina, ki se je ta dan tako hrabro borila na Golobarju, najprej proti enotam 409. čete alincev, ki so preprečevale umik proti jugu, pozneje pa tudi proti enotam 647. čete, ki so ji po končanem boju pri stajah in na Pologu udarile za hrbet in jo obkolile. V tej skupini dvanajstih partizanov, ki jo je vodil dr. Cene Logar, so bili Ladislav Durjava-Aleš, Vili

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Slavko Kenda, Podklopca-Bovec. Izjava piscu, 14. avgusta 1982.

¹⁰⁰ Stanko Petelin, n. d., strani 33 in 34.

¹⁰¹ Ivan Likar-Sočan, Kobarid. Izjava piscu, 15. junij 1982.

¹⁰² Ladislav Durjava-Aleš: Boj na Golobarju, Vojaški informator 1/1966/67, št. 50, v IZDG.

¹⁰³ Nada Božič-Alenka, Kranj, izjava piscu, 24. avgusta 1982.

¹⁰⁴ Glej op. št. 27/a, stran 8.

¹⁰⁵ Glej op. št. 92.

Čopi-Jovo, Mira Bračič, Silvester Čopi-Vilson, Mirko Cvek-Primorec, Alojz Strle, Stanko Ivančič-Slatnik, Žitko Ličen-Batjuška, Danko Komac-Grozni, Anton Skočir-Živko in Anton Černuta-Matija. Za poslednjega v spisku, Antona Černuta-Matijo, ki ga v svojih spominih omenja Ladislav Durjava-Aleš, je sporen priimek **Černuta**; v enotah 2. bataljona je bil partizan s tem priimkom – Vladimir Černuta, vendar je bil v 4. četi in je vojno preživel. Po vsej verjetnosti gre za Antona **Mlekuža-Matijo**, ki je ta dan padel na Golobarju. V poimenskem seznamu padlih na Golobarju ni nikjer najti Antona Černuta-Matijo, je pa na njem Anton Mlekuž-Matija. O boju te skupine Ladislav Durjava-Aleš piše: »Tako je v obroču ostala le še skupina dvanajstih partizanov; deset jih je bilo iz 3. čete, poleg njih pa še inštruktor centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Cene Logar in Mira Bračičeva. Bilo je komaj poldne, do noči pa še zelo daleč. Glede na to, da nam je zmanjkovalo municije, smo sklenili, da se bomo omejili le na obrambo, pa še v tem primeru bomo začeli streljati šele tedaj, ko se nam bodo Italijani približali na kakih dvajset do trideset metrov. V popoldanskih urah je sovražnik našo obkoljeno skupino silovito napadal, čeprav v presledkih. Razen mitraljezov je imel tudi lahke minomete. Po krajšem odmoru so se sovražnikovi napadi vrstili do noči. Do zadnjega diha se je med drugimi boril tudi Mirko Cvek-Primorec, doma iz Koritnice v Baški grapi, čeprav je zaradi hude rane na nogi večkrat omedlel. Naposled je prosil tovariša, naj ga ustrelje, da ga Italijani ne bi dobili živega v roke... Brž ko se je znočilo, se je naša skupina prebila iz obroča in se umaknila proti Kozjemu bregu, nato pa se po dvodnevem tavanju po gozdu, sestradena in žejna do onemoglosti, priključila partizanom 2. bataljona, ki so se zbirali na severnih pobočjih Svinjaka.«¹⁰⁶

O tem celodnevem boju piše dr. Cene Logar naprej: »Boj se zopet razvname. Italijani na vrhu z mitraljezi in brzostrelkami besno streljajo. Sonce pripeka. Italijani na vrhu si slačijo suknjiče, zavihavajo rokave srajc, hodijo goloroki in gologlavi. Zdi se nam, da zadaj za skalami pijejo rum, ker so videti pijani. To sklepamo tudi iz govorjenja in obnašanja. Vpijejo in zmerjajo. Hodijo brezskrbno za skalami in se sploh ne krijejo. Nekaj naših partizanov poroča, da jih vidijo

izza grmovja in skal. Z nekaj dobro namerjenimi streli jih nekaj postrele. Vidijo jih, kako se zvrnejo za skale, zakrilijo z rokami in zakriče. Paziti moramo na municijo, ki nam že pohaja. Streljamo tako, da se vrstimo in dajemo videz, da streljamo vsi in da jih vsi vidimo. To posebno, kadar začutimo, da vdirajo izza skal skozi grmovje proti nam. Okoli poldne bitka nekoliko poneha. Najbrž so dobili kosilo. Okoli ene ure se začne znova. Spodaj za našim hrbtom (pri stajah in Pologu, op. pis.) bitka poenjava. Streli se nam vedno bolj bližajo. Odpor naših je torej zlomljen? Torej imamo Italijane tudi za hrbtom? Tako je tudi bilo. Vse dopoldne so se partizani, ki so ostali živi, počasi umikali, in tako smo mi ostali sami... Pri Italijanih zaslišimo nek čuden nemir in vpitje. Zaslišimo kričanje komandanta. Zdaj pa moramo že končati s tem gozdičem. Toliko vas je, pa ne morete uničiti teh nekaj partizanov! Slišimo povelja, naj se pripravijo za naskok v gozd. Torej bodo vdrli v gozd. Borili se bomo s prsi v prsi. Ura je bila šest. Koliko nas je še? Partizani, ki so bili razmeščeni bolj daleč, že več ur sploh ne streljajo več. Najbrž so ranjeni ali mrtvi. Do njih ne moremo, da bi jih pogledali, ker nihče izmed nas ne more in ne sme zapustiti svojega mesta: skozi njegovo vrzel bi lahko vdrli Italijani. Tudi ne oglašajo se več, če jih kličemo. Kaj sedaj? Umik za vsako ceno? Toda ranjenci? Tova-Umik za vsako ceno? Toda ranjenci? Tova-rišu, ki je bil sanitejec (Silvester Čopi-Vilson, op. pis.), ukažem, naj ranjenca spravi med skalami nekaj sto metrov od boja. Za vsako ceno. Res se odplazita. Ranjenec (Mirko Cvek-Primorec) se pohlevno pokorava, kljub temu, da je popolnoma oslavljen (ranjen v koleno z dumdumko, op. pis.). Hitita od skale do skale v zaklone. Ko sta kakih trideset metrov daleč, ranjenec pogleda izza skale. V istem trenutku dobi strel naravnost v sence. Počasi in sunkovito se z grčanjem zruši na obraz. Italijani so nas torej opazili in ne pustijo, da bi se umaknili. Ranjenca sem poslal naprej, da bi dobil nekaj prednosti. Med potjo bi ga potem lažje odvedli naprej. Italijani kričijo vedno bolj in so vznemirjeni. Povelja se slišijo sem in tja. Pripravljajo se za napad. Vržem še eno bombo in zakličem: 'Tovariši, umik na levo!' Dvignemo se s tal, zbežimo vsak v svoj bližnji zaklon in čakamo. Italijani na vrhu tečejo za nami, streljajo stoje

kot na divjačino. Bežim in zopet skočim v zaklon za skalo. Naenkrat se mi pokadi okoli noge, prst in kamenje leti v zrak in strahovito poka tik okoli mene. Bežimo dalje. Iz vsakega zaklonišča iščemo naslednji zaklon. Italijani hite za nami. Končno se ustavim. Vidimo, da Italijanov ni za nami v globino gozda. Pogledamo, koliko nas je živih. Bilo nas je sedem. Drugih šest je ostalo in obležalo na mestu, kajti med potjo ni nihče padel... Prične se mračiti. Torej smo varni. Čim bolj se mrači, tembolj se vidi požar, kajti Italijani so požgali vso planšarijo. Slišimo prasketanje ognja in vpitje Italijanov. Kje so ostali naši tovariši? Kam so se razbežali? Kjer se zbirajo? Tedaj še nismo vedeli, da imamo poleg šestih mrtvih iz naše skupine še veliko drugih žrtev. To nas je morilo. Vsakdo je videl pred seboj kakega prijatelja, ki je morda padel.«^{88 in 107}

Če skušamo odgovoriti na vprašanja dr. Ceneta Logarja, pridemo do sklepa, da so tudi drugi tovariši na Golobarju ali v neposredni bližini doživljali ta dan enake usode in tragedije, bodisi kot skupine ali posamezniki, pod vse pa bi lahko povlekli skupni imenovalec: herojstvo!

Omenili smo že, kako so se nekateri partizani iz druge in pete čete z umikom rešili iz obkolitve. Kako pa je bilo s partizani iz 3. čete, ki je bila celo noč na pohodu, prispela ob 9. uri v taborišče in poglela po zajtrku k počitku na Pologu? »V zelo težavnem položaju se je znašla 3. četa, ki se je umaknila proti Hudemu vrhu. Že ob robu gozda je naletela na položaje neke italijanske enote, ki je izza skalovja v bregu nadzirala vse zemljišče pred seboj.«¹⁰⁸ piše v svojih spominih Ladislav Durjava-Aleš. Tretja četa se je umikala navzgor med skalovjem in redkimi drevesi in trčila na položaje 647. čete, ki je bila razporejena ob konjski stezi, speljani od Pologa nad taboriščem proti Hudemu vrhu in Srednji špici. Italijani so imeli odlične položaje. Partizani niso imeli drugega izhoda kot jurišati v hrib. Trikrat so poskusili, a zaman, šele v četrtem jurišu je nekaterim

uspel preboj. Precej jih je padlo. Le manjši skupini, v njej sta bila tudi komandir čete Anton Kurinčič-Matajur in Ana Marija Pervanje, namestnica političnega komisarja bataljona, je uspelo na levem krilu obiti italijanske položaje. Naleteli so na italijanskega bolničarja, ki ga je Ana Marija Pervanje s pištolo prisilila, da jih je odpeljal iz obroča. Bolničarju so partizani podarili življenje. Previdno jih je popeljal iz obroča proti severu v smeri Kozjega brega, kjer so se ustavili. Partizani so iz svojih nahrbtnikov vzeli hrano in jo razdelili z Italijanom. Medtem, ko so jedli, je Ana Marija Pervanje v tekoči italijanščini imela politično predavanje za Italijana.¹⁰⁹ Povsem v nasprotno smer, kot se je prebijala glavnina 3. čete, je krenila manjša skupina te čete. Poskušala se je prebiti proti jugu, čez valovit pašnik, precej visoko nad planšarije. Med prebojem je naletela na enoto alincev 409. čete in zasedli položaje na grebenu Utro. O tem Ladislav Durjava-Aleš piše: »Po krajšem zatišju je kakih dvesto metrov daleč od nas (skupine dvanajstih dr. Ceneta Logarja, op. pis.) v smeri pastirskih staj iznenada nastalo močno streljanje. Med rafali in eksplozijami bomb je bilo slišati ženski glas: 'Juriš!' in vzklrike italijanskih vojakov in poveljnikov: 'Prendetele vive!' (Ujemite jih žive!) Po petih minutah je spet nastala tišina. Kasneje smo zvedeli, da so tam Italijani imeli obkoljene tri partizanke in enega partizana in jih pozvali, naj se vdajo, ker jim ne bodo storili nič hudega. Naši pa se niso hoteli vdati in tedaj, ko so jih hoteli Italijani žive ujeti, je Vera Palčičeva, sekretarka partijske celice v 3. četi, ustrelila svojo sestro Francko in Marijo Mlekuževo, ki je šele prejšnjega dne vstopila v partizane (ena izmed teh dveh je bila bržkone hudo ranjena), nato pa še sebe.«¹¹⁰ Vse tri partizanke so bile iz 3. čete. Mlekuževa je bila četrti član družine Mlekuž, po domače Pičelnove, v tej četi. Ta dan je bil ranjen tudi njen najstarejši brat Janez, mitraljezec težke strojnice v 3. četi.¹¹¹ Iz opisanega izhaja, da je pri napadu na parti-

¹⁰⁶ Glej op. št. 102.

¹⁰⁷ Dr. Cene Logar, n. d., strani 220–225. Od te skupine so padli Mirko Cvek-Primorec, Anton Mlekuž-Matija, Žitko Ličen-Batjuška, Vili Čopi-Jovo, Anton Skočir-Zivko in Mirko Cvek-Primorec.

¹⁰⁸ Glej op. št. 102.

¹⁰⁹ Anton Kurinčič-Matajur, op. št. 65 in op. št. 102.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Franc Mlekuž-Zmago, Domžale. Izjava piscu, december 1982.

zansko taborišče na Golobarju odigrala najbolj krvavo vlogo prav 647. četa alincev, ki je z enim delom napadla taborišče iz bovške strani, kjer je padla večina žrtev tega dne, z drugim pa pokosila večino tistih partizanov, ki so se skušali umakniti proti Hudemu vrhu. Potem ko je četa zasedla taborišče, se je podala proti jugu, na greben Utro, in se združila z enotami 409. čete. Četa graničarjev (GaF-Missoni) je s prihodom zamudila, kot smo že omenili. Na prizorišču je ostalo 32 mrtvih partizanov, med njimi tri ženske, in veliko krvavih sledi, kot je zapisal v svojem poročilu general Damioni.¹¹²

Kaj se je medtem dogajalo s 1. in 4. četo, ki sta ostali zunaj obkolutvenega obroča? Tudi njun položaj ni bil zavidanja vreden. Prednost sta imeli le zato, ker je bila iniciativa v njunih rokah. Kje sta zasedli položaje in od kod sta pričakovali prodor Italijanov, smo opisali v prejšnjem razdelku. Medtem ko sta čakali na svojih položajih, se je za njunim hrbtom marsikaj spremenilo. Ob 10. uri je sovražnik napadel taborišče, v katerega sta bili namenjeni. Takoj nato je del enote 409. čete alincev, ki je prodirala po dolini Slatenika, zasedel greben na Utru, kjer je imel odlične položaje. Pri tem je uporabil strelske jarke iz prve vojne in je lahko branil položaje na grebenu z obeh smeri, proti planšariji in napadenemu taborišču ter proti jugu v dolino Slatenika in Dola, odkoder je vodila pot planine Predolina proti Golobarju. Od zahodne smeri je po dolini Slatenika počasi prodirala kolona alincev 409. čete. Slednji so bili še v dolini ob potoku Slatenik in so se približali desnemu boku položajev 1. in 4. čete na dobrih 500 metrov. Druga kolona te čete je medtem že zasedla sedlo Utro, ki proti vzhodu povezuje Javoršček s Hudim vrhom nad Golobarjem. Ko sta prva in četrta četa prežali na Italijane ob planšariji Predolina in čakali, kdaj se bodo podali proti Golobarju in s tem tudi proti njunim položajem, je nenadoma okrog 10. ure zaropotalo na Golobarju. To je opogumilo Italijane ob planšariji Predolina. Začeli so se razporejati v strelce in so počasi in zelo previdno krenili čez širok pašnik proti položajem 1. in 4. čete. Partizanski položaji so bili od roba pašnika nekoliko umaknjeni v notrajnost mladega gozda. Italijani so previdno prodirali skozi grmovje in kmalu naleteli na partizane. Ti so začeli streljati nanje, jih priklenili k tlom in v

nepreglednem grmovju se je začelo močno puškarjenje z obeh strani. Streljanje, ki se je začelo dobre pol ure po napadu na Golobarju, je zaskrbelo komandirja 647. čete alincev, ki je vodil napad na partizansko taborišče. O tem je general Danioni v svojem poročilu zapisal: »Komandant 647. čete je zagledal drugo enoto partizanov, ki se je spuščala z Javorščka z namenom, da osvobodi bandite, ki jih je zadrževal in obstreljeval.«¹¹³ To pa ni bilo res, saj tam ni bilo nobene partizanske enote. Slišal je lahko le streljanje, ki je prihajalo iz smeri, kjer sta imeli položaje 1. in 4. četa. Italijani so si po prvem presenečenju kmalu opomogli in posamezni vojaki so začeli prodirati naprej, dokler ni bil smrtno zadet njihov oficir in kmalu nato še neki vojak. »Ko so Italijani previdno prodirali skozi grmovje, se je nenadoma pojavil pred nami italijanski oficir, ki se je prikrival za debelim strohnelim deblom. Poleg mene je bil Stanislav Kenda-Nikolaj, ki je budno spremljal vsak njegov gib. Ko je oficir ugotovil, da ni nikjer opaziti partizanov, je svoje vojake pozval, naj gredo naprej. Tudi sam se je dvignil, tedaj pa ga je Nikolaj s preciznim strelom iz jugoslovanske mavzerice zadel v glavo. Oficir se je pri priči zgrudil,« se spominja tega dogodka partizan 4. čete Ivan Primožič-Žagar. Partizani so ubitima Italijanoma vzeli orožje, oficirju tudi opasač. S tem so njihovo napredovanje ustavili. Počasi so se začeli umikati in se vrnili na izhodiščne položaje ter od tam obstreljevali partizane. Pri tem so uporabljali tudi lahke minomete, ki so prvo četo prisilili, da se je pomaknila malo više, na manj poraščen teren, zato pa utrjen z dobro ohranjenimi strelskimi jarki iz prve vojne in celo eno ali dvema kavernama. S tega položaja na grebenu pod Kalom (1700 m) je 1. četa obvladala vso golo južno pobočje Kala, ki se razteza do planšarije Predolina in naprej proti Zaprikraju. Brž ko se je kak Italijan skušal premakniti iz kritja v dolini, že ga je oplazila partizanska krogla. Četa je imela tudi težko protiletalsko strojnico in ta je držala Italijane prikovane v kritju vse do večera. Med celodnevni občasnim obstreljevanjem je bil huje ranjen v koleno partizan 1. čete Janko Uršič. Pri četi je ostal na položaju do večera tudi namestnik komandanta 2. bataljona Stanislav Kenda-Nikolaj. Četrta četa je medtem varovala pot, ki vodi proti Golobarju. Okrog 12. ure se je premak-

nila proti dolini Slatenika. Zakaj se je odločila za ta, dokaj neorganiziran umik, ni znano. Zagotovo pa ne zato, ker bi njeni položaji bili ogroženi. Morda je namestnik komandanta četo poslal, da bi napadla Italijane v hrbet z južne smeri, tako da bi se 649. četa alpincev pri pastirskih stajah Predoline znašla med dvemna ognjema: s severa 1. čete, z juga četrte. Če je bil to razlog za umik, je bila smer umika pravilna. Toda v dolini Slatenika je četi zaprl pot del kolone alpincev 409. čete. Alpinci so vžgali po borbah 4. čete s strojničnim ognjem, ravno ko so ti dosegli dolino in so se prvi že vzpenjali proti Predolini. Italijani so pri napadu uporabljali dumdumke. Za večino partizanov iz te čete je bilo to strelivo novost. Četa se je panično razpršila in s tem je bilo tudi konec kakršnega koli načrta za vpad Italijanom za hrbet, seveda, če je ta sploh obstajal. Partizani so se razbežali na vse konce, največ navzgor po redkem gozdu in proti zahodu in se ponovno zbrali šele čez nekaj dni na zbornih taborih Gozdec nad vasjo Plužne ali Sleme na severnih pobočjih Svinjaka. V zbirališča so prihajali po skupinah, pa tudi posamezno. Kot so na eni strani dumdumke ob napadu Italijanov na 4. četo povzročile paniko, so morda po drugi rešile marsikaterega partizana, saj so zadevale ob zeleno listje in grmovje in se tam razpočile. Kljub strahovitemu obstreljevanju za umikajočo se četo partizanov je bil pri tem huje ranjen samo partizan Andrej Perdihi, pa še ta je bil iz 1. čete in se je četrti pridružil slučajno. Zadela ga je dumdumka in mu je razparala trebuh in spolovilo. Partizani so ranjenca nekaj časa vlekli s seboj, nato pa ga odložili v gozdiču zahodno od pastirskih staj. Tu je popolnoma obnemogel. Videti je bilo, da mu ni več pomoči. Čez čas, ko se je poleg njega umikala skupina partizanov, se je spet zavedel in prosil jih je, naj mu olajšajo trpljenje in naj ga ustrelijo. Toda želje mu niso

mogli izpolniti, kajti bili so se le nekaj sto metrov stran od položajev alpincev, ki so bili razporejeni ob pastirskih stajah Predoline. Prej ali slej bi ga rešila neizogibna smrt in da bi mu olajšali trpljenje in muke, so ga usmrtili s puškinim kopitom.¹¹⁴ Vojna ne pozna usmiljenja. Krutost se je v tem primeru spremenila v humanost! Vzeli so mu orožje in med njegovimi osebnimi predmeti našli značilno starinsko uro s pokrovom na številčnici. Prav po njej so ga po vojni prepoznali. Trupla niso pokopali, ker niso imeli orodja. Skrili so ga pod smrekove veje. Po vojni so okostje našli domačini iz Čezsoče, ga prenesli v dolino in pokopali na vaškem pokopališču.¹¹⁵

UMIK ENOT, SKUPIN IN POSAMEZNIKOV PO PREBOJU NA GOLOBARJU

Najštevilnejša skupina, ki se je prebivala skozi obroč na Golobarju, je bila skupina borcev 5. in 2. čete. Umikali so se po razgibanem in poraščenem zemljišču proti Hudemu vrhu. V skupini sta bila tudi Danilo Šorovič, komandant Gradnikove brigade, in Anton Bavec-Cene, dotedanji komandant Severnoprimorskega odreda. Štela je približno 25 partizanov, s seboj so imeli dve lahki strojnici. Posamič ali v skupinah so se prebili iz obroča skozi odprtino med položaji alpincev voda 647. čete, ki so bili razporejeni ob konjski stezi nad Pologom in proti Hudemu vrhu, in enotami 409. čete, ki je zasedla položaje na grebenu Utro (tretji krak). Ta enota se je spopadala s skupino Ceneta Logarja.¹¹⁶ Ko se je skupina prebila skozi odprtino, je prišla do golega in kamnitega zemljišča s konjsko stezo, po kateri se je umikala v Vrata, to je prehod med Hudim vrhom in Srednjo špico.¹¹⁷ Od tod je lahko opazovala dogodke na širšem območju Golobarja, kajti s Srednje špice je lep pregled nad terenom na več strani. Spominski viri navajajo, da so spremljali boje obkoljene skupine dr. Ceneta,

¹¹² Poročilo 11 AK, z dne 30. aprila 1943.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Albin Cuder-Vojko, Nova Gorica. Albin Logar-Bine, Ljubljana. Izjavi piscu, maj 1984.

¹¹⁵ Marjan Klavora, Medvode, in Franc Čopi, Čezsoča, sta leta 1945, kmalu po končani vojni, našla okostje neznanca nad stezo, nekaj sto metrov od planine Predolina. Okostje sta prenesla v dolino. Ostanki obleke in značilna starinska žepna ura so pripomogli pri ugotavljanju identitete. Pri tem je bilo ugotovljeno, da je okostje padlega partizana Andreja Perdiha, roj. 1901 v Zatolminu, kjer je tudi živel pred vstopom v NOV. Dopis tajnika domicilnega odbora Gregorčičeve brigade tovariša Ludvika Lipuška, z dne 24. marca 1984, pri piscu.

¹¹⁶ Franc Kravanja-Svoboda, Čezsoča. Izjava piscu, 11. februar 1982.

¹¹⁷ Prav tam.

videli, kako so Italijani vozili strelivo enoti, ki se je bojevala z Logarjevo skupino, in kako so po dvanajsti uri obnovili napade. Opazovali so tudi, kako so Italijani prenašali trupla padlih partizanov do pastirskih staj.¹¹⁸

Pri tem se nehotе vsiljuje vprašanje, zakaj skupina partizanov, ki je štela okrog 25 borcev in v kateri sta bila dva visoka funkcionarja in ki je bila oborožena z dvema puškomitraljezoma, ni priskočila na pomoč obkoljenim tovarišem. Položaje so imeli več kot idealne, pa tudi teren je bil primeren za napad in bi Italijanom z ene smeri prav lahko udarili v hrbet ter se umaknili brez vsakega tveganja. Kot vemo, Italijani v to smer niso prodirali. Do večera se je tej skupini verjetno pridružil še kak partizan. Skupina se je ob mraku umaknila s Srednje špice in se spustila po strmeh prodnatem pobočju globoko v dolino Dol. Anton Bavec-Cene pa se je s spremstvom vrnil na planino Golobar. V Dolu so se obrnili proti vzhodu, po severnem in kar precej strmeh skalnatem pobočju zahodnega masiva Krna. Naslednje jutro, 27. aprila, se je ta skupina povzpela na greben vzhodno od Vršiča (1897 m) nad planino Zaprikraj. Ponoči je močno deževalo do poznih jutranjih ur, zato je vrhove zjutraj pokrivala gosta megla. Iz ohranjenih italijanskih poročil¹¹⁹ je razvidno, da sta 649. in 408. četi alincev ostali v noči na 27. april na svojih položajih. Prva je bila razporejena po dolini planine Predolina, druga pa bolj proti vzhodu ob planini Zaprikraj. Preprečili naj bi prodor partizanov proti jugu, proti Krasjemu vrhu (1773 m), in zahodu, na Polovnik. Isti vir navaja, da so se to noč ob hudem nalivu poskušale večje partizanske enote na sektorju 649. čete prebiti proti jugu, da pa so jim to preprečili. Poročilo nadalje navaja, da se naslednje jutro, 27. aprila, vremenske razmere niso spremenile (dež in megla). Zato so se Italijani odločili, da 649. četa še naprej ostane na svojih položajih in »veže nase partizanske enote«, medtem ko naj bi se enote 408. čete poskušale povzpeti na greben proti Vršiču (1897 m). Ko se je predhodnica te enote v gosti megli prebijala proti vrhu, se je nenadoma znašla na čistini pod silovitim ognjem iz avtomatskega orožja neke partizanske enote, ki je imela položaje v strelskih jarkih iz prve vojne, skopanih po vrhu grebena. Po vsej verjetnosti je bila to tista enota z Golobarja, ki se je prejšnjo noč prebila čez

Dol na Vršič in pri kateri je bil tudi Danilo Šorovič. Ta enota se je umikala proti Krnu in se pridružila 1. bataljonu na Konjski planini pod Krnom.¹²⁰ V spopadu na grebenu vzhodno od Vršiča so na sovražnikovi strani padli podporočnik Enrico Bonfiglioli, vodja predhodnice in trije vojaki Tiorindo Pico, Mario Balberin in Giacomo Dal Molin, medtem ko je bil vojak Frenoni Adelchi ranjen.¹²¹ Značilno je, da italijanski viri¹²² navajajo le spopad njihove predhodnice 408. čete v megljenem jutru 27. aprila pod grebenom Vršiča, v katerem so padli oficir in trije vojaki, nikjer pa ne omenjajo bojev in izgub 649. čete prejšnjega dne na območju Predoline. Tu se je 649. četa kmalu po 10. uri spopadla s 1. in 4. četo, ki sta branili dostop proti Golobarju. Spominski viri navajajo, da sta v začetnem spopadu padla italijanski oficir podporočnik in vojak. Občasno obstreljevanje s 1. četo je trajalo do večera, izgube na sovražnikovi strani pa niso bile ugotovljene. Kljub temu general Carlo Donioni na koncu svojega obširnega poročila o bojih na Golobarju in severno od Krasjega vrha navaja, da bo predlagal za priznanje junaštva, odločnosti in agresivnosti(!) le 649. četo ter njenega komandirja poročnika Fabrisa. Prej bi pričakovali tak predlog za 647. četo, ki je odigrala pomembnejšo vlogo pri obkolitvi in napadu partizanskega taborišča na Golobarju.

Viri navajajo le dve organizirani skupini, ki sta se prebijali iz obkolitve na Golobarju. Eno sta popeljala iz obroča Ana Marija Pervanje in Anton Kurinčič-Matajur, drugo pa dr. Cene Logar. Obe sta pri umiku krenili proti severu, v smeri Kozjega brega (1259 m). Prva že dopoldne, druga po končanem boju zvečer. Vsi drugi so se posamezno ali po dva in več prebijali iz obroča, kakor se je kdo znašel, vedel in znal v tisto smer, kamor se je bilo mogoče umakniti. Prvi večer, na 27. april, je večina ostala visoko v hribih. Noč je bila deževna in temna. Le redki so že prvo noč prispeli v dolino in poiskali pomoč pri domačinih. V skupini, ki se je prebijala čez greben Utro proti vzhodu in se nato spustila čez strme previse v dolino Dol, je bil tudi borec 5. čete Slavko Komac iz Bovca. Pri sestopu v Dol se je smrtno ponesrečil. Padel je čez previs. Pokopali so ga na kraju nesreče in je bil prekopan šele po osvoboditvi.¹²³ Druga skupina, v kateri sta bila tudi Leopold Vertelj iz 4. in Oton Vencelj-Boris iz 5. čete,

se je prebila po dolini Dol proti vzhodu, obšla vzhodno vznožje Lipnika in se spustila v dolino Lepene.

Italijanske enote, 647. in 409. četa alpincev in četa graničarjev (G a F – Missoni), ki so se med boji 26. aprila združile na planini Golobar, so se pozno popoldne tega dne umaknile z Golobarja in se v poznih večernih urah vrnile v svoje postojanke. Medtem ko sta 649. in 408. četi ostali na položajih (Predolina–planina Zapikraj) in se umaknili z njih šele naslednjega dne, 27. aprila, proti večeru.¹²⁴ Odhod Italijanov z Golobarja v dolino je nekaterim borcem omogočil, da so se že prvo noč prebili na bovsko stran do posameznih hiš in naselij na levem bregu Soče ali pa po dolini Slatenika proti Čezsoči. Med njimi so bili komandant primorske operativne cone Mirko Bračič in njegova spremeljevalca. Prebili so se do Čezsoče in tu našli zvezo z aktivisti in nekaterimi partizani, ki so tudi že prispeli sem. Bračič je organiziral odhod vseh do tedaj zbranih partizanov. Napotil jih je čez Sočo v Gozdec, sam pa je ostal še dan ali dva v bližini Čezsoče in nato tudi sam odšel s skupino partizanov v zbirno taborišče v Gozdecu nad vasjo Plužna. Skupino je vodil Silvo Gianfrate-Srečko. Popeljal jo je čez čezsoški most in Bovško polje zahodno od Bovca.^{124a} Nekateri so krenili v dolino Soče s Kozjega brega in Lepene. Najbolj organizirano se je umikala s prizorišča bojov 1. četa pod vodstvom komandirja Jožeta Štiha-Marka, ki je imela svoje položaje na zahodnih pobočjih Kala in Vršiča. Tu je ostala do večera in držala priklenjeno na položajih 649. četo alpincev ob planini Predolina. Ko se je zmračilo, se je četa spustila s pobočja Kala na stezo, ki vodi s Predoline na Golobar. S seboj so nosili huje ranjenega partizana Janka Uršiča iz Sužida. Ko so sredi noči prispeli po stezi čez Dol na greben Utra, je bilo tam vse mirno. Le nekaj sto metrov pod njimi se je še svetlikalo pogorišče planšarije. Tu so se srečali s patroljo komandanta

Severnoprimorskega odreda Antona Bavca-Ceneta.¹²⁵ Bilo je že prepozno, da bi se četa podala v dolino Bovca, zato so se umaknili v širne gozdove in se šele naslednji večer spustili v dolino do naselja Jablance, kjer so se zbirali partizani enot 2. bataljona.

Četrta četa, ki je bila razpršena v dolini Slatenika, se je z glavnino usmerila v gozdove na severu Polovnika, zahodno od Predoline. Njeni posamezniki ali skupine so se zbirali v Čezsoči ali v naselju Jablance. Tisti, ki so se zbrali ob vasi Čezsoča, so krenili čez Sočo na desni breg, v bivše taborišče 3. čete v Gozdecu nad vasjo Plužna, kjer se je med 28. aprilom in 7. majem zbralo kar precej borcev z Golobarja. Najbrž pa se je prvo oziroma drugo noč po bitki na Golobarju zbralo največ borcev v naselju Jablance, ob sotočju rek Soče in Koritnice, kamor je, kot smo že omenili, prispela tudi 1. četa s težkim ranjencem. Ker je glavnina prispela do naselja pozno zvečer, so najprej poskrbeli za ranjenca. Določena je bila posebna skupina borcev za prenos ranjencev. Vodil jo je Ivan Primožič-Žagar, ki je dobro poznal pot, pa tudi kraj, kjer je bila bolnišnica (saniteta postaja) 4. čete – pod Skutnikom, zahodno od planine Baban na masivu Kanina. Med nosači sta bila tudi Vladimir Černuta-Igor iz 4. čete in Janko Matelič iz 1. S to skupino in ranjencem je šla tudi Anica Kuhar, ki je bila ranjena v roko, vendar je hodila sama. Skupina je prva zapustila naselje Jablenco, prebredla Sočo nad naseljem in nato še Koritnico pri Vodencah ter se usmerila čez Bovško polje proti zahodu. Jutranje svitanje jih je zateklo zahodno od Bovca pod Plužno, zato so ranjenca skrili v grmovje, sami pa se umaknili iz doline proti Poljancam. Naslednjo noč so se nameravali vrniti po ranjenca. V bližini Plužne so naleteli na tovariše iz bolnišnice, kamor so bili namenjeni, in dogovorili so se, da so ti prenesli ranjenca zadnji del poti. Tako so se nosači lahko prej vrnili v svojo enoto oziroma v zbirališče enot v Gozdecu.

¹¹⁸ Anton Bavec-Cene, Ljubljana. Izjava piscu, 14. april 1984.

¹¹⁹ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

¹²⁰ Stanko Petelin, n. d., strani 44 in 47.

¹²¹ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

¹²² Prav tam.

¹²³ Franc Čopi-Borutin, Koper. Albin Cuder-Vojko, Nova Gorica. Izjavi piscu, avgusta 1984.

¹²⁴ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943. Stanko Berginc-Maks, Ljubljana. Pisna izjava; fkp pri piscu.

^{124a} Silvo Gianfrate-Srečko, Nova Gorica. Izjava piscu, 8. februar 1985.

¹²⁵ Anton Hreščak-Boris, Ljubljana. Izjava piscu, 10. februar 1985.

Največja skupina partizanov, zbranih v naseljih Jablence, je krenila na pot v noči na 28. april, in to precej pozno. Usmerila se je proti severu, ob odhodu verjetno še brez določenega cilja ali pa so imeli slabega vodnika. Naslednje jutro so se namreč utaborili v kraju Sleme (1127 m) na severnem pobočju Svinjaka. Tudi ta kolona je, ko je zapustila Jablenco, morala naprej prebresti Sočo, nato je obšla vas Koritnico in nadaljevala pot po dolini Bavšice, od koder so zavili na severna pobočja Svinjaka in Bavškega Grintovca do Doliča, tam pa proti zahodu do Slemenca. To noč je močno deževalo, ohladilo se je in proti jutru je v višinah nad 700 metrov zapadel sneg. Zato je bila pot zelo naporna, zlasti za kolono, namenjeno na Sleme, saj je to noč prehodila dvakrat daljšo pot, kot bi bilo treba; zadnji del poti po zelo nevarni spolzki kozji stezi. Za pot je kolona potrebovala devet ur, po bližnji pa bi bila prišla v treh urah. Na Slemenu so se zbirali tisti, ki so se z Golobarja umikali proti severu.

Tudi trije ranjenci z Golobarja so se ob podpori tovarišev to noč prebijali vsak v svojo smer. V bližini Utra nad planšarijo na Golobarju je bil huje ranjen v stegno Janez Mlekuž, najstarejši brat od štirih Pičelnovih. Bil je mitraljezec težke strojnice. Njegov pomočnik, ki je nosil trinožni postavek strojnice, Anton Skočir, je padel. Janez Mlekuž je s pomočjo brata Franca-Zmagota strojnico skril v strmem previsu južno od Utra, medtem ko so trinožni postavek strojnice izgubili. Tudi Italijani ga niso našli, saj na njihovem seznamu zaplenjenega orožja ni naveden noben nadomestni del za strojnico. Glavo težke strojnice so pozneje partizani prenesli pod Krn.¹²⁶ Ranjeni mitraljezec je ob podpori svojega brata krenil proti zahodu, čez Bovško dolino proti Plužni, ker sta hotela poiskati zvezo z osebjem bolnišnice pod Skutnikom, nista pa vedela, kje je bolnišnica. Po nekaj dneh napore hoje sta prispela do Plužne in tu našla zvezo z bolnišnico.¹²⁷

Med huje ranjenimi na Golobarju je bil tudi Stanko Berginc-Maks, pomočnik mitraljezca v 2. četi. Ranjen je bil, ko so Italijani prodrli v taborišče na Pologu, in pozneje tudi od ročnih bomb, ko se je umikal proti Utru, v bližini, kjer so Italijani obkolili tri partizanke, sestre Vero in Francko Palčič ter Marijo Mlekuž. Ranjen in ves okrvavljen se je Berginc prebil iz obkolitve v smeri Hudega vrha,

kjer je obtičal. Pozno popoldne ga je našel Danko Gaberšek-List, borec 2. čete, in skupaj sta prebila noč. Naslednji dan sta se napotila proti jugu in se počasi prebijala čez Dol do Predoline, kamor sta prispela pozno popoldne, v času, ko so se Italijani umikali čez planino Zaprikraj in se spuščali proti Drežnici. Berginc in Gaberšek sta počasi nadaljevala pot proti vzhodu do vasi Krn, v bližini katere je bila partizanska bolnišnica.¹²⁸

Verjetno je še največ težav in naporov preстал ranjenec Bojan Štih, član pokrajinskega komiteja SKOJ. Na Predolino je prispel dva ali tri dni, preden so se preselili na Golobar. Tja je prispel z glavnino pozno zvečer 25. aprila in se utaboril v bližini planšarije. Naslednji dan, ob napadu Italijanov, je bil skupaj s Cvetom Močnikom-Florjanom med stajami in zidovjem planšarije. Italijani so najprej udarili na planšarijo. Pri tem je bil smrtno zadet Cvet Močnik-Florjan, Bojan Štih pa je bil ranjen v roko in stegno. Posrečilo se mu je preskočiti zid porušene staje. Za njim se je pokrnil z listjem in dračjem in ostal tu do noči, ne da bi ga Italijani odkrili. Ponoči se je počasi odplazil v bližnji gozd in krenil proti jugu na greben Utra, odtod pa se je spustil v dolino Dol, kamor se je privlekel šele tri ali štiri dni pozneje. V Dolu je prvič prišel do vode, in to je bilo tudi prvo, kar je zaužil od tistega jutra, ko je bil ranjen. Ves omotičen, sestradan in žejen bi se bil skoraj utopil v nizkem potoku. Le s skrajnimi močmi mu je uspelo splaziti se iz korita. Namenjen je bil proti planini Predolina in bi se moral iz Dola povzpeti po stezi navzgor, vendar temu naporu ni bil več kos. Obležal je ob stezi in tu ga je slučajno našla patrolja, ki je prišla spod Krna in je bila namenjena na Golobar. Patrolja partizanov je nemočnega Bojana Štiha takoj odnesla v bolnišnico v bližino vasi Krn.¹²⁹ Tja sta se z Golobarja zatekla tudi Vinko Gabršček-Jaka, ki je bil ranjen v levo pleče in uho in Ivan Rutar-Zagorc, ki je bil ranjen v roko. Oba sta bila v 2. četi.¹³⁰

Ugotovitve, ki temeljijo na spominskih virih, kažejo, da so imeli partizani na Golobarju ob napadu in v bojih prvega dne le sedem ranjenih. Od teh so se trije zdravili v bolnišnici pod Skutnikom planine Baban, štirje pa v bolnišnici pod Krnom. Ranjenec pa je prav gotovo bilo več in povsem verjetno je mnenje pisca knjige Gradnikova brigada

Stanka Petelina najbližje resnici: »V okoliščinah, v katerih je potekal boj na Golobarju, je moralo biti tudi precej ranjencev, ki pa jih partizanski borci, ki so se prebijali v majhnih skupinah ali posamič, niso mogli vseh odpeljati s seboj, zlasti pa ne težjih. Potemtakem so jih Italijani, vsaj nekaj, dobili žive... In kljub temu ni nikjer nobenega podatka, ki bi utegnil priti iz ust kakega ujetega partizana, pa tudi v Bovec niso razen padlih pripeljali nobenega živega partizana...«

Iz tega je mogoče sklepati dvoje: gradnikovci na Golobarju so se izredno trdovratno bojevali do zadnjega (to dokazujejo italijanski podatki, da se je boj zavlekel skoraj do noči, in primer z Vero Palčičevo, op. pis.), ranjene partizane pa so Italijani bržkone kar tam postrelili.¹²⁶ Italijani pa v prvih poročilih in brzojavki, ki so jo poslali naslednje jutro, pišejo drugače: »Padlo je 32 partizanov, o ranjenih ni podatkov, teh naj bi bilo približno štirideset.«¹²⁷ O zajetih partizanih ni nikjer govor, čeprav Stanko Petelin, avtor monografije o Gradnikovi brigadi (druga izdaja) navaja iz zgoraj omenjene brzojavke tale stavek: »Štirideset pa naj bi bilo ranjenih in ujetih...« (Podčrtal pisec).¹²⁸ Tu je Petelina verjetno zavedla beseda *catturati*, ki lahko pomeni prijeti, ujeti, zapleniti in zaseči. V naslednjem stavku brzojavke pa je govor tudi o zaplembi orožja in razstreliva. Torej v njej ni nobenega podatka, da bi Italijani koga ujeli živega. Tudi spominski viri ne navajajo nobenega takega primera. Še vedno pa je odprto vprašanje, koliko partizanskih žrtev je dejansko bilo na Golobarju. Prva italijanska brzojavka komandanta 11. AK, generala Danionia, ki jo je poslal 27. aprila ob 8. uri, navaja 32 mrtvih. Te so Italijani našli na dan napada na pastirsko stajo in taborišče na Pologu. Ta podatek so ponesle v dolino (Bovec) njihove čete (409., 647 in graničarska Missoni), ki so

se vrnile z Golobarja pozno zvečer že prvega dne. V omenjeni brzojavki je tudi navedeno, da so zjutraj, 27. aprila, nadaljevali akcije proti partizanskim enotam.¹²⁹ Ta dan so Italijani iz Bovca ponovno odšli na Golobar in prečesali njegovo širšo okolico ter pri tem našli še sedem partizanskih trupel.¹³⁰ Po vsej verjetnosti so te našli jugovzhodno od pastirskih staj na grebenu Utra, na kraju, kjer se je bojevala skupina dr. Ceneta Logarja. Kot vemo, je iz te skupine padlo šest partizanov, ki jih prvi dan boja Italijani prav gotovo niso našli. V istem poročilu je opisana tudi dejavnost 408. in 649. čete, ki sta noč na 27. april prebili na položajih na Predolini in planini Zaprikraj. Četi sta ta dan preiskovali teren južno od obeh planin, njuna glavna pozornost pa je bila usmerjena na greben Vršič in pobočje Kala. Poročilo navaja, da sta našli še eno truplo, ki ga partizani niso utegnili odnesti s seboj.¹³¹ Verjetno so našli truplo Andreja Perdiha zahodno od pastirskih staj Predoline, o katerem je že bil govor in katerega okostje so domačini našli leta 1945. Iz teh poročil izhaja, da je na Golobarju padlo skupno 40 partizanov, med njimi štiri ženske. Sodeč po vrstnem redu teh poročil in enotah, ki so našle padle partizane, je število žrtev dokaj verjetno in možno. Zanimivo je, da v sklepnem poročilu, z dne 30. aprila, omenjajo le padle partizane in nikjer ni sledov o morebitnih ranjenicah ali ujetnikih. Omenjajo le, da so našli veliko krvavih sledov. Kar zadeva število padlih partizanov, poročilo dopušča možnost, da je žrtev več, vendar se bo to pokazalo po končanem preiskovanju terena. Isto poročilo navaja tudi lastne izgube: mrtvi – en oficir in trije alpinci, huje ranjeni – pet alincev, ki se zdravijo v bolnišnici, laže ranjeni – oficir kapetan in en vojak.¹³² V nekem drugem poročilu, z dne 4. maja,¹³³ navajajo eno partizansko žrtev več,

¹²⁶ Anton Komac-Danko, Bovec. Izjava piscu, 18. februar 1982.

¹²⁷ Franc Mlekuž-Zmago, Domžale. Izjava piscu, december 1982.

¹²⁸ Stanko Berginc-Maks, Ljubljana. Pisna izjava; fkp pri piscu.

¹²⁹ Bojan Štih, Ljubljana. Izjava piscu, 7. februar 1985.

¹³⁰ Stanko Berginc-Maks, Ljubljana. Izjava piscu, 9. februar 1985.

¹³¹ Stanko Petelin, n. d., str. 38.

¹³² Radiogram poveljstva 11. AK št. I/1537/OP, z dne 27. aprila 1943, ob 8. uri; fkp pri piscu.

¹³³ Stanko Petelin, n. d., stran 38.

¹³⁴ Glej op. št. 132.

¹³⁵ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

¹³⁶ Prav tam.

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Stanko Petelin, n. d., stran 38.

torej skupno 43 »upornikov«, zaplembo 27 vojaških pušk, 6 pištol, 47 ročnih bomb, 1700 nabojev za ročno orožje, razne nadomestne dele za puškomitraljeze in 5200 kg razstreliva. V tem poročilu so ponovljeni podatki o lastnih izgubah. Številu najdenega partizanskega orožja verjetno ne gre oporekati, absolutno pa je nesporejmljiv podatek o količini razstreliva. Iz spominskih virov vemo, da je razstrelivo imela le 3. četa. Zasegla ga je 23. aprila v skladišču na delovišču predora skozi Polovnik. Od 250 kg zaseženega razstreliva ga je četa imela s seboj približno tretjino. Preostalo razstrelivo so skrili v grmovje ob Soči, in v Podklopci, in v taborišču čete na Rombonu, še preden so krenili na zborna mesto na Golobarju.¹³⁹ Postavlja se torej vprašanje verodostojnosti podatkov iz italijanskih virov o številu (43) padlih partizanov in le 27 najdenih puškah. Če so našli partizanska trupla, bi pri njih našli tudi ustrezno število orožja, kajti neoboroženih partizanov v enotah na Golobarju ni bilo. Zato je to število žrtev (43) zelo sporno, zlasti če upoštevamo, da so Italijani v dolino privlekli (ne prenesli!) samo 29 trupel. Ta so na Golobarju 27. aprila navezali na vrvi in jih kot drva vlekli v dolino do ceste blizu vasi Kal, kjer so jih naložili na kamione in jih odpeljali v Bovec. Na tem mestu stoji spomenik, ki obeležuje ta tragični dogodek. Tu so trupla javno identificirali. Kaj so dosegli s tem, ni ugotovljeno. V Bovcu so pokopali le 29 partizanov, med njimi štiri ženske. To dokazuje tudi račun za 29 krst, ki ga je izstavil mizarski mojster, po domače Bajsel iz Bovca, v znesku 5.028,60 lire.¹⁴⁰

Ko je po osvoboditvi organizacija Zveze borcev na bovškem pokopališču postavila spominsko ploščo na skupno grobnico golobarskih žrtev, so na ploščo napisali le 20 imen in priimkov od 29 pokopanih. To potrjuje, da takrat še niso ugotovili podatkov za vse padle na Golobarju. Spominski viri nekaterih udeležencev bitke na Golobarju navajajo te številke: »V bolnici pod Krnom smo izvršili tragično analizo in ugotovili, da je padlo 32 partizanov, od tega štiri borke. Najhujši udarec je pretrpela 2. četa; 22 mrtvih in štirje ranjeni, drugih 10 mrtvih borcev in 4 ranjeni so pripadali 3. in 5. četi.«¹⁴¹ To število padlih se približno ujema s številom padlih po seznamu, ki sta ga do sedaj zbrali krajevna organizacija ZB Bovec in občinski odbor ZZB

Tolmin. Seznam navaja skupno 34 padlih.^{141a} V njem sta navedena tudi dva, ki sta umrla pozneje za posledicami hudih ran. Zgoraj navedeni spominski vir ju ni mogel upoštevati, prav tako nista zajeta v seznam padlih v italijanskih poročilih. Po tem poimenskem seznamu do zdaj ugotovljenih padlih na Golobarju so ti pripadali: 4 štabu in prištavnim enotam, 2 prvi četi, 16 drugi četi, 8 tretji četi in 4 peti četi. Skupno 34. Vsekakor bo vprašanje o točnem številu žrtev v boju na Golobarju in bližnji okolici še naprej delno nepojasnjeno. Že v bolnišnici pod Krnom so namreč ugotovili, da je samo iz 2. čete padlo 22 partizanov, po dosedanjih ugotovitvah pa samo 16.

ZAKAJ JE GLAVNINA ITALIJANSKIH SIL BILA PREUSMERJENA NA GOLOBAR

Znano je, pa tudi iz nekaterih italijanskih dokumentov lahko ugotovimo, da so Italijani sistematično izvajali očiščevalne akcije na posameznih območjih večidel takrat, kadar so bili prek ovaduhov obveščeni o navzočnosti partizanov, pa tudi, če niso imeli nobenih podatkov. To še zlasti velja za obdobje po prihodu 3. alpske pohodne brigade na Tolminsko, katere glavna naloga je bil boj proti partizanskim enotam. Utemeljeno so namreč sklepal pričo številnih partizanskih akcij, da se partizani zadržujejo v hribovitih delih zgornjega Posočja. Poizvedovanja njihovih ovaduhov niso bila vselej uspešna, čeprav so jim občasno le povedali kak podatek, ki je vsaj približno nakazoval kraj, kjer so se zadrževale partizanske enote. Včasih pa so bila taka obvestila dokaj točna. Dejavnost ovaduhov se je okrepila marca 1943 in se še povečala v aprilu (že marca je 3. četa odkrila dva ovaduha). Temu je najbrž botrovala navzočnost vojaške obveščevalne službe SIM (Servizio informazioni militare). V Gornjem Posočju je bil zelo aktiven obveščevalni oficir 8. regimenta alpincev marešalo Emilio Gus iz Grinnacca.¹⁴² Njegovo aktivnost so zaznali tudi v štabu Severnoprimskega odreda v drugi polovici aprila, ko so se pripravljali na ustanovitev Gradnikove brigade. Nekaj dni pred prihodom prvih partizanskih enot na Golobar se je v bližnji okolici pojavil neznan moški z lovskim psom, vendar partizani, ki so tedaj taborili še na Predolini, niso mogli ugotoviti, kdo je. Komandant Gradnikove brigade Danilo Šorovič je iz nasprotnega

brega doline Slatenika poslal patroljo z nalogom, da izsledi tega človeka, vendar so bila vsa njena prizadevanja zaman.¹⁴³

Tiste dni so bili zbrani v bližini planine Predoline kar trije štabi: 2. bataljona, Severnoprimskega odreda in Primorske operativne cone (razen komisarja Dušana Pirjevca-Ahaca), ter 2. četa 2. bataljona. Na poti proti zbornemu mestu na Predolini oziroma Golobarju pa so bile tudi čete vseh treh bataljonov Severnoprimskega odreda. Verjetno vse to ni ostalo prikrito italijanskim opazovalcem in ovaduhom. To potrjuje tudi eno izmed italijanskih poročil, ki podrobno opisuje boje na Golobarju in Predolini in v katerem je med drugim zapisano, da so »v okviru načrtovanih protiuporniških operacij izvedli čiščenje terena v Gornjem Posočju, ker so ugotovili navzočnost partizanskih enot«.¹⁴⁴ Iz tega poročila je tudi razvidno, da je načrtovano čiščenje terena zajemalo lok reke Soče v trikotniku Kobarid–Žaga–Bovec–Kal–Vršič–Kobarid. Poročilo poveljstva italijanske fašistične mladine Bovec, z dne 27. aprila 1943 (dan po boju na Golobarju), pa že natančneje navaja, da je italijanska vojska odšla na Golobar, »ker je imela novico, da je na tem območju poveljstvo bataljona upornikov«.¹⁴⁵ Če je italijansko poveljstvo načrtovalo čiščenje terena v Gornjem Posočju v navedenem trikotniku na podlagi podatkov, da so tam uporniške enote, to ni prav nič čudno, saj so se tu večkrat zadrževale partizanske enote, zlasti 2. četa. Slednja je že februarja 1943 taborila severno od Krasjega vrha, se od tam 15. februarja umaknila proti zahodu in se utaborila na planini Dovc na Polovniku.

Okrog 12. aprila se je 2. četa spet vrnila

na območje severno od Krasjega vrha med planino Predolina in Zaprikraj, tokrat že z določenimi nalogami v zvezi s pripravami na zbiranje enot Severnoprimskega odreda. To je mogoče razbrati tudi iz dnevnika Cveta Močnika-Florjana, komisarja Severnoprimskega odreda, ki je zapisal, da je 12. aprila prispel na Drežnico k 2. četi 2. bataljona, 16. aprila pa še Mirko (Bračič), Mira Kroneger in Marko (Tone Pirjevec – Marko Belin, op. pis.), načelnik pokrajinske varnostnoobveščevalne službe za Primorsko.¹⁴⁶ Nadalje navaja Močnik, da je štab primorske operativne cone poslal štabom bataljonov v tistih dneh ukaz, naj se zbero na planini Predolini, kjer jih bo prevzel novi štab brigade. Iz navedenega izhaja, da so enote Severnoprimskega odreda dobile ukaz za odhod na zorno mesto kakih osem do deset dni prej. O nameravani koncentraciji teh enot na Predolini italijanski štabi najbrž niso bili obveščeni, vsaj do 21. aprila ne, drugače tega dne ne bi poslali iz Bovca maloštevilne enote alpincev na rutinski obhod na Golobar, ki ni daleč proč od Predoline. Z Golobarja so se vračali čez senožeti Slatenik in se med povratkom ustavili tudi v opuščenem taborišču Bovške čete na Humčiču, kjer so odkrili truplo justificiranega ovaduha Mariana Gentilinia.¹⁴⁷ Po truplo so se vrnili čez dva dneva in se med vračanjem srečali s partizansko patroljo 2. čete. Padlo je nekaj strellov, patrolja se je vrnila na Predolino, Italijani pa so nadaljevali pot v dolino. To nepričakovano srečanje s partizansko patroljo je bila za Italijane le potrditev, da se partizani zadržujejo nekeje okoli Predoline ali severno od Krasjega vrha. Zato je povsem logično, da so načrtovali

¹³⁹ Anton Kurinčič-Matajur, Ljubljana. Anton Kenda-Istok, Bovec. Izjavi piscu: prvi 4. januarja 1982, drugi 15. februarja 1984.

¹⁴⁰ Račun za izdelane in dobavljene krste hrani Danilo Šuligoj, Bovec.

¹⁴¹ Op. št. 27/a, stran 8.

^{141a} Do zdaj ugotovljene žrtve Golobarja in bližnje okolice: Venčeslav Bajt, Bogomir Benedejčič, Rudolf Breška, Bogomir Cvek-Primorc, Viljem Čopi-Jovo, Ivan Čujec, Ludvik Doljak, Jože Gašperšič, Albin Gašperšič-Svoboda, Anton Jan, Ignac Koren, Andrej Kuk-Metod, Slavko Komac, Andrej Kanalec, Ivan Kenda, Marija Leban, Ivan Leban, Živko Ličen-Batjuška, Anton Mlekuž-Matija, Marija Mlekuž, Cveto Močnik-Florjan, Anton Pirjevec-Marko Belin, Francka Palčič, Vera Palčič, Andrej Perdih, Jože Pogačnik, Alojz Prezeli, Alojz Rot, Mihael Rutar, Stanko Rutar-Živko, Janko Rakušek-Zdravko, Anton Skočir-Živko, Alojz Strle, Ivan Uršič.

¹⁴² Anton Bavec-Cene, Ljubljana. Beležke iz njegovega dnevnika. Piscu na vpogled 17. maja 1983.

¹⁴³ Glej op. št. 70.

¹⁴⁴ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

¹⁴⁵ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 358.

¹⁴⁶ Glej op. št. 79.

¹⁴⁷ Glej op. št. 145.

očiščevalno akcijo terena v omenjenem trikotu, načrtovana pa je bila za ponedeljek, 26. aprila 1943. Po vsej verjetnosti so Italijani za to očiščevalno akcijo predvideli le enote 103. polka alpske pohodne brigade, ki so imele na skrbi protipartizansko dejavnost. Iz njihovega poročila, z dne 30. aprila, je razvidno, da so svoje enote razporedili v tehle smereh: z bovške severne strani 647. četo alincev v smeri Kal–Koritnica na Mlake, planina Golobar do grebena Utro, ki od severne strani Predoline zapira širok pas med Javorščkom in Hudin vrhom; 409. četa alincev iz smeri zahoda po dolini Slatenika proti vzhodu do Dola (prehod med Golobarjem in Predolino), s tem da bi zaprla dolino Slatenika, po potrebi pa zavila iz doline na desno proti Predolini; 655. četa iz Žage in Čezsoškega Loga po zahodnem grebenu Polovnika proti vzhodu v smeri planine Dovc, severno od Trnovega ob Soči; in končno še 649. in 408. četa alincev iz Kobarida mimo Drežnice–Drežniške Ravne proti planini Zaprikraj, Krasjemu vrhu in Predolini. V prvi fazi, na začetku operacije, so te enote tudi tako krenile, v končni fazi pa je bil načrt nekoliko spremenjen zaradi obvestil, ki so jih Italijani dobili o premiku partizanskih enot. Načrt je bil povsem pravičen in logičen glede na konfiguracijo terena in tedanje razmere in verjetno bi bil tako tudi izpeljan, če vodstvo partizanskih enot ne bi zadnje tri ali štiri dni pred predvidenim zborom enot na Predolini spremenilo kraj zbirališča in se odločilo za Golobar. Verjetno ne bo nikoli razjasnjeno, kaj je odgovorne tovariše vodilo pri tej odločitvi. Res je, da je bil Golobar do tedaj partizanom skoraj neznan, saj tam še ni taborila nobena partizanska enota in tudi partizanske patrulje niso zahajale tja. Le posamezniki so tod potovali proti severu in obratno. V bližnji okolici pod planino Golobar je še vedno nemoteno delala skupina delavcev podjetnika Valenta, med katerimi je bilo tudi nekaj Furlanov. Sekali so drva in krčili gozdove. Res je tudi, da so se partizani hoteli izogniti Predolini, saj so na podlagi obveščevalnih poročil pričakovali čiščenje tega območja. Kot vemo, so se štabi 2. bataljona, brigade in primorske operativne cone z 2. in 5. četo umaknili s Predoline na Golobar v noči na ponedeljek, 26. aprila, na Predolini pa pustili zvezo za enote, ki so bile še na poti, da jih preusmerijo na Golobar. O

spremembi zbornega mesta so štabi obvestili vodstva bataljonov in čet, ki so samostojno operirale, niso jih pa obvestili o vzrokih za spremembo, namreč, da je na prvotnem zbornem mestu pričakovati pregon. Če bi bile enote o tem obveščene, se verjetno ne bi napotile prav na Predolino. Ubrale bi druge možne poti. Čete 2. bataljona bi si tako tudi precej skrajšale pot. Opis pohodov in poti štirih čet 2. bataljona to tezo potrjuje. To velja tudi za enoto 1. bataljona, ki je k sreči zamudila dan oziroma dva, ko je v jutranjih urah 27. aprila v gosti megli naletela na Italijane na poti spod Krna proti planini Zaprikraj.^{147a} Enako usodo bi doživel tudi 3. bataljon, če se ne bi zamudil pri pohodu z Brd. Prva, tretja, četrta in peta četa 2. bataljona bi se lahko izognile Predolini in šle po krajši poti. Golobarju bi se približale od severne strani iz smeri Kala–Koritnice, čez Skalce in Mlake.

ODKOD ITALIJANOM OBVESTILO O PARTIZANIH NA GOLOBARJU

Italijanska očiščevalna akcija bi verjetno potekala po zasnovanem načrtu, če ne bi tik pred njenim začetkom, pozno ponoči na 26. april, prispela v bovško vojašnico vest, da se partizani zbirajo na planini Golobar. To noč je vojašnico okrog dveh zjutraj obiskal domačin iz Bovca. Iskal je komandanta in z njim tudi govoril. Kmalu nato je sledil alarm za enote alincev, uro kasneje pa še za graničarsko četo Missoni GaF. (Guardia alla frontiera), kot se spominja graničar iz te čete v Bovcu Giacinto Pupin: »Ko smo se zbrali in krenili na pot proti Golobarju, sem vprašal komandirja čete, kam gremo. Odgovoril mi je, da je ponoči prišel v vojašnico domačin iz Bovca, ki je znan po značilnih velikih brkih, in mu povedal, da partizani na Golobarju pripravljajo neko zborovanje in da gremo na pomoč alincem.« Milan Vrtovec, upokojeni miličnik iz Bovca, je na mednarodnem bloku Učja nad Žago leta 1970 spoznal nekega Italijana, ki mu je povedal, da dobro pozna Bovško dolino in okoliške hribe, saj je leta 1943 tam služboval kot oficir, komandir alpinske čete, in se je udeležil tudi bitke na planini Golobar. Obvestilo, da se partizani zbirajo na Golobarju, so dobili od domačina, ki je stanoval neke na Bovcem. Bil je visoke postave, z izrazitimi brki. Ta možki je prišel v vojašnico ponoči in je o tem obvestil koman-

danta. Takoj je bil dan znak za alarm in krenili so na Golobar.¹⁴⁸ Spricho novega podatka, da se partizani zbirajo na Golobarju, so Italijani morali svoj prvotni načrt za čiščenje terena v omenjenem trikotniku nekoliko spremeniti, in sicer so glavnino svojih sil preusmerili na Golobar. To so potrdili tudi poznejši dogodki. Vloga 409. čete alpincev se je v končni fazi operativnega načrta spremenila. Namesto da bi zaprla dostop do Predoline iz severozahodne smeri, je prevzela zaporo Golobarja od južne strani, tako da je del njene enote zasedel položaje po dolini Slatenika ob istoimenskem potoku vse do Dola (prehod s Predoline na Golobar), drugi del pa je krenil čez gornje senožeti Slatenika in se približal Golobarju zgodaj zjutraj ter se ustavil nekaj sto metrov zahodno od grebena Utro. Grebena niso poskušali zasesti, saj so sklepali, da imajo partizani tam svoje zavaro-vanje. Če bi poskušali zasesti greben, bi s tem opozorili partizansko taborišče pri pastirskih stajah in onemogočili izpeljavo obkoli-tvenega načrta 647. četi alpincev, ki je prodirala prek Kala-Koritnice, čez Mlake in vzhodno pobočje Javorščka. Zato se je ta enota iz 409. čete pritajila nekje v bližini lovske kočice tržaškega grofa Strela, nedaleč od grebena Utro. Medtem (okrog 9. ure) se je približevala iz doline Slatenika 3. četa z Rombona, namenjena na planino Golobar. Šla je v koloni tik pod italijanskimi položaji, po čistini, vendar so jo Italijani namenoma pustili čez greben Utro do zbornega mesta ob planšariji. Iz opisanega se vidi, da je bila končna faza v italijanskem načrtu napad na partizansko taborišče na Golobarju. To postavko potrjuje tudi dodatna pomoč 647. četi alpincev, saj so uro pozneje za njo iz Bovca poslali še četo graničarjev.¹⁴⁹

Kako je svojo nalogo pri napadu na parti-zansko taborišče na Golobarju opravila 647. četa, smo že opisali v prejšnjih razdelkih, nismo pa povedali, kako je to dosegla. Ko je 647. četa prispela na Mlake, do gornje postaje tovarne žičnice pod Golobarjem, ni nadaljevala poti, ki vodi po dolini naravnost do planine, temveč je zavila desno proti zahodu,

v dolini prečkala veliki plaz, nato pa v gozdu našla konjsko stezo in se po njej povzpela do sredine vzhodnega pobočja Javorščka. Vpraševali smo se že, kako so Italijani našli to stransko in zaraščeno stezo. Anton Komac-Danko, partizan 3. čete, je bil pred vojno zaposlen kot gozdni delavec pri družbi Riz-zato v Bovcu. Tam se je seznanil z Italijanom iz Furlanije Antoniem Tavianijem. Slednji je aprila 1943 delal kot gozdni delavec na gornji postaji tovarne žičnice na Mlakah na Golo-barju. Tistega jutra je videl italijanske vojake, ki so šli proti Golobarju, videl pa je tudi, kdo jih vodi. Ker sta se po vojni Komac in Taviani večkrat srečala, mu je slednji opisal, kaj je doživel tisto jutro 26. aprila 1943. Kolona Italijanov je šla po stezi mimo nakladalne postaje. Med alpinci je korakal domačin iz Bovca, ki je imel velike brke, zaradi katerih so ga imenovali baffone (brkač), ni pa poznal njegovega imena. Vedel je samo, da je bil zadnje čase zaposlen kot gozdni čuvaj. Bovčan je bil preoblečen v alpsko uniformo. Anton Komac-Danko je dobro vedel, koga misli Taviani, saj je kmalu po tragediji na Golobarju sodeloval pri aretaciji in zaslišanju izdajalca Antona Sovdata iz Bovca, znanega pod imenom baffone (brkač). Toda Komac se je hotel prepričati, da misli Taviani prav na Sovdata. Spomnil se je, da ima doma fotografijo, na kateri so slikani fantje letnika 1922, med njimi tudi njegov brat Franc, na vojaškem naboru. Na fotografiji je bil tudi harmonikar Anton Sovdat. Šel je po sliko in jo pokazal Tavianiju. Ta je Sovdata takoj prepoznal.¹⁵⁰ Torej smemo utemeljeno domne-vati, da je prav Anton Sovdat Italijanom prinesel sveže podatke na predvečer začetka očiščevalnih akcij o zbiranju partizanov na Golobarju. Prisotnost ovaduha in vodnika 647. čete alpincev, ki je razmere na Golobarju kot gozdni čuvaj dobro poznal, je bistveno pripomogla k uspešnosti akcije italijanskih vojakov, saj so, prvič, točno vedeli, kje so partizani, in drugič, neopaženo so prišli prav do taborišča, kjer so uprizorili pravi pokol, kakršnega do tedaj na Primorskem narodno-osvobodilno gibanje še ni doživelo. Pri tem

^{147a} Stanko Petelin, n. d., stran 46.

¹⁴⁸ Slavko Kenda, Podklopca pri Bovcu. Izjava piscu, avgust 1982. Stanko Petelin, n. d., stran 41, in Milan Vatovec, Bovec. Pisna izjava z dne 28. aprila 1983, v arhivu IZDG; fkp. pri piscu.

¹⁴⁹ Poročilo 11. AK, z dne 30. aprila 1943.

¹⁵⁰ Anton Komac-Danko, Bovec. Pisna izjava z dne 20. marca 1983 v arhivu IZDG; fkp. pri piscu.

se seveda nujno zastavlja vprašanje, ali je bilo partizansko taborišče dovolj zavarovano ali ne. Odgovor se vsiljuje sam od sebe – ni bilo. Dal pa ga je že tudi pisec knjige Gradnikova brigada Stanko Petelin: »Enote, ki so bile na Golobarju in v katerih je bilo kakih 130 borcev, so se zadovoljile **le z ožjim zavarovanjem.**« (Podčrtal pisec.) Stražar je stal kakih petdeset metrov pod taboriščem, veliko preblizu torej, in povrh tega na dokaj nepreglednem terenu. Izvidnica, ki je bila poslana na sedlo med Golobarjem in dolino Slatenika, je lahko nadzorovala le južno pobočje in samo del doline Slatenika.¹⁵¹ Enako sodbo o tem je podal tudi zgodovinar dr. Tone Ferenc: »Temeljni vzrok za hud udarec, ki ga je utrpel Severnoprimorski odred na Golobarju, **so neugodna lega kraja za obrambo** (podčrtal pisec), pomanjkljivo, le ožje zavarovanje partizanskega tabora in presenečenje, ki ga je povzročil neopažen prihod italijanske vojske v bližino tabora.«¹⁵² Širšega zavarovanja tabora torej sploh niso organizirali, ne zvečer ob prihodu na Golobar ne naslednje jutro, ko so si lahko ogledali položaje bližnje in širše okolice. Med borci, ki so prispeli iz Predoline na Golobar s prvo skupino pozno zvečer 25. aprila, ni nihče poznal ne terena ne vseh možnih dostopov. Še zlasti ga ni poznal komandni kader, med borci pa delno le redki. Mirko Bračič, komandant primorske operative cone, ki si je Golobar nekaj dni prej ogledal z vodnikom, je bil ta večer odsoten. Odsoten je bil tudi komandant odreda Anton Bavec-Cene, ki je vsaj približno poznal ta teren. Oba sta se vrnila v tabor naslednje jutro, 26. aprila, ob belem dnevu. Zvečer, kmalu po prihodu enot s štabi v novo taborišče na Golobarju, se je med prisotnim komandnim kadrom razplamtela ostra polemika o tem, ali ni teren na Golobarju preveč izpostavljen in je taborišče v zaprti kotlini. Nekateri so zahtevali, da zapustijo taborišče in se umaknejo na ugodnejše položaje, na greben Utra. To stališče je odločno zagovarjal Cveto Močnik-Florjan, komisar brigade. Proti njemu je bil med drugimi tudi Danilo Šorovič, komandant brigade. Obveljalo je stališče slednjih. Glede zbornega mesta so med navzočim komandnim kadrom bila torej očitna nesoglasja.¹⁵³ Naslednje jutro, ko sta se v tabor vrnila Mirko Bračič in Anton Bavec-Cene, se je, med deveto in deseto uro spet vnela ostra razprava

o primernosti kraja za zborna mesta odreda. V razpravo so pritegnili tudi nekatere borce iz 3. čete (prispela je okrog 9. ure), v glavnem Bovčane in domačine iz okoliških vasi na levem bregu Soče, ki so terenske razmere odlično poznali. Kaže, da je tudi tokrat prevladalo stališče tistih, ki so menili, da mora taborišče ostati tam, kjer je, le da so se odločili za širše zavarovanje. Med navzočimi so se javili trije borci domačini, da gredo v patroljo na Mlake, proti Bovcu.¹⁵⁴ Ali je ta patrolja res odšla, ni ugotovljeno. Če bi patrolja odšla v to smer že zjutraj in če bi se spustila nekoliko nižje od Skalc na desni breg ozke doline, na Meline na levem bregu, bi lahko na dostopnih ozkih stezah, vklesanih v stene, preprečila dostop Italijanov na Golobar samo s kamenjem.

ODKOD OVADUHU PODATEK O ZBORNEM MESTU NA GOLOBARJU

Vodstva enot Severnoprimorskega odreda so dobila ukaz, da se zbero 25. ali 26. aprila na planini Predolina. Le tri ali štiri dni pred predvidenim snidenjem so se štabi odločili za novo zborna mesta na Golobarju. Takoj so poslali v enote kurirje z obvestili o spremembi zbornega mesta. Obvestila so bila pisna, v kuvertah, naslovljena poveljstvom čet osebno. (To velja za enote 2. bataljona.) Čeprav je do tedaj veljal tak sistem zvez med štabom 2. bataljona in njegovimi četami, da so se kurirji sestajali na dogovorjenih javkah nekje na pol poti in si tam izmenjavali pošto (za 1. in 4. četo v bližini vasi Trnovo ob Soči, za 3. četo na Podklopcah pod Bovcem), so bili tokrat štabni kurirji poslani z obvestili naravnost v enote, čeprav so na običajnih javkah čakali na zvezo kurirji enot. Tako je kurir iz štaba na Predolini potoval naravnost v taborišče 3. čete na Rombon, čeprav je na javki na Podklopcah srečal kurirja 3. čete. Štabni kurir je pismo osebno izročil komisarju čete Jožetu Kuku-Branku. Isti kurir je z Rombona kar podnevi odpotoval proti zahodu skozi Gozdec nad Plužno po jugozahodnem pobočju Kanina v dolino Učje do taborišča 1. in 4. čete na Drnogli in osebno izročil pošto poveljstvom čet. Na podoben način je bil poslan štabni kurir tudi v 5. četo na Sleme, na severnem delu vrha Svinjaka nad vasjo Kal-Koritnica. Ko je komandir 5. čete odprl pismo, je lahko prebral samo tale stavek: »Sledite kurirju v novo taborišče.«¹⁵⁵ Iz opi-

sanega izhaja, da je bilo do največje možne mere poskrbljeno za tajnost novega zbornega mesta na Golobarju. Kako in kje naj bi Anton Sovdat torej zvedel za tako varovano skrivnost?

V zvezi s tem je treba opisati nekatere podrobnosti, ki se tičejo družine Mlekuž, po domače Pičelnovih, na Visnah nad Bovecem. Hiša te družine je na samotnem kraju tik ob vznožju Rombona. Mimo nje pelje pot na planino Goričica in naprej na Rombon. Na Goričici v bližini planine je bilo več kot mesec dni taborišče 3. čete. Kot vemo, so bili iz te družine trije bratje v 3. četi: Janez, Jože in Franc. Aprila 1943 so italijanske oblasti začele pošiljati v internacijo družine, katerih svojci so bili pri partizanih. Na velikonočno soboto, 24. aprila 1943, je kuharica karabinjerske postaje v Bovcu (njenega sina Nina Mrakiča je 3. četa kot ovađuha likvidirala 8. marca) prek zveze sporočila Pičelnovi družini pod Rombonom, da so na spisku za internacijo. Tedaj sta bili doma le mati in 17-letna hčerka Mica-Marija. Slednja je brž, ko je to zvedela, pobegnila od doma in se zatekla v bližnjo vas Plužna k prijateljici Nadi, po domače Morjančevi. Marija je odšla od doma oblečena, kot je bila doma, v krilu in copatah. Ko se je zmračilo, se je pri Morjančevih oglasil partizan 3. čete, Janez Mlekuž, Marijin brat. Povedala mu je, da je zbežala od doma, ker pričakujejo karabinjerje, da jih odpeljejo v internacijo, da pa ona v internacijo ne gre, da gre raje v partizane. »Če se boš odločila za partizane, potem moraš kar nocoj z menoj, ker se jutri zvečer preselimo na Golobar,« ji je rekel njen brat Janez. Marija ni omahovala. Takoj se je odločila. Z bratom je odšla naravnost v četo na Rombonu, ne da bi se še kaj oglasila doma, kjer bi se lahko primerno oblekla in pripravila za odhod v partizane.¹⁵⁶ Več priči je povedalo, da je Marija Mlekuž prispela v taborišče 3. čete ponoči, na velikonočno soboto, to je

zadnjo noč pred odhodom čete na Golobar. Prispela je brez vsake opreme in tudi nepri- merno oblečena.¹⁵⁷ Naslednjega večera, na 26. april, je 3. četa kmalu popoldne zapustila taborišče in se podala na pot proti Golobarju. Ko so se spuščali po stezi z Rombona, jih je pot vodila blizu Pičelnove domačije. To je izkoristil Janez Mlekuž in neopazno zapustil kolono (morda pa tudi sestra Marija?). Stopil je do doma, nekaj malega na hitro pojedel in vzel s seboj nekaj hrane, obleko ter obutev za sestro Marijo in se brž poslovil od matere. Mati je bila dokaj naglušna in ob slovesu jo je sin opozoril, da partizani nekaj časa ne bodo tako pogosto prihajali v hišo, ker so na poti proti Golobarju. Janez je zapustil doma- čijo, pospešil korak in kmalu dohitel kolono, ki se je spuščala mimo vasi Plužna proti Podklopcam in Soči. Tu se je pridružil koloni in bratu Francu povedal, da se je ustavil doma pri materi in da ji je povedal, da odhajajo na Golobar ter da jih verjetno nekaj časa ne bo nazaj. Bratu Francu je dal tudi nekaj hrane, ki jo je prinesel od doma.^{157a}

Medtem ko se je Janez Mlekuž v kuhinji pogovarjal in se poslavljaj od svoje matere, je v spodnjih prostorih hiše, v hlevu (strop je bil lesen, zbit iz 25 do 30 milimetrskih desk) pogovoru pozorno prisluškoval Anton Sov- dat, brat Pičelnove matere in stric štirih Pičelnovih partizanov. Spod Rombona, od Pičelnove domačije, je le dobrih 20 minut hoje do vojašnice v Bovcu. Komaj je 3. četa prečkala dolino v Podklopcah in prebredla Sočo, so v bovški vojašnici že vedeli, kam je namenjena.

Vrnimo se k dogodkom, ki so sledili prve dni po tragediji na Golobarju. Od komand- nega kadra je bilo v pretežni meri odvisno, kako hitro se bodo enote zbrale in se uresni- čila odredba o ustanovitvi Gradnikove bri- gade in ne nazadnje tudi to, ali bo brigada krenila proti zahodu, kot je bilo predvideno v direktivah vodstva narodnoosvobodilnega

¹⁵¹ Stanko Petelin, n. d., stran 32.

¹⁵² Dr. Tone Ferenc, n. d., strani 360–361.

¹⁵³ Bojan Štih, Ljubljana. Izjava piscu, 7. februar 1985.

¹⁵⁴ Prav tam. In Stanko Berginc-Maks, Ljubljana. Izjava piscu, 20. februarja 1985.

¹⁵⁵ Anton Melinc-Trnovce, Ajdovščina. Izjava piscu, 2. maja 1982. Anton Kuk-Aljoša, Kočevje. Izjava piscu, 15. marca 1983.

¹⁵⁶ Nada Komac, Bovec. Pisna izjava, z dne 20. marca 1983, v arhivu IZDG; fkp. pri piscu.

¹⁵⁷ Glej op. št. 65.

^{157a} Franc Mlekuž-Zmago, Domžale. Izjava piscu, 21. december 1982.

gibanja za Primorsko ob ustanovitvi prvih dveh brigad. Kot vemo, se je komandant brigade Danilo Šorovič umikal z večjo skupino partizanov proti vzhodu in se pod Krnom pridružil 1. bataljonu, ki se je najprej utaboril na Konjski planini, naslednji dan pa že v taborišču na Mrzlem vrhu (trig. 1360). Tu so ostali nekaj dni.¹⁵⁸ Pozneje je tja prispel tudi Šorovičev namestnik Anton Bavec-Cene z nekaj partizani. Komisar brigade Cveto Močnik-Florjan je padel na Golobarju. Poveljniški kader 2. bataljona se je usmeril proti severu, kamor se je umaknila glavnina partizanov tega bataljona, to je v Bovški dolino. Eni so šli na Sleme, drugi v Gozdec oziroma Za Smereko v Krnici nad vasjo Plužna. Komandant cone Mirko Bračič je s svojim spremljevalcem krenil proti severu in je prišel do zbirališča Gozdec. V zbirališče Sleme je prispel tudi dr. Cene Logar s skupino partizanov 3. čete, v kateri sta bila med drugimi tudi Ladislav Durjava-Aleš in Silvester Čopi-Vilson.

V taborišču Sleme se je zbralo precej partizanov. Prva četa v celoti, večina iz 5. čete, preostali so bili borci iz 3. in 4. čete. Tu je bil tudi Milan Palčič, komandant bataljona. S Slemenami so patrulje kmalu krenile v dolino, našle zvezo z aktivisti iz Kala-Koritnice in z njihovo pomočjo poskrbele za hrano borcev. Od domačinov in aktivistov so patrulje zvedele podrobnosti o žrtvah na Golobarju, o divjanju in ustrahovanju, ki so ga tiste dni uprizarjali razjarjeni skvadrasti in fašisti nad prebivalstvom v Bovški dolini, zlasti v okoliških vaseh Bovca. Tudi redna kraljeva vojska pri tem ni prav nič zaostajala. Resnici na ljubo povejmo, da je bilo med temi vojaki tudi precej mož iz Slovenske Benečije in doline Režije.¹⁵⁹ Pripadali so enotam 3. alpske pohodne brigade. Prebivalstvo doline je bilo zelo preplašeno, saj so Italijani govorili, da so na Golobarju pobili vse partizane. Navajali so ogromne številke padlih in ljudi se so strahoma pričakovali, kdaj bodo našli kakega svojca med neidentificiranimi žrtvami, ki so jih Italijani razkazovali na bovškem pokopališču, vse z iznakaženimi obrazi, tako da so jih svojci lahko prepoznali le po oblekah in posebnih znakih. Verjetno je Bovška dolina v dneh po Golobarju preživljala najbolj strahotne dni v drugi vojni. Strah in negotovost med prebivalstvom so sčasoma ublažile partizanske patrulje in nekateri aktivisti. Pa-

trulje so se v tistih dneh večer za večerom pojavljale v okoliških vaseh doline, da bi ljudem dale vedeti, da so partizani še živi, da vsak boj pač zahteva tudi žrtve, in da bodo porazom sledile tudi zmage. Med golobarškimi žrtvami jih je bilo le osem iz Bovške doline.

Tudi med borci, zlasti med novinci (teh pa je bilo največ), sta prevladala malodušje in zaskrbljenost, kajti Golobar in njegove žrtve so bile hud udarec za narodnoosvobodilno gibanje v Gornjem Posočju. Poti nazaj ni bilo. Treba je bilo misliti za naprej. Vodstvo v obeh taborih je vedelo, da mora med borci zavladati pravo borbeno vzdušje, zato so se vrstile politične ure, vojaška predavanja, analizirali so vzroke za poraz na Golobarju. Borce je bilo treba pripraviti na nove boje in napore, pa tudi žrtve, dvigniti njihovo moralo na primerno višino, saj je bilo od njih odvisno, kako se bo med prebivalstvom zopet obnovilo in utrdilo zaupanje v narodnoosvobodilni boj in neuničljivost partizanske vojske, ki se je kljub občasnim porazom iz dneva v dan krepila. Maloštevilni komunisti in skojevci so pri tem odigrali pomembno vlogo, tako v partizanskih enotah, kot na terenu. Trud in vsestranska prizadevanja so kmalu obrodila sadove. Komaj dobrih 20 dni po porazu na Golobarju in le štirih dni po ustanovitvi 6. brigade Ivana Gradnika je ta enota zgodaj zjutraj, 18. maja, izvedla uspešen napad na vojaški tovarnjak v Trnovskih klancih, ki je prevažal del poveljstva 8. dopolnilnega bataljona BIS 103. alpskega polka. Namenjeni so bili kot okrepitev postojanki na Žagi. Na tovarnjaku je bilo poleg štirih oficirjev tudi 28 vojakov. Vsem so pobrali orožje in opremo in preživele v spodnjem perilu napolili nazaj proti Kobaridu. Med plenom je bila tudi brzostrelka, lahka strojnica in radijska sprejemno-oddajna postaja. Ta dan je Gradnikova brigada bila hude boje na Kobariškem Stolu in čeprav je bila obkoljena, se je po celodnevem boju prebila iz obroča. Ta bitka je spet dvignila pogum in moralo ne le med prebivalci v Gornjem Posočju, temveč na širšem področju zahodnega dela Slovenije.

2000 LIR NA DAN ZA OVADUŠTVO

Partizani v začasnem taborišču nad vasjo Plužne v Gozdecu in za Smereko niso imeli zalog hrane. Zato so poslali patruljo najprej v najbližjo vas Plužna, kjer se je že prej delno

oskrbovala 3. četa. V vasi je bilo več aktivistov, med njimi tudi Matija Sovdat. Že na prvih srečanjih z aktivisti v vasi so ti zahtevali, da naj partizani odstranijo Moclna (Antona Sovdata), drugače si ne bodo več upali sodelovati. Med tistimi, ki so to odločno zahtevali, je bil tudi Matija Sovdat, brat Antona Sovdata. Spominski viri navajajo, da je zahteva temeljila na ugotovitvi, da Anton Sovdat organizirano sodeluje z Italijani, da zasleduje in budno spremlja vsak korak domačih aktivistov Osvobodilne fronte.¹⁵⁸ Zato je Jože Kuk-Branko, komisar 3. čete, takoj začel preverjati informacije o tem in dokaj hitro zbral dovolj dokazov, ki so potrjevali navedbe domačinov. Prav tiste dni, okrog 1. maja 1943, je prispel v taborišče v Gozdecu Mirko Bračič, komandant primorske operativne cone. Organiziral je zbiranje enot 2. bataljona, da bi se premaknili čimprej proti zahodu, kjer bi se združili v brigado. Mirko Bračič se je na poti na desni breg Soče ustavil v Čezsoči, od tod pa ga je v taborišče Gozdec popeljal Silvo Gianfrate-Srečko. Čez Sočo sta šla po čezsoškem mostu pod Bovcem, prečkala letališče, pod Dvorom prekoračila cesto Bovec-Kobarid in se povzpela v Gozdec. Že na prvem posvetu s poveljstvom 3. čete so se odločili, da takoj aretirajo Antona Sovdata zaradi utemeljenega suma izdajstva. Izvršitev aretacije so zaupali patrulji partizanov – domačinov, ki so Sovdata poznali. Ker so vedeli, da prihaja Sovdat krmit živino v hlev pod Rombonom blizu samotne Pičelnove domačije nad Bovcem, so se odločili, da ga pričakajo kar tam. V bližini hleva so se skrili in čakali. Mislili so, da bo prišel zgodaj zjutraj, pa se je prikazal šele okrog 10. ure. Takoj je stopil v hlev k živini in kmalu nato se je na vratih prikazala partizanska patrulja. »Vengo presto,« (Pridem takoj) se je brž oglasil Sovdat iz temnega hleva, misleč, da so na vratih Italijani. Ta »nesporazum« je patrulja takoj odpravila. Povedali so, da so partizani in da potrebujejo njegovo pomoč. »Za vas partizane vse naredim,« se je odrezavo glasil odgovor. Patrulja je Sovdatu potožila, da so ostali brez potrebne opreme, da jim manjka šotorov, odev in drugih predmetov, in ga

prosila, da bi šel z njimi do planinske koče na Kaninu, kjer bi se oskrbeli s potrebno opremo. Brez obotavljanja je Sovdat privolil, da gre z njimi do koče, saj je ključje imel tudi on. Brž so se odpravili na pot proti Kaninu. Ker so hodili po dokaj odprtem terenu, jih je Sovdat opozoril, naj se malo prikrivajo, drugače jih utegnejo Italijani videti iz bovške vojašnice. Ko so prispeli do gozda nad vasjo Plužna, je član patrulje vprašal Antona Sovdata, kako naj bi po njegovem ravnali s človekom, ki sodeluje z Italijani in izdaja partizane. »Takega človeka je treba takoj ustreliti,« je odločno odgovoril Sovdat. V zavetju gozda ga je patrulja zvezala in mu pojasnila, da je aretiran. Tako so ga privedli v taborišče za Smereko, nad planino Krnica, in ga zaslili.¹⁶¹ Priznal je več stvari, na katere partizani dotlej niti pomislili niso. Med drugim tudi, da je po navodilih Italijanov hodil po okoliških hribih Bovške doline, da bi našel kako partizansko taborišče, in da so mu za to na dan plačali po 2000 lir. Nadalje, da je zasledoval aktiviste, hodil zvečer prisluškovat v hlev svoje sestre (Pičelnove mame), saj je vedel, da prihajajo njeni sinovi partizani domov; da je tja enkrat ponoči pripeljal tudi karabinjersko patruljo, ki je iz njegovega hleva opazovala sestrično hišo. Vsi ti podatki so iz spominskih virov partizanov, ki so aretirali Antona Sovdata in bili kot stražarji navzoči pri zaslišanju. Pri zaslišanju je bil napisan tudi zapisnik. Pisal ga je Jože Kuk-Branko, komisar čete. Pri zaslišanju so bili navzoči tudi Anton Komac-Danko, Franc Šulin-Miha, Anton Kenda-Iztok, Silvo Gianfrate-Srečko in še nekateri. Franc Šulin in Anton Komac navajata, da je Sovdata zasliševal Anton Bavec-Cene, medtem ko drugi trdijo, da ga je Mirko Bračič, komandant cone. In to je tudi najbolj verjetno, saj vemo, da se je tiste dni Mirko Bračič zadrževal pri skupini partizanov v Gozdecu pod Kaninom. Po drugi strani pa vemo tudi, da je Anton Bavec-Cene tedaj bil pri 1. bataljonu pod Krnom in na Mrzlem vrhu. Po končanem zaslišanju so zapisnik podpisali Jože Kuk-Branko, Anton Sovdat in zasliševalec Mirko Bračič. Zapisnik so vložili v litrsko steklenico,

¹⁵⁸ Stanko Petelin, n. d., stran 47.

¹⁵⁹ Anton Komac-Danko, Bovec. Izjava piscu, 15. marec 1985.

¹⁶⁰ Franc Šulin-Miha, Anton Komac-Danko, oba Bovec. Izjavi piscu, 15. september 1982.

¹⁶¹ Prav tam.

jo dobro zamašili in izročili v varstvo aktivisti Ani Strausgitelj-Čibčevi, ki je stanovala v samotni hiši nad Bovcem. Ta je steklenico skrila v kamnito ograjo za hišo in tam je tudi ostala, saj je Ana Strausgitelj po vojni kmalu umrla.¹⁶² Nekateri spominski viri navajajo, da je Sovdat na zaslišanju priznal tudi izdajstvo taborišča na Golobarju¹⁶³, drugi to zanikajo, zlasti Ladislav Durjava-Aleš.¹⁶⁴ Verjetno bo držala ta trditev, čeprav je bila napisana 23 let po tem dogodku. Anton Sovdat je pri zaslišanju najbrž računal, da bo odnesel celo kožo, če prizna vse, za kar so ga obtoževali. Izdaje taborišča na Golobarju pa ni priznal, saj ga verjetno za kaj takega nihče ni niti resno obtoževal in bržkone tudi niso imeli nobenih trdnih dokazov za to. Po drugi strani se je Sovdat dobro zavedal, da si bo, če to prizna, sam izrekel sodbo, saj je v pogovoru s patroljo rekel, da je »takega človeka je treba takoj ustreliti«. Zato je imel utemeljen razlog, da je zanimal morebitne obdolžitve glede izdajstva in tega, da je bil vodnik Italijanom na Golobar. Ne glede na to je bil Anton Sovdat spoznan za krivega za druga dejanja in obsojen na smrt. Smrtna kazen je bila izvršena v bližini planine na Goričici na Rombonu. Ko so ga peljali na Rombon, so mu pokazali taborišče, kjer je 3. četa taborila 35 dni. Pri tem ni mogel skriti začudenja, kako je mogoče, da mu ni uspelo odkriti taborišča, ko pa je tolikokrat preiskal ta teren.¹⁶⁵

V KANALSKO DOLINO IN NA KOROŠKO ...

Od dveh glavnih zbirališč v Gornjem Posočju je bilo najbolj na severu zbirališče Sleme, in to na severni strani Svinjaka. Tu je bila glavnina zbirajočih se enot. V to taborišče na Slemenu je v dneh okrog prvega maja prišel Martin Greif-Rudi, ki ga je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko razrešilo vseh nalog in ga kot borca poslalo v Gornjo Posočje, od koder naj bi odšel na Koroško.

Iz tega taborišča so prvi partizani krenili proti zahodu v noči 6. ali 7. maja 1943. Spustili so se do reke Koritnice, jo prekoračili po viseči brvi pri kmetu Kukču, prečkali cesto Bovec-trdnjava Kluža in nadaljevali pot pod Ravnimi lazi pri Bovcu ter prispeli v taborišče Gozdec, kjer so bile že zbrane nekatere druge enote. Tu so se zbrale v

glavnem vse enote 2. bataljona dotedanjega Severnoprimskega odreda. V Gozdecu se je bataljon zadržal le čez dan in zvečer nadaljeval pohod čez jugozahodna pobočja Kanina za Kopo, mimo ovčje planine Baban (Bana) do planine Globoko, od tod se je spustil v globoko dolino Učje, prekoračil reko po visečem mostu, na katerem je manjkalo nekaj desk, tako da so nekateri šli čezenj po štirih. »Le domačini so hodili po njem kot gamsi. Tako se spominjam domačina – Tolminca, ki je nesel protiletalski mitraljez (Alfons Perat, op. pis.), prek mosta, kot bi hodil po cesti. Globoko spodaj pa je skozi strme pečine besno bučala razpenjena Učja,« se tega dogodka spominja dr. Cene Logar.¹⁶⁶ To noč se je bataljon povzpел do opuščenega taborišča 4. čete na Drnohli. Tudi v tem taborišču je bataljon ostal le čez dan zvečer nadaljeval pot v nasprotno smer, proti vzhodu, do planine Božca, ki se v prijetni dolini med Vršanjo glavo (1368 m) in vrhom Kobariškega Stola (1673 m). Tiste dni je bilo zelo slabo vreme, deževalo je skoraj dan in noč. V noči na 9. ali 10. maj je v višjih legah celo snežilo. Bataljon je ostal na tej planini dva ali tri dni. Na dan srditih bojov Gregorčičeve brigade na Hlevniku in Kovačičevi planini na Kolovratu, 10. maja, je bil 2. bataljon še na planini Božca. Tam so se namreč dobro slišali močno streljanje in eksplozije ročnih bomb ter minometnih min od vzhoda. Nihče pa tedaj ni vedel, da je to bitka 5. brigade Simona Gregorčiča. V noči na 12. ali 13. maj se je bataljon premaknil s Kobariškega Stola proti jugu, mimo vasi Borjane v Breginjskem kotu, prečkal Nadižo in se povzpел čez planino Spodnja Meja do Prevala na vrhu Meje. Na Mejo sta hkrati prispela tudi 1. in 3. bataljon in tam so 14. maja 1943 končno ustanovili 6. brigado Ivana Gradnika, ki je imela tri bataljone, v vsakem približno po 120 borcev.¹⁶⁷ Drugi bataljon Severnoprimskega odreda (razen 1. čete) je ostal 2. bataljon tudi v Gradnikovi brigadi. Ko so se enote 2. bataljona Severnoprimskega odreda priključile sestavi 6. brigade Ivana Gradnika, v Gornjem Posočju do razpada Italije, 8. septembra 1943, ni ostala nobena partizanska enota več. Le občasno so sem prihajale patrolje, čez ta del so šle tudi večje enote, niso pa ostale daljši čas. Tako je na primer Gradnikova brigada štiri dni po svoji ustanovitvi, 18. maja, po boju na Kobariškem

Stolu, spet odšla na levi breg Soče. Prebredla jo je pod Brezovim pri Srpenici in se tako prebila iz obroča, ki ji ga je pripravljala italijanska vojska. Ko so prešli na levi breg Soče, so se povzpeli po konjski stezi zahodnega pobočja Polovnika in se naslednje jutro utaborila sredi pobočja v gozdnatem delu nad vasjo Čezsoški Log. Bil je sončen dan in partizani so ga izkoristili za počitek in sušenje premočene obleke. Kuharji so poskrbeli za skromen topli obrok hrane, saj prejšnji dan, med celodnevnim bojem, niso borci ničesar zaužili. Še isti večer je bilo treba nadaljevati pot. Najprej do vrha Polovnika, nato po vrhu grebena proti vzhodu do planine Dovc, kjer so ostali čez dan in si skuhalo juho iz ujetih, na pol divjih ovac. Zvečer so spet nadaljevali pot naprej proti vzhodu, proti Drežnici in pod Krn.

Zvečer 21. maja, ko se je kolona brigade previdno spuščala po kozji stezi s planine Dovc proti reki Soči, nasproti vasi Trnovo ob Soči, je italijanska vojska na nasprotnem bregu doline, na cesti med Kobaridom in Srpenico, postavljala zasede. Vojaštvo so pripeljali iz kobariške smeri na dvajsetih kamionih, saj so bili prepričani, da so gradnikovci še vedno na Kobariškem Stolu.

Ob reorganizaciji partizanskih enot na Primorskem v prvi polovici aprila 1943 je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko skupno s štabom primorske operative cone predvidelo poleg ustanovitve dveh brigad tudi nastanek manjše enote s posebnimi nalogami. Odredba št. 8 o oblikovanju dveh brigad, z dne 11. aprila 1943, pod točko 2/c navaja, da naj se »iz brigade (Ivana Gradnika, op. pis.) odvoji čimprej četa 30 mož, ki naj odide v Ziljsko dolino preko italijansko-nemške meje«. Pod točko 6 omenjene odredbe pa je napisano, da se v to četo vključi Martin Greif-Rudi, ki je bil razrešen dotedanjega položaja in prestavljen kot partizan v četo, ki bo odšla na Koroško.¹⁶⁸ Martina

Greifa-Rudija so napotili z Banjske planote na Tolminsko in Bovško v nedeljo 25. aprila 1943¹⁶⁹ s skupino partizanov, ki naj bi jih med potjo puščal po karavlah in s tem okrepil zvezo med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko in njegovo skupino, ki naj bi prodrla do Zilje na Koroškem. Greif je prispel prve dni maja v zbirno taborišče 2. bataljona za Slemenom na Svinjaku, vzhodno od Bovca. Z njim sta prispela le dva partizana, in sicer Vinko Kosovel in Slavko Cotič-Bojan.¹⁷⁰ V tem taborišču se je zbirala glavnina partizanov iz 2. bataljona. Greifu so dodelili 13 partizanov,¹⁷¹ v glavnem iz 5. čete, ki je bila prej na Mangartu, in nekateri od njih so bili na obeh pohodih v Mrzlo vodo, februarja in marca. Patrulji je obakrat vodil komisar 5. čete Ivan Puntar-Gubec. Greifova patrolja je zapustila taborišče za Slemenom 3. ali 4. maja in se napotila v naselje Bovšice, kjer je pustila prvo javko. Na njej so ostali partizani Stanko Kravanja-Eros, Danko Komac-Grozni, Silvester Čopi-Vilson in Danilo Komac-Brdavs. Dva iz patrolje, Leopold Vertelj-Dimitrij in Karlo Kuk-Stenka, sta bila poslana nazaj proti jugu v bližino vasi Kal-Koritnica, da bi vzdrževala kurirsko zvezo s karavlo pod Krnom. Drugi so nadaljevali pot proti močni italijanski postojanki v trdnjavi Kluže in jo obšli nad cesto po levem bregu reke Koritnice. Pot so nadaljevali po cesti do Loga pod Mangartom, obšli vas in se napotili v dolino Loške Koritnice, ki se razteza daleč pod južnim pobočjem Mangarta do vznožja Jalovca. Tu je patrolja počakala čez dan. V dolini je ostala tretja javka za zvezo, v kateri so bili Leopold Komac-Kresin, Karlo Mlekuž-Iztok in Ladislav Štrukelj. Zvečer je Greif nadaljeval pot proti Kanalski dolini samo še s petimi partizani: Bojanom Cotičem-Slavkom, Vinkom Kosovelom, Janezom Mlekužem-Vitkom, Hentrikom Mavričem-Petričem, politkomisarjem 5. čete na Mangartu in njegovim bratom Rudolfom Mo-

¹⁶² Prav tam.

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ Op. št. 102.

¹⁶⁵ Op. št. 160.

¹⁶⁶ Dr. Cene Logar, n. d., stran 226.

¹⁶⁷ Stanko Petelin, n. d., stran 57.

¹⁶⁸ Dr. Tone Ferenc, n. d., strani 330 in 331.

¹⁶⁹ Vinko Kosovel, Šempeter, Nova Gorica. Izjava piscu, 17. junij 1985.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ Janez Mlekuž-Vitko, Kočevje. Izjava piscu, november 1983.

radovičem.¹⁷² Slednji trije so bili doma spod Mangarta, bivši rudarji v rudniku svinca Rabelj. Kot nekdanji aktivisti so poznali tamkajšnje razmere.

Martin Greif-Rudi je po vojni v svojih spominih¹⁷³ opisal, da je imel v patrulji tudi štiri fante iz Rabela, vendar to ni res. Verjetno je pri tem mislil na domačine spod Mangarta, ki so delali kot rudarji v Rablju.

Iz Loške Koritnice je patruljo pot vodila čez masiv Mangarta, po stezah, ki sta jih že prehodili patrulji Ivana Puntarja-Gubca februarja in marca, ko so šli čez Vraško Škrb in Eibelkopf v Mrzlo vodo. Takrat se niso spustili do naselja Mrzla voda, temveč so se zadržali nekaj časa na desnem bregu Ziljice in se šele čez nekaj dni preselili na levi breg v smrekov gozd v staro taborišče nad Mrzlo vodo. Tako kot Gubec je tudi Greif najprej navezal stike z družino Geršak in prek njenih članov s tamkajšnjimi aktivisti, zlasti z nekaterimi rudarji iz bližnjega rudnika Rabelj. Povezal se je tudi s »Trbižkim agentom (Franc Kravanja, op. pis.), ki je bil leta 1933 izgnan iz Sovjetske zveze, a je nastopal kot simpatizer Sovjetske zveze. Gostilničar je tega človeka povezal z nami.« je v svojih spominih napisal Greif.¹⁷⁴ O Francu Kravanju in njegovi sumljivi vlogi smo že pisali v prejšnjih poglavjih.¹⁷⁵ Greif naj bi bil, po nekaterih virih, opozorjen na Franca Kravanja in njegovo sumljivo delovanje pred odhodom proti Koroški. Iz spominskih virov lahko sklepamo, da do prihoda Greifove patrulje v Mrzlo vodo nihče ni posumil v sodelovanje Franca Kravanja z Italijani, tudi Geršak ne. Zato ga je povezal z Greifom in ta je potem imel zvezo z njim ves čas bivanja v Mrzli vodi.

Mirko Vencelj, doma iz Loga pod Mangartom, zaposlen v rabeljskem rudniku, je tiste dni hodil na sestanke z Greifovo patruljo v Mrzlo vodo. Ko je nekega popoldneva prispel v Mrzlo vodo, se je ustavil v Geršakovi gostilni, da pričaka večer, ko naj bi se sestal s patruljo. V gostilni sta sedela tudi Franc Kravanja, po domače Flutačev iz Soče, zaposlen je bil v tovarni verig v Beli peči pri Trbižu, in sovaščan Tomaž Cuder, po domače Gorejcev, rudar v rabeljskem rudniku. Gerškova gospodinja je vedela, da Mirko Vencelj čaka na zvezo s patruljo, zato ga je neopazno povabila v kuhinjo in mu tam zaupljivo zašepetala, da nekaj sumi glede Kravanja in Cudra, saj se že nekaj dni zadržujeta v

gostilni in budno spremljata vsakogar, ki zaide k njim. Opazujeta, s kom se kdo družijo, in prisluškujeta, kaj se ljudje med seboj pogovarjajo. Nakazala je možnost, da vse to počenjata po navodilih policije. Gerškova je opozorila Mirka Venclja, naj o tem čimprej obvesti Greifovo patruljo. Ker je Vencelj vedel, kje je taborišče patrulje, se je brž odpravil tja in s tem seznanil Greifa,¹⁷⁶ ki pa opozorila verjetno ni upošteval, saj je s Kravanjo še naprej imel zveze, vse dokler je bil v Mrzli vodi. Kot navaja Greif v spominih, je od Kravanja prejemal tudi hrano, meso, sol in obleke. Hkrati se je z njim dogovoril tudi za sestanek patrulje pri nekem seniku v bližini Trbiža. Prišli naj bi aktivisti iz Trbiža in nekaj novih domačinov, da bi ustanovili odbor Osvobodilne fronte za Trbiž. Iz navedenega izhaja, da je bil Greif dokaj naiven v odnosu do Kravanja, še zlasti potem, ko je bil opozorjen na njegovo sumljivo ravnanje. Očitno je pri tem prišla močno do izraza nesložnost med člani patrulje, zlasti med Greifom in tremi spremljevalci domačini. Slednji so tamkajšnje razmere dobro poznali, vedeli so tudi za dvomljivo vlogo Franca Kravanja, opozarjali Greifa na to, vendar ta opozoril ni upošteval.¹⁷⁷ Pri tem pa je vendarle treba upoštevati Greifove izkušnje, hrabrost in preudarnost, česar članom patrulje ne bi mogli pripisati. Prav v tem so se razhajali. O dejanski vlogi Franca Kravanja se je Greif prepričal šele 22. maja zvečer, ko je šel na dogovorjeni sestanek v bližino tovarne železniške postaje pri Trbižu.¹⁷⁸ S seboj je vzel le tri partizane, med njimi Vinka Kosovela, ki je ta sestanek opisal takole: »Sestanek s Kravanjo je bil dogovorjen pri nekem seniku v dolini, vzhodno od tovarne železniške postaje Trbiž, na jasi, ki jo je na eni strani obdajala reka (Ziljica, op. pis.), na drugi pa širen gozd. Ob dogovorjenem času smo tja prispeli vsi štirje, Greif in trije borci. Mi trije z Greifom smo ostali pri seniku, četrti je bil poslan kakih sto metrov niže na stražo. Ko smo sedeli in čakali ob seniku, smo zaslíšali presketanje in pokanje suhljadi v bližnjem gozdu, vendar nas je Greif pomiril, češ da je to divjad. Greif je bil strasten kadilec in ni mogel brez kajenja. Stopil je v zavetje senika in si prižgal cigareto, tedaj pa so Italijani vžgali po nas, da se je kar svetlikalo. Kljub močnemu streljanju iz bližnjega gozda ni bil nihče od nas zadet ali ranjen.

Stekli smo navzgor v smeri, od koder smo prišli. Morali smo prekoračiti cesto Trbiž–Bela, Peč–Rateče in tudi tam naleteli na zasedo. K sreči smo se izvlekli iz te obkolitve brez izgub, le jaz sem bil nekoliko popraskan po roki od delcev dumdumke, ki se je razpočila nekje v bližini mene.«¹⁷⁹ Ponovilo se je tisto, kar je bilo namenjeno že Gubčevi patrulji prve dni aprila 1943, le da je bil Gubec bolj previden. Šele zdaj je Greif spoznal, da je imel napačno mnenje o Kravanji. Po preboju iz obkolitve se je Greif vrnil na območje Mrzle vode le z dvema tovarišema. Četrtri, ki je bil ob napadu na straži, je zašel in se vrnil šele naslednjo noč. Po vrnitvi v Mrzlo vodo se niso podali v taborišče, ampak so to noč in naslednji dan prebili na desnem bregu Ziljice in od tam opazovali, kaj bo z njihovim taboriščem. V njem sta ostala le dva člana patrulje.

Naslednji dan je bil promet vojaških vozil po cesti Trbiž–Rabelj zelo okrepljen, kajti prav tiste dni je 5. Gregorčičeva brigada prodrla globoko v zahodno Benečijo in se začela umikati nazaj proti vzhodu po dolini Učje. Gradnikova brigada pa je izvedla uspešen napad v Kobariških klanecih na vojaški tovarnjak in se 18. maja po celodnevem boju prebila s Kobariškega Stola. Torej dovolj tehten razlog, da so Italijani pohiteli s postavljanjem zapor na vseh možnih prehodih širše Bovške doline, tako tudi proti Kanalski dolini, saj so dobro vedeli, da je tam Greifova patrulja. Zato so tembolj skrbno zaprli prehode čez Predel in vse možne prehode čez Mangart, da bi patrulji zaprli pot in ji onemogočili vrnitev. To potrjuje tudi brzojavka videmskega prefekta, ki jo je poslal v Rim, in v kateri je zapisal, da mu je poveljstvo 17. obmejnega odseka iz Trbiža sporočilo, »da je po vesteh, ki jih je sporočilo poveljstvo graničarjev iz Gorice, prišla pred nekaj dnevi skupina partizanov, oboroženih s strojnico,

ter se namestila med Rabljem in Trbižem, medtem ko so druge skupine razmestili po okoliških gorah in so se povezale med seboj«.¹⁸⁰ Ko je Greif po enodnevnem opazovanju spoznal, da Italijani niso odkrili njegovega začasnega taborišča na levem bregu Ziljice nad naseljem Mrzla voda, se je s svojima spremljevalcema vrnil v taborišče. Ker je spoznal, da je imel ves čas opravka z italijanskim agentom, ki mu je, kot izhaja iz italijanskih poročil, precej in celo preveč zaupal (oborožitev, razporeditev zvez med Bovecem in njegovo patruljo), se je odločil, da še isto noč zapustijo taborišče in se umaknejo nazaj proti Mangartu in Bovški dolini. V taborišče se je ta večer vrnil tudi tretji član patrulje, stražar, ki se je izgubil ob napadu v bližini Trbiža. Hitro so se podali na pot in hodili vso noč po stezah, ki so jih uporabljale že prejšnje patrulje. Prešli so vrhove Vraške Škrbi in se usmerili proti severozahodnim grebenom Mangarta. Proti jutru so naleteli na italijanske zasede. Bilo je tik pred zoro. Italijani so slišali samo kotaljenje kamenja, videli pa niso ničesar. Zato so vprašali: »Chi va la?« (Kdo je tam?). Patrulja se je brž potuhnila in se previdno umaknila nazaj. Vedno svetleje je bilo in vse bolj tudi nevarno. Po vrhovih Mangarta je bilo opaziti italijanske zasede. Vsi možni prehodi so bili zaprti. Treba je bilo hitro ukrepati in poiskati kak prehod. Od domačinov, ki so bili v patrulji, si nihče ni upal naprej, čeprav so teren poznali. Zato se je Greif odločil, da sam poišče prehod. Patruljo je pustil v neki globeli, nedaleč od Vraške Škrbi. Čas je hitro mineval in vidljivost je bila vse boljša. Italijani so Greifa kmalu opazili in ga začeli obstreljevati. To je zmedlo patruljo, ki se je odločila za umik nazaj čez Vraške Škrbi proti staremu taborišču nad Mrzlo vodo.¹⁸¹ Ko se je Greif vrnil, patrulje ni več našel v globeli. Sklenil je, da počaka do večera, v upanju, da se bo

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Martin Greif-Rudi: Čez Krske Alpe na Koroško, Spomini na partizanska leta, strani 253-259.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Anton Sosič, Bovec, in Mirko Vencelj, Log pod Mangartom. Izjave piscu, oktober 1982 oziroma julij 1985.

¹⁷⁶ Mirko Vencelj, prav tam.

¹⁷⁷ Janez Mlekuž-Vitko, Kočevje. Izjava piscu, 15. marca 1983.

¹⁷⁸ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 428.

¹⁷⁹ Glej op. št. 169.

¹⁸⁰ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 428.

¹⁸¹ Glej op. št. 169.

patrulja vrnila. Vendar je zaman čakal do naslednjega jutra. Ker patrolje ni bilo, se je odločil, da se sam vrne v Bovško dolino. Na poti je zašel v dolino Rabelskega jezera, namenil se je proti zahodu čez prelaz V Žlebeh (Sello Noveo) in prispel v dolino Reklanice. Šele tam je spoznal, da je zašel, zato je zavil proti jugu čez hribe in prišel v dolino Rezije, zavil nazaj proti vzhodu ter prek Učje nazaj na Tolminsko.¹⁸² Preostalih pet članov Greifove patrolje se je vrnilo nazaj na desni breg Žiljice nad Mrzlo vodo in tam so skušali najti zvezo z aktivisti, v upanju, da bodo našli Greifa. Medtem je italijanska policija že začela izvajati represalije nad prebivalci. Aretirali so aktiviste in simpatizerje narodnoosvobodilnega gibanja. Patrolja se je še enkrat skušala vrniti čez Vraške Škrbi in Mangarta v dolino Bovca, vendar brez uspeha. Zato so se odločili, da se prebijejo iz Mrzle vode skozi rudniške rove, naprej do rudarskega središča Rabelj, nato pa skozi štiri kilometre dolg predor, ki povezuje Rabelj z Logom pod Mangartom, v dolino Bovca. Za hojo skozi rudniške rove so potrebovali svetilke, teh pa niso imeli. V gostilni pri Geršakovih se niso oglasili, saj je italijanska patrolja aretirala gospodinjino in obe hčerki. Zato so se napotili k edini zvezi v naselju, k rabeljskemu rudarju Jožetu Zorču, ki je bil iz Bovške doline, a je stanoval v Mrzli vodi. Prispeli so le do hiše, vstopiti pa se niso upali, saj je v hiši vasoval karabinjer pri nekem dekletu. Tudi naslednjo noč niso mogli v hišo. To se jim je posrečilo šele tretji večer. Čeprav je bil Zorč simpatizer Osvobodilne fronte jim svetilke ni hotel dati, češ, da izgube ne bo mogel upravičiti pred upravo rudnika. Do svetilke so potem prišli s silo. Član patrolje Janez Mlekuž-Vitko, ki je bil v rudniku zaposlen kot vzdrževalec rudniških tirov, je poznal sistem rudniških rogov, zato mu ni bilo težko najti odprtino kraka rova tik nad naseljem Mrzla voda, skozi katerega se je patrolja spustila v rov in po njem prispela pod Rabelj, kjer se križajo sistemi rogov in izhod do naselja. Tu se je patrolja spustila na peto, nato na deseto in trinajsto obzorje, kjer so prišli do ocepca rova, ki povezuje Rabelj z Logom pod Mangartom. Previdno so se izognili stražarju in prišli do vagončkov, jih spojili z električno lokomotivo in se odpeljali proti Logu pod Mangartom. A se niso peljali do izhoda. Iz previdnosti so

pustili kompozicijo nekaj sto metrov pred izhodom in peš nadaljevali pot. Pred izhodom so pričakovali zasedo, pa je ni bilo. V dolini Loške Koritnice je patrolja poiskala trojko tovarišev, ki so jih tu pustili za zvezo. Nato so v vasi Strmec organizirali domačine in jih poslali na zahodna pobočja Mangarta, da poiščejo Greifa. Skupina domačinov se je vrnila, ne da bi našla kakršenkoli sled za njim. Spod Mangarta je patrolja odšla v dolino Bovšice, kjer je bila naslednja zveza, ki so jo pustili na poti proti Kanalski dolini.¹⁸³ Tako se je končalo poslanstvo Greifove patrolje v Kanalski dolini in na zahodnem Koroškem, kamor pa ni prišla.

O prisotnosti Greifove skupine oziroma patrolje v Mrzli vodi in okolici Trbiža, kakor tudi o njenem številčnem stanju in razporeditvi je bila italijanska policija dokaj dobro obveščena. To je razvidno tudi iz uvodnega besedila prijave, ki jo je videmska kvestura vložila 10. avgusta 1943 pri vojaškem sodišču v Trstu zoper skupino aktivistov, ki jih je policija aretirala v dneh po napadu na Greifovo patroljo. V uvodnem besedilu so napisali: **»Ko smo zbrali vse koristne podatke, so se 22. maja t. l. zvečer, kot ukrep,** (podčrtal pisec), ki ga je odredilo poveljstvo karabinjerjev skupine Videm, karabinjerji omenjene tendence s sodelovanjem vojakov 17. obmejneg odseka v coni Rovte, ki je zaselek Trbiža, spopadli z nekaterimi partizani, ki so se tam zbrali, vendar jim jih ni uspelo zajeti.«¹⁸⁴ Iz navedenega je jasno, da je bila italijanska policija obveščena o vsem in da so se odločili zajeti patroljo in vse, ki so do tedaj kakorkoli sodelovali z narodnoosvobodilnim gibanjem v tem delu Kanalske doline. Takoj naslednji dan po napadu na Greifovo patroljo, 23. maja, so aretirali sedem ljudi, o katerih je Kravanja vedel, da so aktivno sodelovali z narodnoosvobodilnim gibanjem. V naslednjih dneh se je število aretiranih povzpelo že na 30. Med aretiranimi so bili trije iz Mrzle vode (Geršakova žena in njeni hčerki), trije iz Trbiža (Jože Križman iz Bazovice pri Trstu, znani čevljarski mojster, pozneje trgovec; Krajner, lesni trgovec in lastnik žage, ter upokojeni karabinjerski brigadir, Italijan), trije iz Loga pod Mangartom (Mirko Vencelj, Jože Štrukelj in Anton Možina, vsi rudarji), trije rudarji iz Bovca (Franc Šuler, Jože Likar in Alojz Muznik), po eden iz Tolmina, Ljubljane in Žabnic, dva iz Rovt

in 13 iz Rablja. Med slednjimi ni bil nihče domačin z Rablja, temveč so bili rudarji, ki so začasno prebivali v Rablju, skoraj vsi pa so bili doma južno od Predela (Anton Sosič iz Bovca, Viktor Kovačič iz Mosta na Soči, tedaj Sv. Lucija, Franc Šuligoj iz Dolenje Trebuše itd.). Med aretiranimi iz Rabelske skupine je bil tudi Tomaž Cuder, po domače Gorenjcu iz Soče, ki je bil povezan s Francem Kravanjo in je po aretaciji na zaslišanju izdal vse, o katerih je vedel, da sodelujejo v odpor- niškem gibanju, med njimi tudi vse tri Bovčane: Šulerja, Likarja in Muznika. Med aretiranimi Franca Kravanje ni bilo. Prihajal pa je v trbiške zapore in se prosto sprehajal po hodnikih ženskega oddelka.¹⁸⁵ Šele v zaporu so priprti aktivisti spoznali izdajalsko vlogo Franca Kravanje, kajti dotlej nihče ni resno verjel, da je izdajalec. Večino priprtih so italijanske oblasti premestile v videmske zapore, kjer so čakali na sojenje, vendar pred sodišče niso prišli, ker je Italija prej kapitulirala. Zanimivo pa je, da gostilničarja Franca Geršaka iz Mrzle vode niso aretirali, le njegovo ženo in hčerki. Izdajalska vloga Franca Kravanje je povzročila neprecenljivo škodo osvobodilnemu gibanju v Kanalski dolini, saj so Italijani s tem v kali zatrli poskuse razširitve narodnoosvobodilnega gibanja v trbiški okolici, obenem pa preprečili prodor v Ziljsko dolino, na zahodno Koroško. Z vrnitvijo Greifove patrulje iz Kanalske doline in z aretacijo 30 aktivistov in simpatizerjev narodnoosvobodilnega gibanja je bilo za nekaj časa, do razpada Italije, popolnoma onemogočeno politično delo v tem delu doline. To je še zlasti veljalo za izhodiščni center v Mrzli vodi, saj so aretirali Geršakove, kakor tudi za Trbiž, saj so aretirali Jožeta Križmana, pri katerem je bilo do tedaj edino zbirališče naprednih Slovencev in Italijanov iz Trbiža in bližnje okolice. Za rabeljski rudnik je bilo to manj boleče. V njem so ostali zaposleni nekateri delavci, ki so prihajali na delo iz Bovške doline, tako da so ohranili organizacijo Osvobodilne fronte v vasi oziroma rud-

niku in je ta še naprej aktivno delovala. Zanimivo je tudi, da do razpada Italije v Kanalski dolini niso organizirali partijske organizacije. Prvi partijski celici so tu ustanovili šele koncem 1943. Sekretar prve celice je bil Franc Šuligoj, druge pa Anton Sosič, oba zaposlena v rudniku.¹⁸⁶ Po kapitulaciji Italije so priprti aktivisti iz Kanalske doline ostali še nekaj časa v zaporu. Med prvimi, ki so bili izpuščeni iz videmskih zaporov, 16. septembra 1943, so bili Anton Sosič, Jože Likar, Franc Šuler, Alojz Muznik, Tomaž Cuder in Franc Šuligoj. Ti so bili v skupini 76 jetnikov, ki so jih Nemci izpustili iz videmskih zaporov na intervencijo polkovnika dr. inž. Hansa Branda, poveljnika esesovskega bataljona za obrambo Krasa, ki je imel svoj sedež v Žabnici pri Trbižu. Dr. inž. Brand si je prizadeval, da bi s pogajanjem s predstavniki narodnoosvobodilne vojske tedanje Kobariske republike izposloval prost prehod za nemško vojsko iz Trbiža po dolini Soče in Nadiže, saj se jim to z vojaško silo ni posrečilo.¹⁸⁷ Nekaj dni pozneje je bil izpuščen tudi Jože Križman iz Trbiža, za katerega je posredoval trbiški župan. Vse druge so Nemci izpustili pozneje, Geršakove iz Mrzle vode šele januarja 1944.¹⁸⁸

Ko so prvi aktivisti prišli iz zapora, so za Franca Kravanjo, ki je do tedaj še vedno živel in delal v železarni v Beli peči in zvesto služil zdaj novim gospodarjem, Nemcem, tla postala prevroča. Pri preverjanju in ugotavljanju točnejših rojstnih podatkov Franca Kravanje se je pokazalo, da se Flutačevi pišejo Komac in ne Kravanja. To ugotovitve potrjujejo tudi podatki kadrovske službe v železarni v Beli peči pri Trbižu, kjer imajo med bivšimi zaposlenimi vpisanega samo Franca Komaca (in ne Kravanjo), sina Franca, rojenega 19. septembra 1905 v Soči, Bovec, zaposlenega v tej tovarni od 15. januarja 1940 do 4. oktobra 1943. V knjigi zaposlenih piše tudi, da so njegove dokumente poslali v Lecco pri Comu-Milano. V Leccu je namreč tudi železarska industrija. Identiteto Franca Komaca

¹⁸² Glej op. št. 173.

¹⁸³ Glej op. št. 171.

¹⁸⁴ Dr. Tone Ferenc, n. d., stran 429.

¹⁸⁵ Anton Sosič, Bovec. Izjava piscu, 6. julij 1985.

¹⁸⁶ Prav tam.

¹⁸⁷ Tone Kebe: Zgodbe iz NOB na Kobarškem, Borec, št. 12, 1978, stran 660.

¹⁸⁸ Glej op. št. 185.

je potrdil tudi njegov brat Rudolf, ki živi v Podkorenu pri Kranjski Gori. Potrdil je tudi Francetovo privrženost fašističnemu režimu in njegovo sodelovanje z Italijani in pozneje z Nemci. Po mnenju Rudolfa Komaca je njegov brat Franc uporabljal priimek Kravanja le zaradi prikrivanja svojega izdajalskega delovanja.¹⁸⁹ O nadaljnji usodi Franca Komaca ni zanesljivih podatkov. Po nekaterih virih naj bi ga ob kapitulaciji Nemčije zajeli italijanski partizani neke v bližini Vidma in ga likvidirali. Drugi pa navajajo, da je bil zajet v kraju Feltre, v pokrajini Belluno, in tam ustreljen. Tretja verzija pravi, da je bil vključen v nemško vojsko, znal je odlično nemško, dosegel podoficirski čin in ob kapitulaciji Nemčije, pri umiku iz severne Italije, so ga Nemci likvidirali, tako kot vse izdajalce. Bil jim je sumljiv, likvidacije so inscenirali in jo prikazali kot nesrečo.¹⁹⁰

Vrnimo se k patrulji, ki se je brez Greifa vračala skozi rudniške rove do Loga pod Mangartom. Ko Greif opisuje v svojih spominih vračanje proti pobočjem Mangarta, med drugim piše: »Medtem se nam je pridružilo nekaj rudarjev iz Rablja. Bili so povečini Slovenci, nekaj pa je bilo tudi Avstrijcev.« Ta trditev je malo verjetna, saj nikjer ni zaslediti novih imen poleg že imenovanih petih članov patrulje. Prav tako ni zaslediti avstrijskih imen. Tudi pričevanja nekdanjih partizanov to trditev odločno zavračajo.

Po neuspelem poizvedovanju za Greifom se je patrulja podala v dolino Bavšice, kjer se je zadrževala druga skupina štirih partizanov, ki je bila predvidena za zvezo. Tudi te je vračajoča se patrulja povabila, naj se ji pridružijo na poti na Tolminsko, da skupaj poiščejo brigado. Kaže pa, da ti niso bili preveč navdušeni nad tem, da bi zapustili dolino Bavšice, kjer so brezskrbno živeli skoraj mesec dni ob obilni preskrbi s hrano, v miru in brez vsakih obveznosti. Iz te skupine se je patrulji pridružil le Silvester Čopi-Vilson, medtem ko so drugi trije ostali. To so bili Danko Komac-Grozni, Stanislav Kravanja-Eros in Danilo Komac-Brdavs, vsi doma iz Bovca. Okrepljena patrulja se je podala na Tolminsko. Toda niso krenili po dolini, temveč so šli čez Svinjak v dolino Soče in Lepene, od tu čez Vršič in Krn, kamor so prispeli prve dni junija in našli brigado Ivana Gradnika v Prodih. Patrulja je na Mrzlem vrhu srečala sekretarja okrožnega komiteja Komunistične

partije Slovenije za Severno Primorsko Franca Kravanja-Petra Skalarja in mu poročala o položaju v Kanalski dolini in o vzrokih vrnitve, pa tudi o treh tovariših, ki so ostali v Bavšici in njihovem obnašanju. Franc Kravanja-Peter Skalar je izmed članov patrulje izbral Silvestra Čopija-Vilsona za kurirja okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Bovško¹⁹¹, ki je bil ustanovljen konec maja ali prve dni junija 1943. Prvi sekretar je bil Franc Čopi-Borutin, njegovi člani pa Stanko Lužnik-Danko, Anica Čop-Danila, Albin Cuder-Vojko, Giovanni Fiorese in Franc Mlekuž-Vanja.¹⁹²

Silvester Čopi-Vilson, ki je preživel skoraj mesec dni v dolini Bavšice v skupini štirih partizanov, ki jih je Greif pustil za zvezo, je v tem času doživel marsikaj, kar ni bilo v skladu s partizansko moralo. Zlasti spotikljivo je bilo obnašanje dveh njegovih tovarišev, Danka Komaca-Grozni in Stanislava Kravanja-Erosa, do tamkajšnjih domačinov in aktivistov. Ker je imela skupina za zvezo le začasni status, je niso organizirali kot pravo karavlo z ustreznim kadrom, komandirjem. Zato sta se za položaj komandirja skupine v Bavšici potegovala Danko Komac-Grozni in Stanislav Kravanja-Eros, toda prepir sta prignala tako daleč, da sta hotela obračunati med seboj z orožjem. K sreči se je v spor vtaknil Silvester Čopi-Vilson. To domačinom ni ostalo skrito. Pri hrani sta bila izbirčna in se nista zadovoljila z domačo hrano, ki so jo dajali revni kmetje iz doline Bavšice; od kmetov in aktivistov sta zahtevala, da jima preskrbijo izbrano hrano iz osem kilometrov oddaljenega Bovca. Ko sta hodila po hrano v nekatere zaselke zunaj Bavšice, sta pri terencih in aktivistih, kjer se je zbirala hrana za partizane, odbirala samo najboljšo hrano in se pri tem največkrat med seboj pogovarjala kar po nemško.¹⁹³ Skrajno nesramno sta se vedla do prebivalstva, še posebej, ko sta v dolini Bavšice ostala sama. Poskušala sta posiliti nekaj deklet in pri tem dekletom grozila celo z orožjem. Posebej grob je bil Danko Komac-Grozni. Zato so se prebivalci te doline upravičeno zgražali in za njuno početje zahtevali ustrezno ukrepanje.¹⁹⁴ Oba so poznali še izpred vojne kot goljufa, saj sta na lastno pobudo pobirala davke pri kmetih po vaseh v okolici Bovca. Za njuna dejanja je zvedel štab 6. brigade Ivana Gradnika po vrnitvi Greifove patrulje

in iz poročila, ki ga je o tej zadevi poslal štabu brigade okrožni komite za Bovško. Štab je hitro ukrepal. Imenoval je patroljo, ki jo je vodil namestnik komandanta 2. bataljona Stanislav Kenda-Nikolaj, in jo poslal na Bovško z nalogo, da zadevo temeljito razčisti in proti krivcem ustrezno ukrepa. Patrolja ob prihodu v dolino Bavšice ni imela težkega dela, kajti domačini so le potrdili navedbe Greifove patrolje in kvečjemu zraven še kaj dodali. Nenapisani partizanski zakoni za taka dejanja so bili neizprosni, zlasti za tista (npr. poskus posilstva), ki so imela značilnosti kaznivih dejanj. Danko Komac-Grozni je bil po tedaj ustaljenem postopku spoznan za krivega in obsojen na smrtno kazen.¹⁹⁵ Ta je bila izvršena nad dolino Bavšice na Kosmati glavi v Doliču, na severnih pobočjih Svinjaka.¹⁹⁶ Po spominskih virih je bilo to okrog 15. junija. Stanislava Kravanjo-Erosa in Danila Komaca-Brdavska pa je patrolja odpeljala s seboj. Odšli so proti Bovcu po levem bregu reke Koritnice, prekoračili reko po Koritniškem mostu in se podali proti Čezsoči. Naslednji večer so se nameravali v vasi oskrbeti s hrano in nadaljevati pot na Tolminsko. Toda tokrat ni šlo povsem brez zapletov. Čete 103. polka 3. pohodne alpinske brigade so še vedno sistematično prečesavale posamezna območja v Gornjem Posočju in iskale sledove partizanskih enot, čeprav sta glavnini obeh brigad, 5. Gregorčičeva, in 6. Gradnikova, že davno odšle s tega območja. Italijani so preiskovali zlasti območja opuščenih četnih taborišč 2. bataljona Severnoprimskega odreda in ponoči postavljali zasede na vseh možnih prehodih čez Sočo in na krajih, kjer so se partizani običajno sestajali s terenskimi sodelavci in aktivisti v vaseh v okolici Bovca. Po vseh teh krajih jih je spretno vodil pobegli partizan Karlo Mrakič-Kostja, mitraljezec 4. čete. Pobegnil je ponoči 18. maja, po celo-

dnevnem boju Gradnikove brigade, med umikom s Kobariškega Stola. Ob pobegu je še pokvaril italijansko lahko strojnico, od nje je odlomil okvir za naboje, tako da je bila neuporabna. Naslednje jutro se je predal Italijanom, ki so ga odpeljali v Tolmin. Odtlej je bil Mrakič vodnik Italijanov na očiščevalnih akcijah in pri postavljanju zased. Izdal je tudi nekaj aktivistov. K sreči je Karlo Mrakič-Kostja pripadal 4. četi, ki je delovala v zahodnem delu Bovške doline, v dolini Učje, tamkajšnjih domačinov terencev in aktivistov pa ni poznal, drugače bi bile posledice najbrž hujše.¹⁹⁷

Ko je patrolja Stanislava Kenda-Nikolaja prišla do vasi Čezsoča, se je ustavila na južnem delu vasi blizu Čopijeve domačije. Tu so slučajno že bili zbrani nekateri domačini, mladinci in mladinke na sestanku s člani okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Bovško. Navzoč je bil tudi sekretar komiteja Franc ČopiBorutin, od članov pa Albin Cuder-Vojko, Franc Mlekuž-Vanja in Stanislav Lužnik-Danko. Sestanka še ni bilo konec, ko je znenada počil strel. Najprej iz puške, čez kako minuto pa so zaregljali rafali iz lahkih strojnic in zapokale so eksplozije ročnih bomb. Streljanje je prihajalo iz vasi in iz Petrovke. Nastala je splošna zmeda in vsakdo se je reševal, kot je vedel in znal. Partizani so bežali proti gozdu, domačini pa med hišami, proti domu. Štirje mladinci so se zatekli v bližnjo domačijo pri Tiniju in strojnični rafal je kmalu nato preresetal vhodna vrata domačije.¹⁹⁸ V koruzni njivi je obležal smrtno zadet partizan Nikolajeve patrolje Močnik, doma nekje iz okolice Cerknega.¹⁹⁹ Truplo padlega partizana so Italijani kmalu našli in ga ponoči odpeljali skozi vas v samokolnici. Naslednje jutro so domačini našli v koruzni njivi le mlako krvi in partizansko triglavko. V roko je bila lažje ranjena

¹⁸⁹ Rudolf Komac, Podkoren. Izjava piscu, 19. julij 1985.

¹⁹⁰ Mirko Vencelj, Log pod Mangartom. Izjava piscu, oktober 1983.

¹⁹¹ Silvester Čopi-Vilson, Čezsoča. Izjava piscu, 12. april 1985.-

¹⁹² Ciril Zupanc: Zapadno-Primorsko okrožje, stran 45.

¹⁹³ Lidija Kovač, Vodenca-Bovec. Izjava piscu, 3. marec 1985.

¹⁹⁴ Albin Cuder-Vojko, Nova Gorica. Izjava piscu, 17. junij 1985.

¹⁹⁵ Anton Komac-Danko, Bovec. Izjava piscu, 10. julij 1985.

¹⁹⁶ Kristina Kravanja, Bavšica. Izjava piscu, 19. september 1985.

¹⁹⁷ Karlo Mrakič-Kostja je bil rojen in je preživel otroška leta v Nemčiji. Mati je bila Nemka, oče Slovenec. V Čezsoči pri Bovcu so se naselili šele pred drugo vojno. Ko je vstopil v partizane februarja 1943, še ni bil star 18 let. Njegov bratranec Anton Mrakič-Nino je bil izdajalec in likvidiran 8. marca 1943.

¹⁹⁸ Marjan Klavara, Medvode. Izjava piscu, 19. junij 1985.

¹⁹⁹ Anton Komac-Danko. Izjava piscu, 27. avgust 1985.

tudi aktivistka Štefanija-Fani Čopijeva. Isto noč so Italijani aretirali več domačinov, med njimi vse odrasle člane Čopijeve družine, gospodarja gostilne Vančer Cudra, lastnika pekarnice v Bovcu Pirca in druge, čeprav nekateri med aretiranimi niso bili na sestanku. Čez dva dneva so aretirali tudi Angelo Ivančič, ki jo je tik pred napadom prepoznal in izdal Karlo Mrakič.²⁰⁰ Angela Ivančič-Berginc se tega dogodka spominja v pisni izjavi takole: »Bilo je v juniju, med 15. in 20. junijem leta 1943. Imeli smo sestanek za Čopijevo hišo, kjer smo se navadno sestajali. Po sestanku sem jaz šla domov med prvimi. Pri cerkvi v Čezsoči je stala stara lipa in poleg nje sem že od daleč opazila skupino ljudi. Niti sanjalo se mi ni, da so Italijani. Naenkrat zaslišim: »Stoj!« Odgovorila sem: »Stojim!«, še vedno misleč, da so naši. Ukazano mi je bilo, da naj grem naprej, in šla sem, ne da bi kaj odgovorila. Ko sem hitela med hišami, sem opazila, da se povsod za ograjami skrivajo italijanski vojaki. Šele tedaj se mi je posvetilo, da bo nekaj narobe. Toda še vedno nisem vedela, da je Golc (domače ime Karla Mrakiča, op. pis.) pripeljal italijanske vojake. Prišla sem do Frenkove hiše in zaslišala strel, tam nekje v Petrovki je počilo (za vasjo, op. pis.). Ponoči me je prišel domov klicat Golc. Spraševal je po meni. Doma sta bili le mama in sestra Ema, jaz sem bila pri sosedih, Frenkovih. Kaže, da me je (Karlo Mrakič, op. pis.) tisti večer prepoznal. Čez dva dneva so me prijeli karabinjerji, me odpeljali najprej v zapore v Bovcu, od tam pa v vojašnico, kjer so me zasliševali. V vojašnici sem bila potem soočena z Golcem. Trdil je, da sem bila jaz tista, ki jo je ustavil pred cerkvijo. Nato so me skupaj z drugimi odpeljali v tržaške zapore. Tam sem ostala do razpada fašizma, do 25. julija 1943.«²⁰¹ Ob napadu Italijanov za Čopijevo domačijo bi verjetno bile posledice hujše, če bi ne počil strel tik pred napadom. Sprožen je bil namenoma. Streljal je vojak iz enote, ki je obkoljevala vas oziroma kraj sestanka. Domačini se ga spominjajo pod imenom Carnio. Doma je bil nekje iz okolice Milana in je hodil vasovat k nekemu dekletu v vasi. Strel naj bi ljudi opozoril na prisotnost italijanskih vojakov. Zanimivo je, da je bila to dekle, bila je aktivna terenska delavka, tudi na sestanku s partizani.²⁰²

Patrulja, ki jo je vodil Stanislav Kenda-Ni-

kolaj, se je po napadu umaknila in se čez nekaj dni vrnila na Tolminsko. Anton Komac-Danko in Danilo Komac-Brdavs sta ob napadu zašla in se naslednji dan umaknila na severna pobočja Polovnika. Tam sta spet naletela na Italijane, ki so preiskovali ta teren. Uspelo se jima je pravočasno prikriti, le da je pri tem Danilo Komac-Brdavs nesrečno padel čez previs in se udaril v nogo. Naslednji večer sta se vrnila v dolino. Anton Komac-Danko je odpotoval za patroljo proti vzhodu, Danilo Komac-Brdavs pa je ostal nekaj dni v oskrbi domačinov, nato pa odšel v bolnišnico na zahodnem območju Kanina nad planino Baban in tam ostal na okrevanju.

Za kraj sestajanja domačinov s partizani so Italijani zvedeli od Karla Mrakiča. Bil je domačin in je dobro poznal razmere. Kot partizan je na ta kraj hodil po hrano še v času, ko je bil v 3. četi na Humčiču. Partizanski dezertar Karko Mrakič je vodil Italijane na očiščevalnih akcijah tudi na Tolminskem. Ko se je predal Italijanom, so ga najprej odpeljali v Tolmin na poveljstvo 3. pohodne alpske brigade. Kmalu po tem je začel sodelovati z njimi najprej na Tolminskem, pozneje pa tudi na Bovškem. Karla Mrakiča so opazili nekega zgodnjega majskega jutra 1943, ko je preoblečen v alpinsko uniformo korakal na čelu kolone alpincev iz Tolmina, ki so šli čez Mrzli vrh proti Krnu. Z daljnogledom ga je prepoznal Franc Mlekuž-Vanja, njegov sovaščan.²⁰³ Ko so ga pozneje Italijani premestili na Bovško, kjer je bolje poznal terenske razmere, je z alpinci sodeloval tudi pri iskanju partizanske bolnišnice pod Velikim Babanskim Skednjem nad planino Baban na zahodnem pogorju Kanina.²⁰⁴ Vendar bolnišnice tedaj niso odkrili, saj bi jo celo dobri poznavalci terena le stežka našli.

Po vrnitvi patrolje Stanislava Kenda-Nikolaja v sestav brigade so začeli postopek proti Stanislavu Kravanji-Erosu. Pri tem se je pokazalo, da je bil sokriv za vse, kar je tako razburjalo domačine iz Bavšice in nekaterih vasi v okolici Bovca. Tudi njega so obsodili na smrtno kazen. Ustreljen je bil nad vasjo pod Krnom.²⁰⁵

Prav tiste dni, ko je partizanski dezertar Karlo Mrakič vodil Italijane pri obkolitvi partizanske patrolje in aktivistov v vasi Čezsoča, je bil 3. bataljon Gradnikove brigade v bližini vojašnic, vzhodno od Krnskega jezera, in se je spopadel z italijansko kolono, ki je

prodirla iz smeri Bogatina. Bataljon je zasedel položaje in v boju zadržal prodirajočo sovražnikovo kolono vse do noči. Ker jim je primanjkovalo streliva, so se na posvetu v štabu bataljona s poveljstvi čet dogovorili, da se bodo ponoči umaknili proti vrhu Krna, nato pa naj bi se čete razšle vsaka na svojo stran.²⁰⁶ Tako se je ena od čet tega bataljona usmerila proti severu proti dolini Lepene, prečkala dolino in se podala na vzhodno stran Bovške doline ter se utaborila v kraju Črča, severovzhodno od vasi Kal–Koritnica. Prihod te enote v ta del Bovške doline je bil povezan tudi s preskrbo s hrano in obleko, kajti tu že precej časa ni bilo nobene večje partizanske enote in so bile možnosti za preskrbovanje ugodne. Zato so se brž povezali z domačimi aktivisti in terenci in se dogovorili, da zberejo nekaj hrane, pa tudi obleke. Določili so tudi primerne kraje za sestanke in prevzem hrane. To zato, ker takrat razmere na Bovškem niso bile preveč ugodne, saj so podivjani kvesturini in vojaštvo s pomočjo partizanskega dezerterja Karla Mrakiča dan in noč preiskovali teren in opravljali preiskave po vaseh v okolici Bovca, ponoči pa postavljali zasede na vseh pomembnejših prehodih, zlasti čez Sočo in Koritnico. To stanje se je še poslabšalo, ko so v partizanskem taborišču v Črčah ugotovili, da je iz njihove enote pobegnil partizan Avgust Komac-April, doma iz Čezsoče pri Bovcu. Verjetno ga je pekla vest, ker je prejšnji dan pojedel porcijo hrane, ki je bila namenjena stražarju, in se je ustrašil posledic.²⁰⁷ Komplex manjvrednosti zaradi slabovidnosti, občutek krivde zaradi tatvine hrane so verjetno vplivali na njegovo odločitev. O tem, kdaj je pobegnil, ni zanesljivih podatkov, vsekakor je to moralo biti okrog 20. do 22. julija. Četno taborišče je zapustil brez

orožja, le ročni bombi je vzel s seboj. Napotil se je kar ob belem dnevu v vas Kal–Koritnica do terenske delavke Ivanke Mlekuž, po domače Keconove. Ta ga je brž odpeljala k sosedu, zvesti aktivistki, Fani Perdih in jo prosila, naj čimprej pospremi prišleka iz vasi in ga odpelje v taborišče svoje enote. Seveda sta bili aktivistki prepričani, da je Avgust Komac-April zapustil svojo enoto in prišel v vas ob belem dnevu le zaradi mladostne lahkomišelnosti. Ubežnik je v spremstvu Fani Perdih zapustil vas in se napotil proti Črčam, kjer je začasno taborila njegova enota. V kraju Ravne sta srečala domačinko iz Koritnice, Miko Špikovo, in se začela z njo pogovarjati. Naenkrat je Komac vzel iz žepa ročni bombi, ju odložil pod grmovje in sklenil, da se sam vrne v vas, češ da je nekaj pozabil.²⁰⁸ Vrnil se je v vas k Milki Mlekuž, vzel njeno kolo in rekel: »To je moja svoboda.« Odpeljal se je po cesti do vasi Soča in se prijavil na karabinjerski postaji. Njegova enota je bila o tem kmalu obveščena in je takoj ukrepala. Z domačini, ki so jih oskrbovali s hrano, so organizirali le posredno povezavo. Hrano so odtlej dostavljali samo na dogovorjena mesta, jo skrivali v kupe sena ali pokošene trave, da so jo patrolje same poiskale in odnesle v taborišče. Pobeg partizana Avgusta Komaca ni ostal brez posledic. Tri ali štiri dni pozneje, v noči na 26. julij²⁰⁹, je skupina skvadristov postavila zasedo nad vasjo Kal–Koritnica v Kotnici, na stranski poti, ki je vodila iz vasi v dolino Kolovrata in Črč, kjer je bilo partizansko taborišče. Za stezo je vedel tudi pobegli Avgust Komac, saj so jo uporabljali aktivisti in domačini za zvezo pri oskrbovanju partizanskega taborišča v Črčah oziroma javke v dolini Kolovrata. Pri tem so se izognili glavni poti, kolovozu, ob katerem so Italijani

²⁰⁰ Glej op. št. 198.

²⁰¹ Angela Ivančič-Berginc, Tolmin. Pisna izjava, z dne 13. junija 1985, pri piscu.

²⁰² Glej op. št. 198.

²⁰³ Glej op. št. 194.

²⁰⁴ Antan Mlekuž-Tone, Ljubljana. Izjava piscu, 28. marec 1985.

²⁰⁵ Glej op. št. 194.

²⁰⁶ Stanko Petelin, n. d., stran 100.

²⁰⁷ Jože Mlekuž-Savo, Kal–Koritnica. Izjava piscu, 13. oktober 1985. Tudi Avgust Komac-April je vstopil v partizane še mladoleten, poleg tega je bil slaboviden in vedno lačen. Zaradi tega je imel vselej občutek manjvrednosti. Že zgodaj spomladi 1943 je bil v 4. četi 2. bataljona Severnoprimskega odreda javno obravnavan zaradi tatvine hrane in tedaj je le malo manjkalo, da ni bil ustreljen. Rešila ga je njegova mladoletnost. Za kazen pa je moral v četi poleg rednih obveznosti opravljati tudi vsa najtežja dela: nositi vodo, drva, pomagati v kuhinji itd.

²⁰⁸ Fani Perdih-Žagar, Nova Gorica. Izjava piscu, 10. oktober 1985.

²⁰⁹ Franc Čopi, Koritnica pri Bovcu. Izjava piscu, 13. oktober 1985.

običajno postavljali zasede. Tistega dne je bila na partizanski javki v dolini Kolovrata pri Špikovi staji in seniku Fani Perdih. Poklicati jo je dal partizan, mitraljezec iz te enote, Jože Mihelič-Črni, doma iz Bovca. Četa se je pripravljala na odhod in pripraviti je bilo treba nekaj hrane. Pri pogovoru je bil navzoč aktivist mladinec, dvanajstletni Franc Čopi iz Koritnice. Noč ju je zatekla na javki v dolini Kolovrata. Ko sta se po stranski stezi vračala proti domu, sta okrog 22. ure naletela na sovražnikovo zasedo v Kotnici. Zasedo so postavili skvadrsti. Obsuli so ju s strojničnim ognjem in ročnimi bombami. Franca Čopija je krogla ranila v roko, Fani Perdih pa je bila ranjena od drobcev ročne bombe. Franca Čopija so skvadrsti ujeli, medtem ko se je Fani Perdih posrečilo pobegniti, čeprav je bila vsa okrvavljena in raztrgana. Italijani so postavili zasedo na stranski stezi, za katero je Avgust Komac zvedel nekaj dni, preden je pobegnil. Dan pozneje, 26. julija, so skvadrsti aretirali Fani Perdih. Najprej so jo odpeljali v bovške zapore, od tam pa v vojašnico, kjer so jo zasliševali in pretepali. Italijani so točno vedeli, kam je tiste dni zahajala Fani Perdih in s kom se je sestajala, vendar jim ni uspelo nič konkretnega dokazati. Fani in Franc Čopi sta na zaslišanju vztrajno vse tajila in nista ničesar izdala. Zagovarjala sta se, kot sta se bila dogovorila poprej, in sicer, Čopi da je pasel živino, Perdihova pa da je pospravljala krmo. Po petih dneh so Fani Perdih izpustili, ranjenega Franca Čopija pa odpeljali v bolnišnico v Čedad.²¹⁰ Čez nekaj dni, konec julija, je zgodaj zjutraj prihrumela v vas Kal skupina podivjanih skvadrstov in se napotila naravnost v hišo aktivistke Milke Mlekuž. Na čelu skupine je bil Avgust Komac. Skvadrste je pripeljal prav v hišo, iz katere je ob pobegu vzel kolo. Skvadrsti so v hiši Milke Mlekuž opravili hišno preiskavo in našli precejšnje zaloge hrane, pripravljene za partizane. Milko Mlekuž so aretirali, jo pripravili najprej v Bovcu, nato pa so jo odpeljali v tržaške zapore, v Rižarno, kjer je ostala zaprta do kapitulacije Italije. Avgust Komac je izdal le Milko Mlekuž, ni pa izdal drugih aktivistov, na primer Fani Perdih, Mime Špik

iz Koritnice, družine Toncovih iz Črč in drugih, za katere je dobro vedel, da sodelujejo s partizani in jih oskrbujejo s hrano.

Partizanska enota, ki je ob razpadu fašizma nekaj dni taborila v dolini Kolovrata, v Črčah ali pa morda še nekoliko više v kraju Sleme v starem taborišču, se je v noči na 26. julij odpravila na pot in se usmerila na Tolminsko. V dneh razpada fašizma je prispela na severno stran Bovške doline, na Rombon, tudi petnajstčlanska patrolja, ki jo je štab Gradnikove brigade poslal v opuščeno taborišče po strelivo in vžigalne kapice.²¹¹ Strelivo je bilo shranjeno v bližini opuščenega taborišča 3. čete ob ovčarski planini Goričica. S patroljo je bil tudi Anton Bavec-Cene²¹², politkomisar Gradnikove brigade. V taborišče so prispeli v temni deževni noči in tu našli skupino partizanov, ki so pripadali Gradnikovi brigadi. Sem so se zatekli po boju na Krnu. Na nasprotni, južni strani Bovške doline, na Polovniku, se je tiste dni zbrala glavnina Gradnikove brigade (razen 1. bataljona, ki je ostal na Šentviški planoti in tam čakal na zavezniške letalske pošiljke). Pravkar se je bila vrnila na levi breg Soče, po boju na Krnu. Tu je nekaj dni počivala, da bi si opomogla od izčrpanosti po srditih bojih in prehodih čez Sočo. Prav tu so Gradnikovci zvedeli za veselo novico o Mussolinijevem padcu. Sovražnik brigade ni vznemirjal, saj je imel dovolj skrbi z lastno usodo. S Polovnika se je brigada vrnila nazaj proti vzhodu na Tolminsko, najprej v Prode, kjer se ji je pridružil še 1. bataljon, od tam pa prek Baške grape in Šentviške planote na Vrše nad Čepovanom. Vendar tudi ni ostala tam, ampak je nadaljevala pot čez Trnovski gozd na Javornik, kjer naj bi se Gradnikova in del Gregorčičeve brigade združili v eno samo brigado, Gradnikovo. Po novem je Gradnikova brigada imela namesto treh štiri bataljone. V takem sestavu je odšla na Notranjsko in se vključila v sestav 14. divizije Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.²¹³ Po odhodu enot in glavnine Gradnikove brigade, v dneh po 25. juliju 1943, je Gornje Posočje ostalo brez partizanskih enot vse do kapitulacije Italije.

²¹⁰ Glej op. št. 208.

²¹¹ Stanko Petelin, n. d., stran 90. In Zbornik VI/6, št. 28.

²¹² Glej op. št. 159.

²¹³ Zapisnik Gradnikove brigade v arhivu IZDG.

dr. MARKO VRHUNEC

Priročnik političnega komisarja

V letih okupacije 1941–1945 je bilo življenjsko pomembno poznati dogajanja doma in po svetu in strategijo in taktiko boja proti fašizmu in nacizmu. Aktivisti Osvobodilne fronte slovenskega naroda in politični komisarji v partizanskih enotah so na čelu s slovenskimi komunisti nenehno pojasnjevali namene okupatorja in obveščali borce o tem, kako poteka narodnoosvobodilni boj, kateri so njegovi cilji, katere politične poti in vojaška sredstva je treba uporabljati, da se izkorenini zlo, ki nam ga je prinesla zasedba.

Zaradi narave podtamega delovanja smo politično delo v prvi vrsti opravljali z živo besedo. Pisnih priročnikov, ki naj bi zajeli celoto aktualnih vprašanj, prva leta okupacije ni bilo. Zato sem si leta 1942 začel zapisovati najpomembnejša vojaška in politična dogajanja pri nas in po svetu ter zbirati gradivo (članke, brošure ipd.) o političnih stališčih in opredelitvah Osvobodilne fronte slovenskega naroda in o delovanju sovražnika. To gradivo sem leta 1943 odnesel s seboj v partizane in ga poleti 1944 preoblikoval v priročnik za politično delo. Sistemiziral sem ga po temah in v njih podrobneje obdelal temeljna vprašanja narodnoosvobodilnega boja. Priročnik torej niso moje zamisli in razmišljanja, marveč sem v njem skušal zvesto opisati takratne politične razmere in opredelitve.

Priročnik mi je služil predvsem kot političnemu komisarju v raznih enotah, zlasti v 10. SNOUB Ljubljanski, kakor tudi za delo na terenu. Je prerez vsebine takratnega političnega dela in tem, ki smo jih obravnavali. Uporabljal sem ga za delo v brigadi, za politične ure v vodih, četah in bataljonih, kakor tudi za kratke politične tečaje, ki smo jih prirejali v dneh, ko ni bilo bojev. Uporabljali so ga tudi na raznih študijskih, zlasti mladinskih in skojevskih krožkih, v katerih so se vzgajali novi komandni in politkomisarski kadri. Iz priročnika sem črpal tudi teze za nastope ob raznih priložnostih, kot so bili priljubljeni množični partizanski mitingi, politični sestanki, srečanja ipd.

Priročnik je izviren dokument, ki osvetljuje posamezna politična in vojaška vprašanja o usodi slovenskega naroda in vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, kajti njihovo pravilno opredeljevanje je bilo pogoj za preživetje, svobodo in socialni napredek.

Za tisk pripravil in opombe prispeval
JOŽE NOVAK

KAZALO¹

- OF I. PREDZGODOVINA OF
II. PROGRAM OF
III. POLITIKA OF
IV. VAŽNE IZJAVE IN ODLOKI
V. ORGANIZACIJA IN VODSTVO OF
VI. NOV IN POJ
VII. AVNOJ
VIII. ZGODOVINA OF
IX. MEDNARODNI POMEN OF

- ZAVEZNIKI I. SOVJETSKA ZVEZA
II. ANGLOAMERIČANI
III. SVOBODOLJUBNI NARODI
IV. POTEK VOJNE
V. POLITIČNI RAZVOJ VOJNE
VI. CILJI ZAVEZNIKOV

- SOVRAŽNIKI I. OKUPATOR
II. FAŠISTIČNI BLOK
III. DOMAČI IZDAJALCI
IV. KLEVETE PROTI OF
V. TUJA REAKCIJA

- POLITIČNI DNEVNIK SPORAZUM TITO-ŠUBAŠIĆ
I. ZGODOVINA SPORAZUMA
II. VSEBINA SPORAZUMA
III. POMEN SPORAZUMA – POTRDITEV
NOG
IV. ZAKLJUČEK

- NALOGE ZADNJE FAZE NO BOJA
I. SPLOŠNA MOBILIZACIJA
II. RAZKROJ DOMOBRANSTVA
III. BOJ SKRIVAŠTVU
IV. UTRJEVANJE ENOTNOSTI OF

- (I.) DODATEK
(II.) DODATEK

I. PREDZGODOVINA OF

1. PRETEKLOST SLOVENSKEGA NARODA

- a) temna zgodovina: nacionalno suženjstvo – socialno izkoriščanje
- b) kmečki upori 1573: prvi izraz slov[enskega] človeka
- c) 1848: nepripravljenost Slovencev – politika slovenske reakcije
- d) rojstvo slov. narodne zavesti: Prešeren in njegov krog (Smole) – Levstik (tabori, jezik, vztrajnost) – Cankar (slovenstvo – ideja)
- e) 1918: nazadnjaška politika slov[enske] buržoazije – vprašanje Primorske, Koroške.

2. JUGOSLAVIJA

- a) oblast slovenske buržoazije: samozvanstvo
- b) vidovdanska ustava: odstop od samoodločbe – odstop od federacije – odstop od demokracije
- c) zakon o zaščiti države 1921. l.
- d) 6. 1. 1929 – fašizacija: hegemonija velesrbske klike - centralizem – »jugoslovanstvo« – hrvaško in druga vprašanja.

3. VZROKI PROPADA JUGOSLAVIJE

- a) neodstranitev fevdalnih ostankov (kmečko vprašanje)
- b) odprava demokratskih svoboščin: govor, tisk, stranke – centralizem – poizkus fašizma (Orjuna [Organizacija jugoslovanskih nacionalistov], POF [Patriotski omladinski front]) – korupcija, birokratizem
- c) zgrešena narodnostna politika: srbska hegemonija, podrejenost Hrv[atov] in Slov[encev], zatiranje ostalih (Črnogorcev, Maked[oncev]) – finančno izžemanje, preseljevanje industrije – zasovražanje države in narodov med seboj – protinarodnost in protiljudskost armade – gener[ali]
- d) zgrešena zunanja politika: naslonitev na protisovjetski blok (Francija, os) – podpora peti koloni, služba sovražniku.

4. PREDZGODOVINA OSVOBODILNE FRONTE

- a) upor naprednih sil jugoslovanskih narodov: notranji in zunanjepolitični odpor
- b) kmečko-delavski blok l. 1937
- c) Društvo prijateljev Sovjetske zveze

5. NASTANEK OSVOBODILNE FRONTE

- a) narodni odpor 27. III. 1941 proti osi, fašizmu
- b) neizzvan napad Nemčije, Italije, satelitov
- c) hitri zlom vojske, emigracija vlade, kralj
- d) brezupen položaj razkosane Slovenije
- e) okupatorska politika: brez pravic, zatiranje, raznarodovanje, preseljevanje
- f) prebujanje pozitivnih sil slovenskega naroda: kmečko-delavski blok, DPSZ² – dvig slovenske narodne zavesti
- g) ustanovitev OF 27. IV. 1941: KPS, sokoli, kršč[anski] socialisti, kulturni delavci itd.

6. VLOGA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

- a) edina zaupanja vredna, neomadeževana, trdna, ljudska
- b) iniciativa za osv[obodilni] pokret, visoka nar[odna] zavest
- c) prevzem vodstva, večina, kadri (izvežbani, spos[obni], predani)
- d) organizacija: ilegalnost, aparat, tehnika, orožje
- e) duh: udarnost, žilavost, požrtvovalnost, disciplina
- f) ideologija: kašipot, znanstvena, svetovljanska, dosledna
- g) izgradnja človeka.

II. PROGRAM OF³

- 1. Proti okupatorju je treba voditi neizprosno, *oboroženo akcijo*.
- 2. Ta akcija predstavlja izhodišče za *osvoboditev in združitve vseh Slovencev*.
- 3. *Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov, ne priznava OF razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.*
- 4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih ljudskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo *nov lik aktivnega slovenstva*.
- 5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo *lojalne v medsebojnih odnosih*.
- 6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta kot celota.
- 7. Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno *ljudsko demokracijo*. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.
- 8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o *notranji ureditvi* združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavljala in branila z vsemi sredstvi.
- 9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz *slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet* in narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.

III. POLITIKA OF

1. TAKOJŠNJA OBOROŽENA AKCIJA

- a) neizprosno, fizično, materialno, moralno uničevanje okupatorja, njegovih agentov, slug in domačih pomagačev
- b) izgon okupatorja, osvoboditev ozemlja
- c) nastanek slovenske narodne vojske.

2. BREZKOMPROMISEN POLITIČNI BOJ

- a) politika osvoboditve, narod[nostne] časti
- b) odpor proti pol[itичnemu], upravnemu in kulturnemu raznarodovanju in fašizaciji Slovenije
- c) boj proti narodnim izdajalcem in hlapcem okupatorja – politika pravičnosti in kazni
- d) pasiven odpor mest, zasedenih naselij s podtalno organizacijo, stalno akcijo in podporo svoje vojske.

3. ZDRUŽITEV VSEH SLOVENSКИH SIL

- a) boj za osvoboditev vseh Slovencev
- b) zastopani vsi sloji, razredi, veroizpovedi, vse stranke – podpora vsega naroda, masovnost
- c) izločitev izdajalcev in oportunistov, ki so se sami izločili
- d) KP del OF, njena voditeljica (vzroki!)

4. NOV TIP SLOVENCA

- a) častna, oborožena, vsestranska borba: prebujanje Slovencev
- b) novi Slovenci: borci, aktivisti, pol[itični] delavci
- c) samodisciplina: vojske, linije OF
- d) dvig kadrov: zanesljivost, sposobnost brez protekcionizma, korupcije ali osebne simpatije
- e) pojem tovarištva: soborca, sodelavca.

5. POLITIKA DO MEŠČANSKIH SLOJEV

- a) program Osvobodilne fronte ne zadeva burž[oaznega] reda
- b) OF patriotična, demokratska
- c) masovno sodelovanje zdrav[ih] mešč[anskih] slojev
- d) vprašanje reda in lastnine: deklaracija Tito, Ribar⁴.

6. POLITIKA DO CERKVE IN DUHOVŠČINE

- a) spoštovanje in priznanje svobodne veroizpovedi
- b) osvobodilni boj zadeva tudi cerkev: vprašanje duhovnikov – izdajalcev, cerkva [kot] utrd, verskih obredov [kot] protinarnodnih propagandnih sredstev
- c) sodelovanje duhovščine v OF – verska komisija⁵
- d) dokazi [z] osvobojenega ozemlja.

7. POLITIKA DEMOKRACIJE

- a) osvobodilni boj – boj za dem[okratske] svoboščine
- b) osvobodilni boj – boj za razdelitev tuje veleposestniške zemlje slovenskemu kmetu (primeri)⁶
- c) osvobodilni boj – boj za pravo ljudsko demokracijo – volitve – izgradnja narodne oblasti iz naroda za narod – moč volje naroda
- d) svoboda uveljavljanja ljudskih, sposobnih kadrov, njih postavljanje in kontrola.

8. NARODNOSTNA POLITIKA

- a) boj za osvoboditev Slovencev: doslednost, požrtvovalnost, uspehi
- b) boj za zedinjenje Slovencev: preko umetnih mej, po narodnostnem in zgodovinskem načelu: jamstvo v vojski in vsenarnodni borbi
- c) preustroj slovenskega narodnega značaja: Slovenec hlapec – borec – državnik
- d) dosledno uveljavljanje samoodločbe, volja naroda v ljudski demokraciji
- e) bojno in bratsko edinstvo jugoslovanskih narodov; skupnost borbe, politike, države, (...) [nečitljiva beseda] (voj., pol.), rojstvo demokratske federativne Jugoslavije
- f) uspeh reševanje narod[nega] vpr[ašanja]: KPJ, Tito, NKOJ, uspeh sloga in sodelovanja.

9. POLITIKA ZAVEZNIŠTVA

- a) naš boj – del zavezniškega boja zoper svetovni fašizem
- b) naš pokret – del zavezniškega pokreta demokracije in svetovne solidarnosti
- c) zavezništvo balkanskih naprednih sil
- d) odnosi z VB, ZDA in SZ – Churchill, priznanje Tita, vojaško sodelovanje (naloge), borba do konca

- e) obveznost zavezniških sklepov za naš pokret – uničenje fašizma, preganjanje krivcev in zločincev, uvedba demokracije
- f) podpora zaveznikov v operacijah, v orožju, prehrani, bolnicah in vežbanju (Bari, Malta itd.), zavezniške vojne misije
- g) boj za pravno (de iure) priznanje narodnoosvobodilnega pokreta nove Titove Jugoslavije.

IV. VAŽNE IZJAVE IN ODLOKI

1. IZJAVA VRHOVNEGA ŠTABA NOV IN POJ TER AVNOJ-a⁷

Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji pod vodstvom vrhovnega štaba NOV in POJ ter AVNOJ-a je vsenarodno gibanje, v katerem sodelujejo vsi resnični rodoljubi brez ozira na politično in versko prepričanje in narodnost. Smoter tega gibanja je:

- 1) doseči osvobodjenje naše domovine izpod jarma okupatorjev, ji priboriti neodvisnost, kakor tudi zares demokratične pravice za vse narode Jugoslavije;
- 2) nedotakljivost privatne lastnine ter popolna možnost zasebne pobude v industriji, trgovini in poljedelstvu;
- 3) nobenih korenitih sprememb v pogledu družbenega življenja in dejavnosti razen nadomestitve reakcionarnih občinskih uprav, orožništva, ki se je stavilo v službo okupatorju, z narodnoosvobodilnimi odbori, ki imajo resnični narodni značaj;
- 4) narodnoosvobodilno gibanje, ki se bori za svobodo naroda, za socialne in demokratične pravice, je daleč od slehernega nasilja in nezakonitosti;
- 5) oficirjem, ki stopijo v narodnoosvobodilno vojsko, so zajamčeni čini in položaj, ki odgovarja njihovim sposobnostim;
- 6) narodnoosvobodilno gibanje priznava vse nacionalne pravice Hrvatom, Slovencem, Srbom, kakor tudi Makedoncem, Črnogorcem in drugim. To gibanje je enako hrvatsko kakor tudi srbsko in slovensko. Z ozirom na to predstavlja jamstvo, da si bodo vsi narodi Jugoslavije priborili narodnostne pravice.

Predsednik
dr. Ivan Ribar

V imenu vrh. št. NOV in POJ:
Tito

2. IZJAVA OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA⁸

»OF slovenskega naroda se pravno in moralno zavezuje, da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje [krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje] verskih in cerkvenih dolžnosti. Zato pa želi[mo], da se v skladu s potrebami novega narodnega življenja katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne cilje⁹ ter svobodno in popolno razvije iz njih. Kristjani in nekrstjani v OF so prepričani, da bo na ta način najbolje zavarovana svoboda verskega in cerkvenega življenja, kakor svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.«

OF slovenskega naroda

3. CK KPS

*O SVOBODI SVETOVNEGA NAZORA IN VERSKEGA UDEJSTVOVANJA*¹⁰

»Kakor vse temeljne skupine v OF je tudi Komunistična partija Slovenije v sporazumu z OF slovenskega naroda zajamčila Slovencem v splošnem, *slovenskim katoličanom* [pa še] posebej svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanjost in bodočnost. Čeprav je tako stališče že v programu KPJ in vseh kompartij, kar klevetniki najbrže dobro vedo, ponavlja CK KPS to *svoje jamstvo, izraženo v sporazumu* OF slovenskega naroda tem potom še kot posebno izjavo Partije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja.«

1. maja 1942

CK KPS

4. IZJAVA CK KPS O SLOVENSКИH MEJAH¹¹

»Glede na klevete, ki jih trosijo sovražniki Partije, OF in popolne osvoboditve slovenskega naroda, izjavlja centralni odbor KPS:

- a) *V osvobojeno in združeno Slovenijo* sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični vojni potujen.
- b) Vprašanje pravičnih bodočih slovenskih mej ni vprašanje kavarniške in zakotne politične licitacije, temveč je vprašanje današnje oborožene borbe slovenskega naroda in dejanske okrepitve slovenskega partizanstva, ki predstavlja z narodno zaščito edino slovensko narodno vojsko.«

1. maja 1942

CK KPS

5. ODLOK O ZAŠČITI SLOVENSKEGA NARODA¹²

- a) obramba slovenskega človeka pred vojnimi in političnimi zločini
- b) sodelovanje, podpora (oborožena) okupatorju
- c) ovaduštvo, ogleduštvo, propaganda in agitacija v korist okupatorja, prostovoljno dajanje živil ali drugih sredstev okupatorju in pomagačem.

6. ODLOK O EDINI NARODNI VOJSKI¹³

- a) organiziranje bega, modre garde, domobrancev
- b) vseh vojaških formacij izven in v nasprotju z NOV in OF.

7. ODLOK O POGOJNI AMNESTIJI PRIPADNIKOV BEGA¹⁴

- a) pogojno – če prostovoljno odloži orožje
- b) amnestija za maso [množice], slabiče, zapeljane
- c) ne velja za vojne zločince in izdajalce
- d) izdana ob kapitulaciji Italije.

8. ODLOK O SPLOŠNI MOBILIZACIJI

VSEH ŽIVIH IN MATERIALNIH SIL SLOVENSKEGA NARODA¹⁵

- a) prehod v vojsko
- b) izdan ob kapitulaciji Italije in veljaven za vse Slovence, vso Slovenijo.

9. ODLOK O PRIKLJUČITVI

SLOVENSKEGA PRIMORJA DRUGIM SLOVENSКИM DEŽELAM¹⁶

- a) manifestacija narodnostne politike OF
- b) uspeh NOV in POS
- c) izdan 15. septembra 1943.

V. ORGANIZACIJA IN VODSTVO OSVOBODILNE FRONTE

1. VOJAŠKA ORGANIZACIJA

- a) Glavni štab NOV in POS

NOV: operativna vojska – korpus, divizije, brigade, bataljoni, čete, vodi, desetine; zaledna vojska – področja, komande mest (vojaška pozadinska oblast), part[izan-ska] straža¹⁷

po načinu rednih armad

PO: partizanski odredi – kontrola določenega ozemlja – partizanski način borbe

- b) Vrhovni štab NOV in POJ – centralni forum.

2. VOJAŠKO VODSTVO

- a) podoficirji: običajno po činu
- b) oficirji, višji oficirji

- c) generali¹⁸: Avšič¹⁹, Rozman²⁰, Marčič, Kveder, Ambrožič²¹
- d) položaj: komandant Stane-Franc Rozman, nam. komandanta Avšič Jaka, načelnik gl. št. Tomaž-D. Kveder²²
- e) politkomisarji, rang oficirjev²³
vodstvo: komisar gl. št. Kraigher Boris, nam. komisarja Avbelj-Rudi²⁴
- f) vrhovni komandant: Tito.

3. *POLITIČNA ORGANIZACIJA – DRŽAVNA*

- a) krajevni, okrajni, okrožni narodnoosvobodilni odbori, okrajne, okrožne narodno-osvobodilne skupščine
- b) politični organi: teren, rajon, okrožje²⁵, ZSM²⁶, AFŽ²⁷
- c) SNOS²⁸: vrhovno zakonodajno in izvršilno telo
- d) predsedstvo SNOS (bivši IOOF²⁹ – slovenska vlada³⁰), odseki SNOS, oddelki³¹
- e) policijski organ: okrožna izpostava³², VDV³³ – NZ³⁴ (kriminal, javni red itd.)
- f) tožilstvo³⁵: nadzor nad zakonitostjo, sodne in upravne zadeve
- g) sodišča: brigadna – vojaška (civilno), področna – vso kompetenco³⁶
- h) gospodarstvo: GK³⁷, okrajne, okrožne
- i) delo AVNOJ-a in NKOJ-a.

4. *POLITIČNO (DRŽAVNO) VODSTVO*

- a) predsedstvo SNOS: Vidmar, Kidrič³⁸
- b) načelniki odsekov
- c) glavni javni tožilec
- d) NKOJ – vlada s Titom na čelu – AVNOJ – parlament z Ribarjem na čelu.

VI. NOV IN POJ

1. *PARTIZANSTVO*

- a) gverilski način boja v sovražnem zaledju
- b) pogoj osvoboditve, zedinjenja, aktivizacije
- c) udarnost, ofenzivnost, prožnost, neuničljivost
- d) globoka povezanost z narodom (samoobramba) – narodna podpora (hrana, material, obvešč[anje]).

2. *NOV*

- a) porast partizanstva, množični obseg
- b) formiranje brigad, divizij, korpusov – 1942
- c) povezava vseh oboroženih pokretov Jug[oslavije]
- d) splošna narodna mobilizacija
- e) narodna armada jugoslovanskih narodov.

3. *USTANOVA KOMISARJEV*

- a) politično-borben dvig borcev
- b) politična vzgoja borcev – pomen borbe
- c) posredovanje razvoja vojne
- d) splošni vojaški vzgojitelji
- e) nosilci narodnega, naprednega duha
- f) prevzgoja: kolektivnost, samovzgoja itd.

4. *POLITIKA NAŠE VOJSKE*

- a) disciplina – zavestna, odgovorna

- b) tovarištvo – demokratičnost pokreta, službeno tovarištvo, borbeno tovarištvo, privatno tovarištvo
- c) samoiniciativa – prožnost – udarnost
- d) princip zanesljivosti in sposobnosti
- e) ljudskost in vsenarodnost (civili)
- f) herojstvo posameznikov (heroji)³⁹ – vodiči skupnosti borbe, trpljenja, samopožrtvovalnosti.

5. *NOVI*

- a) borba – dokaz usodne povezanosti narodov Jugoslavije – bojno bratstvo
- b) bojno enotno vodstvo: vrhovni štab, Tito
- c) vojne operacije enotnega vodstva, pomoč, koordinacija
- d) vloga in položaj Srbov: večina – ustrahovanje – odstop – vrnitev⁴⁰
- e) pogoji nove Jugoslavije: bratstvo v krvi – enotne želje – skupna svoboda
- f) ostala partizanska gibanja: Makedonci⁴¹, Albanci, Grki, Bolgari, Romuni, Madžari.

6. *SODELOVANJE Z ZAVEZNIKI*

- a) boj za priznanje, mistifikacija Mihailovićeve borbe
- b) vojaško sodelovanje – vojaške misije – priznanje borbe
- c) priznanje – orožje – material – pogodbe – bojno sodelovanje (letala, izkrcavanja).

7. *USPEHI NOVI*

- a) nosilec N-o [narodnoosvobodilnega] pokreta v Jugoslaviji, razvoj – dvig
- b) vezanje sovražnih sil
- c) uničevanje žive sile sovražnika
- d) uničevanje sovražnega materiala, sabotaze itd.
- e) rezanje sovražnih prometnih žil, preprečevanje izkoriščanja prirodnih in gospodarskih bogastev Jugoslavije
- h) demoraliziranje fašističnih vojsk
- g) osvobajanje širnih področij Jugoslavije
- i) del zavezniške armade za dokončno uničenje germanske zveri v njenem lastnem blagu.

VII. AVNOJ

1. *I. ZASEDANJE*

ANTIFAŠISTIČNEGA SVETA NARODNE OSVOBODITVE JUGOSLAVIJE

- a) jeseni 1943⁴² – v Bihaču
- b) AVNOJ – centralni politični organ vseh narodov Jugoslavije
- c) narodno predstavništvo narodov, razredov, veroizpovedi Jugoslavije – enotna volja narodov Jug[oslavije]
- d) predsedstvo: zastopniki – Ivan Ribar⁴³.

2. *II. ZASEDANJE*

ANTIFAŠISTIČNEGA SVETA NARODNE OSVOBODITVE JUGOSLAVIJE

- a) november – december⁴⁴ 1943 v Jajcu
- b) vrhovno zakonodajno in izvršno narodno predstavniško telo Jugoslavije – tekom osvobodilne borbe
predsedstvo: predsednik, 5 podpredsednikov, 2 tajnika, 40 čl[anov]⁴⁵
predsedstvo predstavnik nar[odne] in drž[avne] suverenosti Jug[oslavije]
- c) ustanovitev Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije
najvišji izvršni in naredbodajni organ nar[odne] oblasti – narodna vlada
predsednik, 3 podpredsedniki, poverjeniki⁴⁶

- d) odvzem pravic zakonite vlade emigrantski vladi:
sovražno vedle proti n[arodno]o[svobodilni] borbi,
širile laži in klevete proti NOV, organom, pokretu,
po Mihailoviću organizirale bratomorno vojno,
preko M[ihailovića] sklepale sporazume, zveze z okupatorji,
vodile preko M[ihailovića] operacije z okupat[orjem] proti NOV,
organizirali masovno iztrebljanje muslimanov, Hrvatov, srbskih rodoljubov – za
Vel[iko] Srbijo
- e) kralju Petru II. se prepove vrnitev v domovino – to vprašanje reši po osvoboditvi
narod sam!
 - kralj dal zaupanje emigrantskim vladam, dvignil, povišal, zaupal M[ihailoviću] in
ostalim izdajalcem,
 - degradiral jug[oslovanske] oficirje v NOV,
 - pod njegovo zastavo vršila izdajstva in zločini nad vsemi narodi Jugoslavije
- f) pregled in revizija mednarodnih pogodb in obveznosti begunske jug[oslovanske]
vlade
- g) bodoče pogodbe in obveznosti te »vlade« – neveljavne
- h) Jugoslavija bo zgrajena na federativnem načelu,
 - nepriznavanje razkosanja Jugoslavije – v borbi [se je] rodila volja ostati zedinjeni
v Jugoslaviji,
 - Jug[oslavija] federativna – brez klike – narodi Srbije, Hrvatske, Slovenije, Make-
donije, Črne gore, Bosne in Hercegovine,
 - temeljni organi posameznih narodov NOO [narodnoosvobodilni odbori] in
pokrajinski protifašistični sveti narodne osvoboditve (SNOS itd.),
 - pravice narodnim manjšinam v Jug[oslaviji]
- i) uvedba naziva »maršal Jugoslavije«,
podeljuje ga AVNOJ – predsedstvo
prvi maršal Jugoslavije: Josip Broz-Tito
- j) priključitev slovenske Primorske, Beneške Slovenije, Istre in hrvaških otokov
– davna težnja – borbeni napor i Sl[ovencev] in Hrv[atov] iz dežel, podjarmljenih
od italijanskih imperialistov
- k) ustanovitev državne komisije za ugotavljanje zločinov, ki jih je izvršil okupator
in njegovi pomagači⁴⁷
- l) predsedstvo AVNOJ-a
predsednik: dr. Ivan Ribar, advokat
podpredsednik: Moša Pijade, novinar in slikar
Anton Avgustinčič, kipar
Josip Rus, sodnik
Marko Vujačić, bivši senator
Dimitar Vlahov, publicist
- m) Predsedstvo NKOJ-a
predsednik: Tito – J[osip] Broz (pov[erjenik] za nar[odno] obrambo)
podpredsednik: Edvard Kardelj
podpredsednik: Vladislav Ribnikar (pov[erjenik] za inform[iranje])
podpredsednik: Božidar Magovac.

VIII. ZGODOVINA OF⁴⁸

1. PRVO RAZDOBJE: ZLOM J[UGOSLAVIJE], NAPAD NA SZ

- a) ustanovitev 27. IV. 1941, na pobudo KPS [Komunistične partije Slovenije] –
koalicija⁴⁹ s krščanskimi socialisti, lev[ičarskimi] sokoli in še 18 skupinami⁵⁰

- b) doba politične konsolidacije
- c) priprava na vojaške akcije – orožje, kader
- d) nastop propagande, dvig zavesti, organ Slovenski poročevalec
- e) vdor Nemčije v SZ 22. VI. 1941
- f) ustanovitev glavnega štaba slovenskih partizanskih čet⁵¹
- g) podani materialni in moralni pogoji vsenarnodnega partizanskega gibanja.

2. DRUGO RAZDOBJE: DO SPOMLADI 1942

- a) nastanek množičnega gibanja – Slovenci
- b) razvoj organizacije – aktiviranje slovenskih ljudskih množic
- c) prvi pojavi partizanstva [Lož]⁵²
- d) prva žrtev n-o [narodnoosvobodilnega gibanja]: 22. XII. 1941 ustreljen narodni heroj Ljubo Šerčer⁵³
- e) razmah slovenske oblasti – država v državi – prezir okup[atorjevih] odredb – moč odredb OF
- f) politični odpor reakcije prehaja v denunciantstvo – prve likvidacije slovenske narodne justice narodnih izdajalcev.

3. TRETJE RAZDOBJE: PRVO OSVOBOJENO OZEMLJE

- a) porast partizanstva – veliki vojaški uspehi
- b) poraz okupatorja – prva osvoboditev
- c) razdelitev tuje veleposestniške zemlje
- d) povečanje terorja okupatorja – blokade
- e) uvedba sistema talcev – v Ljubljani ustreljen dne 21. maja 1942 narodni heroj Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS⁵⁴.

4. ČETRTO RAZDOBJE: ITALIJANSKA OFENZIVA

- a) nevzdržno stanje za okupatorja
- b) začetek italijanske ofenzive na Krim, 16. julija 1942 – 60.000 Italijanov⁵⁵ + 20.000 Nemcev⁵⁶
- c) cilj: uničenje n[arodno]o[svobodilnega] gibanja
- d) dramatični potek ofenzive – grozodejstva – predaja slabih elementov, požigi, umori, internacije, izdajanje
- e) popoln neuspeh ofenzive – njen cilj ni bil dosežen!

5. PETO RAZDOBJE: POJAV BELOGARDIZMA

- a) izdajalska reakcija se razkrinka – sodelovanje z okupatorjem na terenu in v mestih
- b) veleizdaja naroda ob najhujšem in najusodnejšem trenutku svetovne fronte: višek fašizma (Stalingrad, El Alamein, Japonska)
- c) splošna kampanja [proti] OF – časopisi, javni nastopi, vohunjenje terenskih organizacij (blokade, december⁵⁷)
- d) odpornost, vsenarnodnost, premočrtnost narodnoosvobodilnega gibanja – dvig partizanstva po ofenzivi – 2.⁵⁸ XI. 1942 prvo zasedanje AVNOJ-a v Bihaču.

6. ŠESTO RAZDOBJE: RAZVOJ N[ARODNO]O[SVOBODILNEGA] GIBANJA

- a) partizanstvo – NOV – brigade
- b) utrditev politične organizacije – 16. II. 1943 izjava osnovnih skupin OF o avantgardni vlogi KPS⁵⁹
- c) pohod NOV: 16. III. 1943 boj brigad v Suhi krajini, 26. III. 1943 velika zmaga pri Jelenovem žlebu
- d) razširjanje n[arodno]o[svobodilnega] pokreta na ostale dele Slovenije (Primorska, Gorenjska, Koroška, Štajerska).

7. *SEDMO RAZDOBJE:*

KAPITULACIJA ITALIJE, DRUGO OSVOBOJENJE SLOVENSKE ZEMLJE

- a) razorožitev 6 italijanskih divizij⁶⁰ – material – hrana
- b) osvobojenje polovice Slovenije (Lj[ubljska] pokrajina, Primorska)
- c) zmagoslavni polet narodnoosvobodilnega gibanja – korpus⁶¹
- d) splošna mobilizacija vseh sil
- e) prevzem oblasti – demokratske volitve – vzpost[avitev] obl[asti]
- f) zbor odposlancev slovenskega naroda⁶²

SKLEPI:

- 1) Plenum oktobra 1943 – Kočevje – 572 izvoljenih odposlancev⁶³ – Slov[enski] n[arodno]o[svobodilni] odbor (SNOO) – oblast
izvršni odbor OF – predsedstvo SNOO.
- 2) IOOF [Izvršni odbor Osvobodilne fronte]
predsednik: Vidmar Josip
sekretar: Kidrič Boris
podpredsedniki: Kardelj Edvard
Kocbek Edvard
Rus Josip
člani: Breclj Marjan
Fajfar Tone
Leskošek Franc
Lubej Franc
Polič Zoran
- 3) zaupnica izvršnemu odboru Osvobodilne fronte
- 4) splošna mobilizacija vseh sil
- g) razpad bele in plave garde – Grčarice⁶⁴ – Turjak⁶⁵ – pogojna amnestija⁶⁶ – kočevski proces⁶⁷.

8. *OSMO RAZDOBJE: NEMŠKA OFENZIVA*

- a) ofenziva pet motoriziranih divizij⁶⁸
- b) uspeh NOV in POS – ohranitev jedra, organiz[acije]
- c) nastanek domobranstva – zadnja, skrajna karta veleizdajalske reakcije⁶⁹
- d) hitra osvoboditev prejšnjega osvojenega ozemlja – veliki predeli
- e) prehod NOV in POS v ofenzivo: 14. divizija – 15. divizija – 18. divizija na Hrvaško⁷⁰.

9. *DEVETO RAZDOBJE: DOBA*

ZMAGE IN LEGALIZACIJE N[ARODNO]O[SVOBODILNEGA] POKRETA

- a) obnova n[arodno]o[svobodilne] oblasti
- b) odmev sklepov II. zas[edanja] AVNOJ-a
- c) zunanjepolitično priznanje
- d) dvig naše NOV – 9. korpus – ofenziva NOV – pohod 14. div[izije] na Štajersko⁷¹
- e) pad domobranstva na pozicije fašističnih vazalov – spoj z gestapom – višek terorja – pojav črne roke kot ilegalne teroristične in nacionalistične bande
- f) I. zasedanje Slov[enskega] n[arodno]o[svobodilnega] sveta (SNOS) februarja 1944 – 180 članov
– prehod iz politične organizacije v državno organizacijo, v državo.

SKLEPI:

- 1) Izjava SNOS o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva
- 2) Deklaracija SNOS o vzpostavitvi Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije
- 3) Odlok o razpisu volitev v NOO [narodnoosvobodilne odbore]
- 4) Odlok o ustanovitvi komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev
- 5) Odlok o ustanovitvi verske komisije

- 6) Odlok o ukinitvi VOS [Varnostno obveščevalne službe]⁷²
- 7) član IOOF – France Bevk⁷³.

10. *DESETO RAZDOBIE: GRADITEV
NARODNE OBLASTI IN DOKONČNE OSVOBODITVE SLOVENIJE*

- a) izgradnja narodne oblasti
- b) odlok o postavitvi glavnega javnega tožilstva⁷⁴
- c) volitve v krajevne, okrajne in okrožne odbore in okrajne ter okrožne n[arodno]o[svo-
bodilne] skupščine⁷⁵.

IX. MEDNARODNI POMEN OF

1. *BOJ ZA PRIZNANJE NAŠE BORBE*

- a) premočrtnost naše borbe proti okupatorju
- b) vloga reakcije – pojav Mihailovića – izdaja⁷⁶
- c) zavezniška podpora M[ihailoviću] – propaganda – vlada
- d) klevete in laži proti NOV
- e) neizprosni boj odkriva dejstva NOV⁷⁷ – sodelovanje z okup[atorjem] (dokumenti) – razkrinkav[anje]
- f) naša politična linija – linija zaveznikov
- g) prihod zavezniških misij⁷⁸ – pomoč
- h) prodor uspeha – zavezniško priznanje
- i) dokončno razkrinkanje izdajalcev
- j) popolno zavezniško priznanje: vesti, popularizacija, simpatije, voj[aško] sodelovanje, dobave orožja itd.
- k) priznanje NOV, Tito – zavezniški kom[andant], vojaško vključevanje v zav[ezniški] boj (akcije)
- l) politična linija n[arodno]o[svobodilnega] pokreta – zavezniška, narodna osvoboditev, vsenarodnost gibanja (enotnost), demokratičnost
- m) popolno priznanje – popolna zmaga, borci – izdajalci, kriza emigracije, razkroj tolpe – delo za enotnost vseh nar[odnih] sil.

2. *VOJAŠKI POMEN*

- a) brezkompromisen boj
- b) borba SZ – naš pogoj: mater[ialna] in moralna podpora
- c) uničevanje žive sile sovražnika – panika
- d) vezanje sovražnih sil (Lj[ubljska] prov[inca], 6 divizij)
- e) demoralizacija – n[arodno]o[svobodilni] boj, hrabrost (Italija)
- f) uničevanje komunikacij – transporti, ceste
- g) direktna pomoč: Kavkaz, Afrika, Italija, letalci
- h) diverzantstvo – vojska.

3. *POLITIČNI POMEN*

- a) del zavezniškega bloka – Atlant[ska listina], Casablanca itd.
- b) vezanje s svetovnimi naprednimi silami za odločno in popolno demokracijo
- c) zgled zasuznjenim narodom: hrabrost, razbitje pritiska
- d) razkrinkavanje reak[cionarnih] vlad: izdajstvo, oportunizem
- e) utrjevanje pravice do samoodločbe
- f) simpatije SZ, voditeljice dem[okratskih] sil
- g) pridobitev svetovnih simpatij: pritisk množic za zmago – dvig demokracije – social[izem].

ZAVEZNIKI

I. SOVJETSKA ZVEZA

1. DEŽELA SOCIALIZMA

- a) revolucija 1917 – zrušitev carizma
- b) diktatura proletariata – likvidacija kapitalizma, nastanek socializma
- c) Lenin: revolucionar – graditelj (ideolog)
- d) Stalin: graditelj – vojak – ideolog
- e) osnovne pridobitve: iztrebljanje soc[ialnega] izkorišč[anja], social[izacija] prod[ukcijskih] sredstev, uresničenje načel demokratske svobošč[ine], rešitev nac[ionalnega] vpraš[anja], RA [Rdeča armada] – ljudska dom[oljubna] arm[ada].

2. PRIPRAVA ZA SPOPAD

- a) osamljenost socializma – obkoljenost
- b) ideološka priprava – soc. vzgoja, internacionalizem
- c) gospodarstvo – petletke – stahanovstvo
- d) dvig kadrov – polet, čistke pete kolone.

3. RDEČA ARMADA

- a) ljudska vojska – domovinska, totalna (fr[onta] – zal[edje])
- b) morala: predanost, soc[ialistični] duh, komisarstvo
- c) disciplina: zavedna, stroga
- d) obseg: veličina, oborožitev, naraščanje, rezerve
- d) oborožitev: modernost, vse za vojsko, samoniklo.

4. VOJNA

- a) spopad s fašizmom, naprednost proti nazadnjaštvu
- b) 90 % bremena – rastoča moč in udarnost
- c) lomljenje in uničenje nem[škega] faš[ističnega] vojaškega stroja
- d) junaštvo RA – sovjetskih narodov, za dom[ovino]
- e) vodstvo: izkušnje revolucije – zaupanje mas [množic], strategija in taktika, partizanstvo
- f) dosledna borba – uničevanje
- g) 1941 Moskva – Leningrad – Rostov, 1942 Stalingrad – Rostov
1942 Stalingrad – Kavkaz
1943 Orel – Donbas – Dnjeper
1944 Ukrajina – osvoboditev
- h) zlom vazalnih faš[ističnih] armad (izgube, morije)
- i) zločinstva, iztrebljanje, uničevanje
- j) splošni razpad faš[ističnega] tabora – Italija itd.

5. RAZŠIRJANJE VPLIVA SZ [SOVJETSKE ZVEZE]

- a) osvojitve svetovnih simpatij – zavezništvo
- b) dejansko sodelovanje VB [Velika Britanija] + SZ [Sovjetska zveza] + ZDA [Združene države Amerike] + K [Kitajska]
- c) podpora osvobodilnim gibanjem – morala
- d) usmeritev družbe v socializem.

II. ANGLOAMERIČANI

1. *VERSAILLES*

- a) zmaga 1918 – imperialistična
- b) gospodarska in politična oblast zmag[ovalcev]
- c) nerešeno nacionalno vprašanje.

2. *VOJNA*

- a) nepripravljenost – uspavanost, razorožitev
- b) pojav nacizma, fašizma – kap[italistična] podpora proti demokraciji
- c) napad – udarec totalne vojne, osvojitve Zapada, nem[ška] letalska vojna za VB [Veliko Britanijo⁷⁹], nem[ški] vojni zločini
- d) nastop – letalska zmaga VB, vstop ZDA v vojno⁸⁰, oboroževanje, mornarica – RAF⁸¹, sistem uničenja.

3. *ZAVEZNIŠTVO S SOVJETSKO ZVEZO*⁸²

- a) napad na Sovjetsko zvezo – glavni spopad
- b) nujno bojno zavezništvo – utrjevanje
- c) medsebojna pomoč (akcije, material)
- d) politično zблиževanje – povojni mir.

4. *REAKCIJA*

- a) igra – uničevanje obeh, strah pred SZ, vojno dobičkarstvo, zavlačevanje, oblast nad narodi (beg[unske] vlade), izkoriščanje
- b) vpliv – velik (Chamberlain, München, 2. fr[onta]⁸³), vojna uničuje njen vpliv
- c) zlom – svetovne simpatije za SZ, naprednost boja proti N[emčiji], grozodejstva in načrti, herojska n[arodno]o[svobodilna] borba narodov, pot k socializaciji, Beverage⁸⁴, moskovska in teheranska konferenca
- d) ideološko protislovje ni ovira za skupno negativno in delno pozitivno borbo.

III. SVOBODOLJUBNI NARODI

1. *SLOVANSKI NARODI*

- a) glavni udarec fašizma – iztrebljanje (zločini), podjarmljenje
- b) odpor najmočnejši – partizanstvo, pasivni odpor
- c) izdaja reakcije – kvizlingi, Bolgarija
- d) moralna avantgarda Slovanov⁸⁵.

2. *EVROPSKI NARODI*

- a) splošen evropski odpor proti faš[izmu]
- b) n[arodno]o[svobodilna] gibanja: Francija, Grčija, Albanija, Danska
- c) vloga KP v teh pokretilih
- d) pasivni odpor – sabotaža
- d) obsodba Quislinga⁸⁶ in izd[ajalskih] reakcij
- f) zaupanje v zaveznike, v SZ.

3. *KITAJSKA*

- a) prvoborka v boju proti faš[izmu], 7 let
- b) odnos do SZ – KPK [Komunistična partija Kitajske] 2. na svetu – dejanska pomoč zaveznikom
- c) vključevanje v splošni zavezniški tabor – Moskva⁸⁷, Kairo⁸⁸.

4. *JUŽNOAMERIŠKE DRŽAVE*⁸⁹

- a) v vojni: Mehika (podpora)
- b) trdovratnost fašizma.

5. *ZAVEZNIŠTVO*

- a) združen boj vsega poštenega človeštva proti fašizmu kot največjemu človeškemu zlu
- b) 5/6 prebivalstva [sveta] je zavezniško
- c) neizčrpne materialne sile
- d) moralna višina zavezniške borbe.

IV. POTEK VOJNE

1. *NAČIN*

- a) bliskovita vojna – tanki, letala
- b) totalna vojna – fronta, zaledje
- c) živčna vojna – propaganda.

2. *RAZVOJ*

- a) naraščanje nemške moči
- b) vdor v SZ: prvi uspehi, izgube, porazi
- c) nastop Japonske in Amerike
- d) prelom vojne – Stalingrad, Afrika
- e) iniciativa zaveznikov: izkrcavanje
- f) afriška kampanja: Egipt, Tunizija
- g) zlom nemške armade v SZ
- h) vdor v Italijo, kapitulacija
- i) razvoj jugoslovanske NOV
- j) osvobajanje SZ
- k) letalska vojna – RAF, amer[iško], sov[jetsko] let[alstvo]
- l) podmorniška vojna – boj, zmaga
- m) nastanek druge fronte
- n) južna fronta
- o) končni sovjetski naskoki.

3. *SREDSTVA*

- a) izredni vojni potencial: SZ, ZDA, VB
- b) ogromni materialni viri: vojska, material
- c) višina morale: pravičnost borbe
- d) enotnost zavezniškega bloka: isti cilji, povojno sodelovanje.

V. POLITIČNI RAZVOJ VOJNE

1. *POLITIČNA ODDALJENOST*

- a) pred vojno: z[a]hodni zavezniki – strah, SZ – izolacija
- b) vojno zavezništvo – zbliževanje
- c) politična neenotnost

2. *ATLANTSKA DEKLARACIJA – VB + ZDA [Velika Britanija in Združene države Amerike]⁹⁰*

- a) utrditev naprednih dem[okratičnih] sil
- b) pristanek SZ
- c) vsebina:
 - 1. osvoboditev, samoodločba
 - 2. uveljavitev dem[okratičnih] svoboščin
 - 3. svetovna gospodarska obnova.

3. *ANGLEŠKO-SOVIJETSKA POGODBA⁹¹*

- a) vojni cilj isti: uničenje fašizma
- b) kaznovanje vojnih krivcev
- c) potrditev načela samoodločbe
- d) 20-letno povojno sodelovanje.

4. *KASABLANŠKA KONFERENCA⁹²*

- a) brezpogojna predaja – cilj: zmaga
- b) uresničitev vojnih planov, politike.

5. *VPRAŠANJE DRUGE FRONTE*

- a) pojem – rešitev vojne, Zahod, pol[itično] ozadje
- b) pomen – likvidacija vojne, razbremenitev vojne v SZ
- c) problem – nepripravljenost, moč reakcije, oslabitev, strah pred SZ, vprašanje dobička, lahka zmaga
- d) rešitev – moč SZ (sama), dvig nap[rednih] sil, sporazum [točki (6, 7) m[oskovska] konferenca, t[eheranska konferenca].

6. *MOSKOVSKA KONFERENCA⁹³*

- a) pomen – politični sporazum zav[eznikov]
- b) točke:
 - 1. konec vojne – hitro, priprave
 - 2. sodelovanje po vojni, Kitajska
 - 3. vojni svet v Londonu (Sred[ozemlje])
 - 4. demokratski red v Italiji (reparacije Jug[oslaviji] in Grč[iji])
 - 5. Avstrija – obnova (sama mora)
 - 6. kaznovanje vojnih krivcev⁹⁴.
- c) rezultat:
 - 1. priznanje prvenstva SZ
 - 2. zmaga protifaš[istične] smeri – zlom reakcije zavezniškega tabora
 - 3. potrditev načela samoodločbe, priznanje osvobodilnih gibanj, zlom politike beg[unskih] vlad
 - 4. povojni pomen – sodelovanje.

7. *TEHERANSKA KONFERENCA⁹⁵*

- a) prvi sestanek St[alin] + R[oosevelt] + Ch[urchill] – sporazum
- b) oficialna potrditev mosk[ovske] konference
- c) smrtni udarec fašizmu: razkol [nečitljiva beseda]⁹⁶ vrst
- d) sklepi: sporazum o likvidaciji vojne – SZ, Vorošilov, zavezniki – vrh[ovni] štabi, sporazum o povojnem sodelovanju
- e) pomen: višek pol[itičnega] razvoja vojne, zmaga nad reakcijo, garancija bodočnosti.

VI. CILJI ZAVEZNIKOV

1. *BREZPOGOJNO UNIČENJE FAŠIZMA*
 - a) vojaško – popolna kapitulacija
 - b) politično – zatiranje novih pojavov.
2. *DEMOKRATSKA UREDITEV SVETA*
 - a) odprava modernega barbarstva
 - b) spoštovanje osnovnih člov[ekovih] pravic
 - c) demokratizacija javnega življenja, svoboščine, dejanska enakopravnost, gospodarska obnova.
3. *REŠITEV NACIONALNEGA VPRAŠANJA*
 - a) osvoboditev zaslužjenih narodov
 - b) pravica do samoodločbe
 - c) poprava mej, nacionalni prin[cip] na prvem mestu.
4. *SOCIALIZACIJA SVETA*
 - a) skrenitev družbe na social[istično] pot
 - b) odprava fevdalnih ostankov
 - c) socialna zakonodaja.
5. *GOSPODARSKA OBNOVA*
 - a) gospodarska pomoč tlač[enim] nar[odoma]
 - b) pristop do svetovnih gosp[odarskih] virov
 - c) nacionalizacija gospodarstva
 - d) svetovni gospodarski sistem.
6. *MORALNI PREPOROD*
 - a) kaznovanje voj[nih] krivcev (Moskva, Harkov⁹⁷)
 - b) dvig ideje internacionalizma
 - c) zajednica združenih narodov.

SOVRAŽNIKI

I. OKUPATOR

1. FAŠIZEM – SKRAJNI OBOROŽENI KAPITALIZEM

- a) naraščanje družbenih protislovij: povečanje izkoriščanja, narodno zaslužnjenje, izraba nac[ionalnih] in soc[ialnih] čustev, oborožitev – militarizem
- b) rasna teorija: oboževanje nacije, izkoriščanje drugih n[arodov], ekspanzija, svet[ovna] nad[vlada], teorija življ[enjskega] prostora
- c) totalitarizem: doslednost, teror, nasilje, zločini, propaganda.

2. IMPERIALIZEM – ZADNJA FAZA KAP[ITALIZMA]

- a) nagel porast, koncentracija izkorišč[anja]
- b) pohlep po tuji zemlji: izvoz, trg[ovina] – boj za tržišča, vire⁹⁸ – nastanek impe[rialističnih] vojn
- c) prirastek⁹⁹: militarizem – duh, vzgoja, posurovljenost, birokratizem – togost, interes vladaj[očih]
- d) osvajalec: voj[aška] oborožena okupacija – masovna vojna – grozote vojne.

3. CILJI FAŠIZMA IN IMPERIALISTOV

- a) ohranitev, utrditev, razširjanje izkorišč[anja], prevzem oblasti – povečanje družb[ene] neenakosti – osvojitve svet[ovnih] dežel [in] virov – absolutna nadoblast
- b) narodno zatiranje: zaslužnjenje, manjvrednost, raznarodovanje
- c) vojaška zasedba: okupacija, obvladovanje prom[etnih] točk, vojaško uničenje naroda, strahote, teror (talci, itd.) za raznarod[ovanje]
- d) politično zaslužnjenje: uničenje nac[ionalnih] drž[av], politično zatiranje, fašizacija, uničenje pridob[itev] dem[okracije]
- e) quislinška politika: »gibčno« sredstvo za razbitje Osvo[bodilne] fronte naroda, deli in vladaj, koncesija in podpora dom[ačim] reakcijam], sredstva: vohunjenje – privil[egiji], denunciranje – sodel[ovanje], oboroženo sodel[ovanje] – predaja¹⁰⁰
- f) propaganda: orožje – laž do skrajnosti – pretiravanje vseh napak – protisl[ovij]
- g) kulturno in moralno zaslužnjenje, kult[urna] fašizacija, Quis[ling] – moralni razcep, zaostalost kult[urnega] in soc[ialnega] življenja].

II. FAŠISTIČNI BLOK

1. UTRDITEV FAŠIZMA

- a) razvoj po letu 1918 – nagel skok, zaostritev
- b) versajski mir: diktatura imper[ialistične] zmage, krivična razdel[itev], nerešeno nac[ionalno] vpraš[anje]
- c) podpora za[hodne] reakcije – Chamberlain.

2. NEMČIJA – ZAPADNI EVROPSKI FAŠIZEM

- a) predzgodovina: nastajanje ideje herenfolka [nadčloveka], filozofija (Nietzsche,

Fichte), glasba (Wagner), gospodarstvo (Liszt¹⁰¹), politika: Frid[erik] II., Bismarck

- b) izdaja in polom soc[ialne] dem[okracije] 1918
- c) prihod nacionalsocializma
- d) uničenje naprednih sil: teror, propag[anda]
- e) protijudovstvo: čistost krvi, finance
- f) hitlerizem: najbolj reakc[ionarna] oblika faš[izma] – večvrednost nem[škega] rodu, vojska, tehnika, org[anizacija], mlad[ina]
- g) poudarek – vojska: tank, letalo, propaganda, peta kolona (Špan[ija]), sodelovanje z reak[cijo] Zapada, nepripravljenost Zapada
- h) glavni udarec: slovanstvo, naprednost, SZ, moč, razvoj, ideja Slov[anskih] nar[odov], nastopanje: grozote iztreblj[anja]
- i) propadanje: dvig napredka, SZ – RA [Rdeča armada] – 22. VI. 1941 – zavezništvo – Teheran¹⁰².

3. ITALIJA – JUŽNI FAŠIZEM

- a) razrvanost, nizkost, trojne sile reakc[ije] (...) ¹⁰³
- b) politika špekulacije – barbarstvo
- c) zlom, sedanji katastrofalni položaj.

4. JAPONSKA – AZIJSKI, VZHODNI FAŠ[IZEM]

- a) zgodovinski fanatizem: rasa, bog, mesijanstvo – večvrednost, ekspanzija – življ[enjski] prostor, (gosp[odarstvo]), militarizem
- b) zavezništvo z Nem[čijo] in Italijo
- c) politika zavojevanja, grozot, terorja.

5. FAŠISTIČNI ZAVEZNIKI – SATELITI

- a) oblast reakcije, izdajalcev – z Nem[čijo]
- b) položaj sužnjev: krvni davek, politična podrejenost, gosp[odarsko] izžemanje
- c) države:
 - 1. Madžarska, Rom[unija], Fin[ska], Bolgarija
 - 2. Slovaška, Hrvaška, Holandija itd.
- d) odpor naroda ruši reakcijo.

III. DOMAČI IZDAJALCI

1. IZDAJALSKA REAKCIJA

- a) oblast in propad bivše Jugoslavije
- b) boj za polit[ično] oblast – gosp[odarsko] izkor[iščanje] – strah pred nar[odom]
- c) birokratizem – gnili demokr[atizem] – peta kolona
- d) izdajalska politika: ohranitev položajev, strah pred [lastnimi] narodi, naslonitev na protisov[jetski] blok
- e) način ob zlomu: emigracija, angl[eško usmerjena] sredina, čistost, sodel[ovanje] z okup[atorjem], faš[izem].

2. OKUPACIJA

- a) zlom in okupacija: stvar izdaja[lske] reak[cije]
- b) tretja garnitura¹⁰⁴: zveza, sodelovanje z okup[atorjem], zadušitev nar[odne] revol[ucije]
- c) prva stopnja izdaje: paralizacija OF, vprašanje papir[nate] diskusije, vrivanje – pomisleki, propaganda – klevete

- d) druga stopnja izdaje: denunciacije, poznavanje pol[itike] in razmer, tesna zveza z okupat[orjem], začetek terorja, zločinov
- e) tretja stopnja izdaje: oborožitev, veleizdaja nar[odnih] interesov, plačanci, propadli, zločinci
- f) politika izdaje: uničenje ljud[skega] osv[obodilnega] pokreta za ohranitev starih pozicij burž[oazije], kap[italistični] »internacional[izem]« – dejanska protinacionalnost; ne narod – temveč razred, špekulacija z zavezniki
 - a) za preslepitev, oborožitev agentov, legistov¹⁰⁵ itd.
 - b) za eventualno rešitev [ob] zmagi zavezn[ikov].

3. BELA GARDA – PRVA OBLIKA

- a) fašistična vojska reakcije (obeh strank J[ugoslavije])
- b) izdaja in podlost – odrekanje slov[enski] zavesti
- c) organizacija: del faš[istične] vojske, posadke itd., zaščitniki okup[acijske] vojske: želez[nic], poti, pol[itično]-moralna podpora, denunciacije
- d) čas: najtežji trenutki slovenskega nar[oda], okupatorska ofenziva 1942, italijansko-nem[ško] napredovanje
- e) parole: za zaslepljevanje, propaganda, borba »za ohranitev naroda«, »za vero«, »proti komunizmu«
- f) morala: terorizem in zločinstvo – strah, org[aniziranje] najslabših slov[enskih] elementov, prisilna mobilizacija, pritisk – smrt, požig, internac[ija], plača (8 lir), podpora, aprovizacija, zaslepljenost – prižnica
- g) rezultat: razcep naroda: borci – hlapci, pojačanje okupatorja doma, na fronti, težke žrtve, zločini, g[ospodarsko] uničenje, prodajanje nar[odne] časti, demoralizacija]
- h) propad Bg [bele garde]: odpor naroda, dvig zavesti, pohod NOV in PO, voj[aški] fašistični neuspehi, pol[itični] zlom – razkrinkanje izd[aje], obsodba zaveznikov, demoralizacija – zgled, zlom it[alijanskega] fašizma – Turjak.

4. PLAVA GARDA – DRUGA OBLIKA

- a) naslednica, nadom[estek] Bg [bele garde] – cilji, pota, način
- b) skrenitev k »nacionalizmu«, Mihailović, izkoriščanje ljud[skih] čustev – NOV
- c) dvorezna politika: uničenje naprednih sil s pomočjo okupatorja – sodelovanje z zavezniki (podpora angl[éške] reakcije), prehod v vrste narodnih izdaj[alcev]
- d) poprava gesel Bg [bele garde]: »nesodelovanje« – »za nar[odno] osvoboditev proti komunizmu«, »naslonitev na zap[zahodne] zaveznike«
- e) propad manevriranja – nar[odno] izdajalstvo
- f) nove parole: »za kralja«, »za Jugoslavijo«
- g) hitro razkrinkanje: boj na okup[atorjevi] strani, herojska borba NOV proti okupatorjem, pol[itično] diskreditiranje pri zaveznikih po uničenju Mihailovićevih četniških band, moralni razkroj – poštenje, zavest, voj[aško] in pol[itično] priznanje NOG [narodnoosvobodilnega gibanja], zavezniška obsodba Mihail[ovič]a, padec Purič[ev]e vlade¹⁰⁶, vojaški zlom: Črna gora, Srb[ija], Grčarice.

5. SREDINA – TRETJA OBLIKA

- a) »mirni« del reakcije: špekulanti, udobje – pasivnost, strah [pred] rev[olucijo]
- b) videz nevtralnosti – dejanska podpora okup[atorju]
- c) parole: »nima smisla«, »smo premajhni«, »čakanje«, »prezgodaj«, »smo za osvoboditev, ne za komunizem«, »Mihailović ni izdajalec, smo za kralja«, »bodimo lojalni, pokorni okupatorju«
- d) dejansko: špekulanti, strahopetci, strah pred oblastjo naroda, neodtrganje od starega, mirna, hlapčevska služba ok[upatorju] v izdajstvu, demoralizacija nar[oda] in fašiziranje.

6. DOMOBRANCI – ČETRTA OBLIKA

- a) združitev vseh izdaj[alskih] sil – spoj s fašizmom
- b) propadanje vseh oblik in moči reak[cije]
- c) najskrajnejša oblika izdaje: popol[na] predaja s skrajnim faš[izmom] – nacizmom, nizki hlapčevski položaj, vezanje na življ[enje] in smrt – prisega, večja podpora Nemčiji, vojaško strahotna grozodejstva – ileg[alni] umori, propagandna ofenziva – laži
- d) dokončna delitev taborov: ali–ali, odlok o pog[ojni] amnestiji, konec »zaslepljeno–sti«, borba za osvob[oditev] – borba na ž[ivlj]enje in sm[rt] (vojaško), odločnost zaveznikov: Teheran, Chur[chill]
- e) zadnja borba ostra, strah pred kaznijo, prvi razkroji domobrancev, temelj, laž, spregledanje. Svetovni položaj: ali zaveznik dej[anski] ali sovražnik.

IV. KLEVETE PROTI OF

1. OBOROŽENA AKCIJA

- a) kleveta: prezgodaj, čakati, žrtve, uničenje naroda
- b) odgovor: oboroženi [boj] takoj:
 - 1) preprečil uničenje nar[oda]
 - 2) preprečil¹⁰⁷ umore, požige, uni[čenja]
 - 3) dejanska osvob[oditev] ozemlja
 - 4) ustvarjanje lastne vojske
 - 5) ustvarjanje zedinjenja
 - 6) ustvarjanje novega Slov[enca]
 - 7) če ne danes, nikoli»žrtve«
 - 1) vojna zahteva žrtve – teror, preseljevanje, umiranje po taboriščih, talci, mobiliz[acija]
 - 2) NOV žrtve manjše, smiselne
 - 3) vzgajajo, utrjujejo, osvajajo»uničenje naroda«
 - 1) kritje izdajstva
 - 2) zaslepljevanje – laž
 - 3) kritje svojih zločinov.

2. OBOROŽENA AKCIJA ŠELE PO 22. VI. 1941 – SZ

- a) klevete: »le komunisti«, »le plačanci«, »internacionalisti«
- b) odgovor: vstop Sovjetske zveze
 - 1) materialna možnost (vojaška)
 - 2) moralna možnost (zgled, up)
 - 3) predpriprava.

Za 1) in 2) Reakcija ni gledala na narode, temveč na svoje interese. Ni se v nobenem primeru borila za narod, temveč zanesila izdajalsko bratomorno vojno, klanje, izdajanje svojih lastnih bratov, borcev, za njih.¹⁰⁸ Na strani okupatorja povzročila hude izgube [naroda] (materialne, moralne in gospodarske) ter s tem vodila politiko uničenja slov[enskega] naroda.

3. RAZPRAVA O NAČRTIH, BODOČNOSTI

- a) kleveta, namen: vnašati v OF pap[irnat]e diskusije
- b) odgovor OF
 - 1) OF je osvobodilna, bojovita organizacija
 - 2) vprašanje bodočnosti – pojovno vprašanje (primer z gorečo hišo)¹⁰⁹.

Izdajalska reakcija je hotela s tem OF paralizirati, jo speljati na stranski tir in [jo] spremeniti v debatni, nenevaren klub.

4. NEVARNOST KOMUNIZMA – PRIP[RAVA] REV[OLUCIJE]

a) kleveta: OF je komunistična, cilj komunis[tov], usoda Ker[enskega]

b) odgovor:

- 1) OF je vsenarodna, dem[okratična] organizacija vseh poštenih in zavednih slovenskih strank, struj in ljudi;
- 2) cilj OF – narodna osvoboditev. Program – borba – dejanja;
- 3) KP je del OF z ostalimi strankami. OF do osvoboditve. Po vojni – druga vprašanja.

Izdajalska reakcija v nujni današnji potrebi po enotnosti le-to razbija z vprašanjem razrednega boja ter za isto kleveta KP. S tem vrši nov zločin nad slov[enskim] narodom.

5. MIHAILOVIČEVA AKCIJA

a) kleveta, prop[aganda]: M[ihailović] se bori za osvoboditev, sedaj čaka znaka, je priznan od zaveznikov

b) odgovor:

- 1) M[ihailović] se bori na strani okupat[orja] – nesporno dejstvo – dokumenti, dejstva, zavez[niki], Chur[chill];
- 2) M[ihailović] čaka – paralizacija NOG [narodnoosvobodilnega gibanja] – bori [se] na strani okup[atorja] za uničenje NOG;
- 3) M[ihailoviću] je uspevalo nekaj časa z lažjo emigr[antske] vlade – borba NOV razkrinkala, obsojen – odhod [zavezniških] misij.

Mihailović je najgnusnejša kreatura izdajal[ske] reakcije, ki je na eni strani slikala njegovo borbo [kot] herojstvo proti okupat[orju], na drugi pa podpirala četnike, da skupaj z I[talijani] in N[emci] uničijo NOV ter pripravijo čist teren za ponovno oblast.

V svoji protinarodni, reakcionarni, kapitalistični špekulaciji se je izdajalska reakcija z M[ihailovićem] skotalila popolnoma na protinarodne pozicije, v izdajalsko blato.

6. OF JE PROTIJUGOSLOVANSKO USMERJENA

a) kleveta: OF odklanja Jug[oslavijo], kralja

b) odg[ovor]:

- 1) OF ni nikoli priznala razkosa Jugoslavije (člen 3. Programa) ter je v skupni bratski borbi skovala NOVJ [Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije] in AVNOJ;
- 2) vprašanje kralja bo odločal po vojni narod sam. OF pa je odklanjala vedno prej in bo v bodoče predaprilsko, protinarodno, korumpirano in fašistično Jugoslavijo.

Izdajalska reakcija je za svoje interese zavrgla tudi Jugoslavijo, se zvezala z okupatorjem ter svoje izdajstvo podtikala OF.

Izdajalska reakcija uničuje pravo Jugoslavijo s hujskanjem in izmozgavanjem narodov Jugoslavije.

Reakcija skriva za to kleveto samo strah pred demokracijo in pravico naroda do samoodločbe.

7. DELITEV NA LONDON IN MOSKVO

a) kleveta: OF je agentura Moskve, je proti Londonu

b) odgovor:

- 1) OF ni agentura nikogar, temveč je last herojskega slovenskega naroda in služi le njegovi osvoboditvi;

- 2) OF je sestavni del jugoslovanskega NOG [narodnoosvobodilnega gibanja], ki je zavezniško gibanje, priznано od Londona, Moskve in Washingtona;
- 3) OF ima pri sebi angl[eške] vojne misije, rešuje njene letalce ter sodeluje z RAF.

Izdajalska reakcija hoče z gornjo delitvijo skriti svoje protizavezniške pozicije ter opravičiti izdajstvo nad slovensko, jugoslovansko in zavezniško stvarjo.

Izdajalska reakcija s tem podpira Göbbelsovo propagando, ki računa z zavezniškim razbitjem in rešenjem svoje glave.

To je nov zločin izdajalske reakcije nad n[arodno]o[svobodilnim] in zavezniškim zgodovinskim bojem.

8. DRŽAVLJANSKA VOJNA

- a) kleveta: OF je zanetila rev[olucijo], v Sloveniji divja državljanska vojna
- b) odgovor:
 - 1) OF je zanetila [revolucijo], toda narodno revolucijo, upor vsega slov[enskega] naroda za osvoboditev, zedinjenje in rešitev slov[enskega] narodnega vprašanja;
 - 2) v Sloveniji ni državljanske vojne, temveč je le narodnoosvobodilna vojna proti okupatorju in njegovim pomagačem, domačim izdajalcem;
 - 3) zato je v OF združen ves slovenski narod, vsi slovenski pozitivni, borbeni in zavedno-napredni elementi.

Izdajalska reakcija tudi s to kleveto hoče le vreči s sebe strahotno odgovornost pred zgodovino, ker je v najtežjih trenutkih slov[enskega] naroda zabodla nož v njegov lastni hrbet. To je opravičilo izd[ajalske] reakcije za izdajstvo, sama čuti odtujenost naroda in prezir vsega poštenega svobodoljubnega sveta.

Izdajalska reakcija slepo bega od klevete do klevete, da bi vrgla s sebe svoj veliki in prekleti zločin – narodno izdajstvo.

V. TUJA REAKCIJA

1. REAKCIJA DEMOKRACIJ

- a) socialno-pol[itična] struktura: napr[edne] in reak[cionarne] sile
- b) povezava in moč mednarodne reak[cije]
- c) simpatiziranje reakcije s faš[izmom]: podpora, vpliv, boj proti napr[edku], strah pred SZ
- d) odklanjanje sovjetskega bloka, nevarnost za zavezniško zmago, zavlačevanje itd.

2. OSTALE EVROPSKE REAKCIJE

- a) odvisne in povezane z angleško, am[eriško]
- b) izdajalska politika emigr[antske] vlade
- c) Poljska, Grčija, Jugoslavija, Francija.

3. VOJNA IN REAKCIJA

- a) vodstvo vojne v rokah reakcij, vlad¹¹⁰
- b) izigravanje narodov: zavlačevanje, dobičkarstvo, oslabitev N[emčije] in SZ v [medsebojni] vojni, povezanost z nem[ško] reak[cijo]
- c) dezorientiranost zav[ezniške] politike, neodločnost in nejasnost ciljev vojne; glavni interes – ohranitev pozicij, ohranitev izmoz[gavanja] [izčrpavanja] kolonij, ohranitev izmozgavanja tuj[ih] tržišč [surovin]
- d) odpor narodov proti fašizmu, politični in mor[alni] poraz reak[cije], porast faš[izma] in njegova nevarnost.

4. ZLOM REAKCIJ ZAPADA

- a) prihod naprednih sil na oblast
- b) vplivna moč reakcije
- c) zahteve vojske – odločna borba
- č) moč, zločini, teror fašizma, Casablanca
- d) nastop SZ – zmage RA [Rdeče armade], zmage soc[ializma], ogromen vpliv in simpatije
- e) vojno zavezništvo – druga fronta in vloga reakcije pri njej
- f) politični sporazum s SZ: angl[eško]–sovj[etska] pog[ajanja] – Moskva, Teheran
- g) skenitev k socializaciji: zlom, razkroj, protislovja kap[italizma], splošni upor staremu, zaostal[osti], vprašanje soc[ializma] (Beverage)
- h) zahteva po rešitvi nac[ionalnega] vprašanja, kolonije – njihov delež v borbi, NOG [narodnoosvobodilno gibanje] v Jugoslaviji in drugje
- i) odkrivanje vpliva reakc[ije] od toka v[ojne].

5. DANAŠNJA VLOGA REAKCIJE

- a) v defenzivi
- b) gospodarska moč – ovira n[arodno]o[svobodilnemu] poletu
- c) reši, kar se rešiti dà.

SPLOŠNO

Reakcija vsega sveta nosi ogromno zgodovinsko odgovornost za to vojno. Ona jo je provocirala, zanetila, oborožila in sprožila mimo volje lastnih narodov, ki so bili tlačeni, potisnjeni v stran, zaslepljeni.

Reakcija je ovirala tudi to vojno, ko je postala domovinska, vojna za svobodo narodov in uničenje nečloveškega fašizma.

Izdajalska reakcija Jugoslavije pa je posebej kriva za grozote, izdajstva in žrtve herojske n[arodno]o[svobodilne] borbe jug[oslovanskih] narodov. Odtrgala je en del Jugoslavije, ga prodala Hitlerju ter postavila zaslepljene ljudi [med zaveznike] [in] sovražnike, naredila jih je za čuvarje in hlapce krvavega fašizma v Jugoslaviji in bolj morila lastne brate kot okupator.

To je izdajalska reakcija storila iz nizkih, sebičnih, razrednih interesov, za katere je bila pripravljena žrtvovati svojo kri, svojo narodnost in svojo človeškost.

Zato je izdajalska reakcija najtemnejši izrodek slovenstva in jugoslovanstva, najbolj propadli izmeček naše hlapčevske in temne zgodovine, najostudnejši moralni izmeček človeštva. Na drugi strani se proti njej dviga svetel historični lik n[arodno]o[svobodilnega] borca, prekaljenega in utrjenega v n[arodno]o[svobodilni] borbi, lik novega človeka, novega naroda in novega sveta, sveta poštenja, svobode in socialnega napredka.

POLITIČNI DNEVNIK

Sporazum Tito-Šubašić

I. ZGODOVINA SPORAZUMA

1. PROGRAM OF

- a) borba proti okup[atorju] za osvoboditev
- b) nepriznanje razkosanja Jug[oslavije]
- c) uvedba dosledne ljud[ske] demokr[acije].

2. RAZVOJ NOG [NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA]

- a) združitev vseh svobodoljubnih in poštenih sil – triletna borba naroda – priznanje
- b) izdaja in sodelovanje z okupatorjem vseh nepoštenih [sil] – tesen spoj – razkrinkanje – petekolonaši, reakcionarji doma – Nedić, M[ihailović], Rupnik – reakcionarni emigranti v vladi v tujini.

3. ODLOČITEV

- a) zaostritev, jasnost, kriza položaja
- b) jasna delitev – dejstva: izgovor
- c) padle reakcije, vlade – nove sile.

II. VSEBINA SPORAZUMA

1. POGAJANJA

- a) prihod Šubašića na osv[oboje]n teritorij
- b) velika osebnost mar[šala] Tita
- c) želja po slogi in krepitvi NOG in borbe v Jugoslaviji.

2. SPORAZUM

- a) Jug[oslovanska] kr[aljevska] vlada – napredni, demokratični in nekompromitirani elementi (iz dobe NOG [narodnoosvobodilnega gibanja])
- b) naloge vlade: org[anizacija] pomoči NOV vsem, oskrba preb[ivalcev] Jug[oslavije], koordinacija dela (dipl[omacije])
- c) obe stranki zastopnike – enotna drž[avna] vl[ada]
- d) NKOJ [Nacionalni komite narodne osvoboditve Jugoslavije]: ne danes o kralju, ureditev drž[ave] – narodne
- e) j[ugoslovanska] k[raljevska] vl[ada]: izjavo priznanje dem[okratskih] pridobitev NO borbe – priznanje NOV – Tito – pozvati ljudstvo v NOV, v borbo
- f) Tito – izjavo o sodelovanju s Šu[bašićevo] vl[ado] – NKOJ – vprašanje dokončne državne ureditve po vojni¹¹¹.

III. POMEN SPORAZUMA – POTRDITEV NOG [NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA]

1. *DOSLEDNA KONCENTRACIJA VSEH NAR[ODNIH] SIL ZA:*
 - a) borbo proti okupatorju
 - b) borbo za demokratično in federativno Jugoslavijo
2. *POPOLNO PRIZNANJE PRAVICE DO SAMOODLOČBE (ATLANTSKA DEKL[ARACIJA] – ANGLEŠKO-SOVJETSKA POGODBA – SKLEPI II. Z[ASEDANJA] AVNOJ^a)*
3. *PRIZNANJE IN POTRDITEV NOVJ IN VSEH NOG [NARODNOOSVOBODILNIH GIBANJ] JUG[OSLAVIJE]*
4. *POPOLNA MANIFESTACIJA PRAVLINOSTI POLITIKE OF – ZA NAROD – V SKLADU Z ZAVEZNIKI*
5. *OBSODBA VSEH NARODNIH IZDAJALCEV OD MIHAILOVIČA DO RUPNIKA*
6. *RAZKRITJE IN UNIČENJE VSEH IZDAJALSKIH KLEVET IZDAJALCEV IN FAŠISTOV O BORBI:*
 - a) proti »komunizmu« – NO [narodnoosvobodilni] boj, Churchill, dejstva ne bes[ede]
 - b) za »vero« – pravilnost verske pol[itike]
 - c) za »ohranitev naroda« – pridobitve odpora, občudovanje
 - d) za »kralja« – priznanje NOV in Tita
 - e) za »Jugoslavijo« – borbeno bratstvo, AVNOJ
7. *ZADNJI OPOMIN VSEM SODELAVCEM, IZDAJALCEM¹¹² – DELITEV NARODNOBORBENIH IN IZDAJALSKIH ELEMENTOV – ZA KONČNI ENOTNI NAPOR.*

IV. ZAKLJUČEK

1. *SPORAZUM TITO-ŠUBAŠIĆ JE DOKAZ*
 - a) širine in doslednosti NO pokreta v cilju vseljudske in vsenarodne borbe proti okupat[orju]
 - b) pravilnosti triletne politike NOG [narodnoosvobodilnega gibanja] in borbe NOV v cilju osvoboditve in zedinjenja narodov Jugoslavije.
2. *SPORAZUM TITO-ŠUBAŠIĆ JE DOKAZ*
 - a) podlega izdajstva vseh domačih in emigrantskih reakcionarjev, ki so vodili pod lažnimi gesli protinarodno politiko v korist svojih zasebnih interesov
 - b) zločinskega izdajstva vseh domačih in emigrantskih plačancev, ki so v oboroženem sodelovanju in hlapčevanju okupatorju zasledovali cilj uničenja naprednih NO [narodnoosvobodilnih] sil narodov Jugoslavije.
3. *IZMIKANJA, ZASLEPLJENJA IN SREDINE JE KONEC. DANES JE VSAK JUGOSLOVAN ALI DELAVEC IN BOREC ZA SVOBODO ALI SABOTER IN IZDAJALEC LASTNEGA NARODA.*

Avgust 1944

Naloge zadnje faze n[arodno]o[svobodilnega] boja

I. SPLOŠNA MOBILIZACIJA

1. DO ZADNJEGA MOŽA
2. V VSEH POKRAJINAH (ZLASTI ŠTAJERSKA, GORENJSKA, KOROŠKA)
3. NEMUDOMA – NUJNOST
4. S PROPAGANDO IZVRŠITI PRIPRAVO V POLITIČNO ZAOSTALIH PREDDELIH.

II. RAZKROJ DOMOBRANSTVA

1. RAZKOL MED DOMOBRANCI IN OKUPATORJEM
2. RAZKOL MED DOMOBRANSKIM VODSTVOM IN MNOŽICAMI DOMOBRANCEV
3. MOŽNOST DEZERTIRANJA – BREZ VSAKE OMEJITVE
4. NAŠA MOČ: LJUDSKA OBLAST SKRBI ZA VSE SLOVENCE, POSEBNO ŠE ZA ZAPELJANE. POMOČ, SKRAJŠANJE VOJNE.

III. BOJ SKRIVAŠTVU

1. ŠPEKULANTI, STRAHOPETCI, DEZERTERJI, HLAPCI OKUPATORJA – ŠPIJONAŽA, NEVARNI ZA ŽIVLJENJE IN IMETJE VAŠČANOV
2. DEL RUPNIKOVE VOJSKE
3. »ČRNA ROKA« – NAJVEČJI IZVRŽEK – SLOVENSKI GESTAPO
 - a) iz kriminalcev, stražarji, ljotičevci itd.
 - b) lažna gesla: »kralj«, »domovina«, »zavezniki«
 - c) podobne okupatorjeve formacije: Gorjanski orli, zeleni kader, bela roka itd.

IV. UTRJEVANJE ENOTNOSTI OF

1. BISTVENA VSEBINA
 - a) disciplina, enotnost, čvrstost, poglobljenost, jedra¹¹³ OF
 - b) politična vzgoja, pritegnitev, prekvasiti. Čim večja bo enotnost in trdnost jedra¹¹⁴, tem večja bo lahko naša širina!
 - c) razkroj sredine – sporazum odloča ali–ali
 - d) gledanje na dogodke z jugoslovanskega, evropskega in svetovnega stališča. Povezanost slovanskih narodov
 - e) kritika stare Jugoslavije v luči pridobitev triletno narodnoosvobodilne borbe.

DODATEK (I.)

- 24. VIII. : zlom in kapitulacija Romunije
- 26. VIII. : zlom in kapitulacija Bolgarije¹¹⁵
- 4. IX. : zlom in kapitulacija Finske
- 6. IX. : RA prekoračila jugoslovansko mejo in osvobodila prva naša mesta¹¹⁶
- 9. IX. : Bolgarija in Romunija napovedali Nemčiji vojno¹¹⁷
- 15. IX. : zadnji poziv domačim izdajalcem, ki se po tem datumu
smatrajo za vojne zločince¹¹⁸
- 29. IX. : zavezniška invazija v Albanijo¹¹⁹
- 28. IX. : SZ zaprosi NKOJ za prost prehod RA čez Jugoslavijo
- 10. X. : RA proti Beogradu, v vzhodno Prusijo¹²⁰
- 20. X. : osvoboditev Beograda!!
- 25. X. : osvobajanje Dalmacije: Dubrovnik¹²¹, Split, Trogir¹²², Zadar¹²³ itd.
- 8. XI.¹²⁴ : smrtna nesreča generallajtnanta Rozman Franca
- 10. XI. : bombardiranje postojank¹²⁵
- 25. XI. : izdan odlok o amnestiji¹²⁶. Splošna zavezniška ofenziva na Zapadu.

DODATEK (II.)

November – politična situacija

- 1. *ZMAGA ZAVEZNIKOV JASNA, BOJ SE PRENAŠA NA POLITIČNO POLJE*
 - a) apeliranje na usmiljenje, Vatikan
 - b) udarec po n[arodno]o[svobodilnih] giban[jih] narodov (Francija, Belgija, Poljska, Italija, Grčija itd.).
- 2. *IZREDNA MOČ IN UGLED NOGJ [NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA JUGOSLAVIJE] – NAŠ MORALNI KAPITAL, STRAH REAKCIJE PRED JUGOSLAVIJO. PODPORA IN SIMPATIZIRANJE NOGJ – NA RAČUN ZATIRANJA NAPREDNIH GIBANJ DRUGIH NARODOV.*
- 3. *NAŠA BUDNOST IN ČUJEČNOST, POLITIČNA OBČUTLJIVOST, UNRRA¹²⁷, TITOV GOVOR¹²⁸ ITD.*
- 4. *ZA OHRANITEV PRIDOBITEV NAŠE BORBE:*
 - a) utrditi našo NOV in pojačati udarno moč
 - b) čuvati, utrjevati in razvijati našo n[arodno] oblast
 - c) razkrinkavati igro reakcije, ki hoče ob naši zmagi in svojem porazu speljati vodo na svoj mlin, kot je to primer v drugih državah, pri nas pa z zahrbtno igro (npr. Krek in Kuhar¹²⁹, dobava materiala itd.).¹³⁰

OPOMBE

- ¹ Priročnik za politično delo Marka Vrhunca je nastal leta 1944. Pisan je v rokopisu, s črnilom, v zvezek. Hrani ga avtor. Ena kopija rokopisa je v muzeju Ljudske revolucije Slovenije, druga pa v arhivu centralnega komiteja ZK Slovenije v Ljubljani. Za objavo ga je bilo treba pretipkati. Pri tem nekaterih besed – tudi z avtorjevo pomočjo – ni bilo mogoče razbrati. Ta mesta so označena s (...). Priročnik objavljamo brez jezikovnih popravkov in v obliki, kakor je bil pisan. Nekatere kratice, dopolnila besednih okrajšav in besede, ki so vrinjene v izvirno besedilo, so zaradi jasnosti v oglatem oklepaju. Teme s tezami tega priročnika se opirajo na razna gradiva, podobna učnim programom in uporabljana v različnih šolah in na tečajih. Posamezne teme so bile predmet političnih ur v enotah NOV in partizanskih bolnišnicah. Gradiva so avtorju služila kot podlaga in temeljno vodilo pri sestavi in ureditvi priročnika za lastne potrebe. V izvirniku kazala so vpisane strani za vsako temo. V arhivu inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje IZDG) so ohranjeni učni načrti za okrajne upravno-politične tečaje (f. 463/I); upravno-politično šolo pri odseku za izgradnjo narodne oblasti (fond izvršnega odbora OF, f. 494/I) itd. Teme iz teh načrtov so bile tudi učni predmet v vseh vojaških šolah in na tečajih. V zgodovinskem arhivu CK ZK Slovenije so ohranjeni tudi učni načrti za partijske šole pri okrajnih komitejih (št. 13976) in partijske šole pri CK KP Slovenije (št. 13975). Tudi pokrajinski komite SKOJ za Slovenijo je izdelal načrt za študij skojevskih skupin in aktivov. Ta je obravnaval teme, ki so predmet tega priročnika (arhiv IZDG, arhiv SKOJ, f. 30/V). V opombah so podana pojasnila, dopolnila in popravljene netočnosti iz besedila. Pri navajanju literature v opombah je povsod, kjer je ta bila po vojni objavljena posebej, kot dokument, to tudi navedeno.
- ² Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Po nemški zasedbi Francije je tudi za prozahodno usmerjene demokratične kroge na Slovenskem ostala Sovjetska zveza edino upanje, da se bo z naslonitvijo nanjo Jugoslavija izognila vojni in rešila svoj obstoj. Zaradi tega je KP Slovenije poleti 1940 znova povezala demokratične politične skupine na Slovenskem v okviru akcije za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Zbranih je bilo okrog 20.000 podpisov za ustanovitev društva. Skupine, ki so sodelovale v pripravljalnem odboru za društvo in konec leta 1940 sklenile z vodstvom KP Slovenije akcijske sporazume, so po izbruhu vojne 1941 bile tudi ustanovne skupine OF slovenskega naroda. (Zdravko Klanjšček in soavtorji: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 29, Ljubljana 1976. Dalje NOV na Slovenskem.)
- ³ Gre za devet temeljnih točk OF slovenskega naroda, ki sta jih objavila Slovenski poročevalec, I. III, št. 1, z dne 6. januarja 1942, in Osvobodilna fronta, I. II, št. 1, v začetku januarja 1942. Prvih sedem temeljnih točk so sprejeli na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941, preostali točki pa sta bili sprejeti na seji, dne 21. decembra 1941. (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1, dok. št. 111. Dalje Dokumenti.)
- ⁴ Gre za izjavo vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije in izvršnega odbora Avnoja, z dne 8. februarja 1943, imenovano tudi Izjava Tito–Ribar. Obširneje o tem glej opombo 7.
- ⁵ Z odlokom izvršnega odbora OF, z dne 12. januarja 1943, so v NOV in PO Slovenije uvedli funkcijo verskih referentov. Z odredbo glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije je bil istega dne imenovan za verskega referenta pri glavnem poveljstvu dr. Metod Mikuž. Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) je 19. februarja 1944 sprejel odlok o ustanovitvi verske komisije pri SNOS. (Dr. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti, Ljubljana 1949, dok. št. 57, 58 in 113. Dalje Šnuderl, Dokumenti.)
- ⁶ Izvršni odbor OF je 28. marca 1942 sprejel odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov kot povračilo za škodo, povzročeno po okupatorju. (Dokumenti, knj. 1, dok. št. 150.)
- ⁷ Ta izjava je z dne 8. februarja 1943. Objavljena je bila 11. februarja 1943 na Radiu svobodna Jugoslavija. V Sloveniji sta izjavo objavila Slovenski poročevalec, I. IV, št. 3, z dne 17. februarja, in Ljudska pravica, I. VII, št. 5–6, z dne 1. maja 1943. V isti številki Ljudske pravice je Edvard Kardelj-Krištof objavil članek z naslovom Svoboda narodov Jugoslavije in demokratične pravice ljudstva – smoter osvobodilne fronte narodov Jugoslavije.
- ⁸ To izjavo je objavil Slovenski poročevalec, I. III, št. 7, z dne 14. februarja 1942, pod naslovom Izjava celotne osvobodilne fronte. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 23.)
- ⁹ Narobe, pravilno je sile. Besedilo v oglatem oklepaju je dopolnjeno po Slovenskem poročevalcu. Glej opombo 8.
- ¹⁰ Izjavo je objavilo Delo, št. 2, maj 1942. (Dokumenti, knj. 2, dok. št. 22.)
- ¹¹ Izjavo je objavilo Delo, št. 2, maj 1942. (Dokumenti, knj. 2, dok. št. 21.)

- ¹² Gre za odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve. Odlok je sprejel SNOO na 3. zasedanju vrhovnega plenuma OF, 16. septembra 1941, ko se je vrhovni plenum OF razglasil za SNOO. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, I. II, št. 19, z dne 1. oktobra 1941. Odlok ima osem členov in z njim je vsak Slovenec postal pred narodom odgovoren za dejanja, ki so nasprotovala interesom slovenskega naroda in njegovega osvobodilnega boja. (Dokumenti, knj. 1, dok. št. 41, in Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 6.)
- ¹³ Takšen odloka izvršnega odbora OF nismo našli. Kot odgovor na razglas Draže Mihailovića, objavljen na londonskem radiu 21. aprila 1942, je izvršni odbor OF dal izjavo, v kateri v točki 5 med drugim pravi: »OF je danes edina slovenska narodna oblast. Organiziranje kakršne koli vojaške formacije izven partizanskih čet in Narodne zaščite bo po zakonu OF kaznovano s smrtjo. Vsak poskus zanetiti na Slovenskem državljansko vojno v korist okupatorja bo zatrt v kali. Vsakomur, kdor misli res nacionalno, se slej ko prej proži naša bratska roka. Kdor pa bo pod kakršnim koli nazivom skušal razbijati enotnost slov. narodnega osvobodilnega, političnega in vojaškega pokreta, bo na slovenskem teritoriju uničen. To zahtevajo koristi slovenske narodne osvoboditve.« (Izjavo je objavil Slovenski poročevalec, I. III, št. 17, z dne 28. aprila 1942.)
- Oddelek za sodstvo glavnega štaba NOV in PO Slovenije je 16. oktobra 1943 izdal Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč. V členu 6, točka 2, piše: »Odluko IOOF o edini slovenski narodni vojski (kaznivo je vsako organiziranje bele garde, modre garde in drugih vojaških formacij izven OF in v nasprotju z NOV in POS).« (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 91.)
- ¹⁴ Posebnega odloka izvršnega odbora OF o amnestiji za belo- in plavogardiste nismo našli. Vodstvo OF je po padcu fašizma v Italiji, 25. julija 1943, hotelo omogočiti omahljivim in zapeljanim pripadnikom bele in plave garde prestop v narodnoosvobodilno vojsko. Pri tem ne bi bili kaznovani, če bi položili orožje in se sami predali. Pozivi belo- in plavogardistom so bili razširjeni z letaki. Po kapitulaciji Italije amnestije niso mogli uveljavljati tisti, ki so bili zaradi vojaškega položaja prisiljeni k predaji. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 61 in 72.)
- ¹⁵ Gre za razglas izvršnega odbora OF in glavnega štaba NOV in PO Slovenije, z dne 11. septembra 1943. Razglas je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu, I. IV (ljubljanska izdaja), št. 24, sredi septembra 1943, in v št. 18 (izdaja na osvobojenem ozemlju), z dne 17. septembra 1943. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 67.)
- ¹⁶ Gre za razglas vrhovnega plenuma OF, z dne 16. septembra 1943, o priključitvi Slovenskega Primorja k Sloveniji. Razglas se glasi:
- »1. Vrhovni plenum OF slov. naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašja priključitev Slovenskega primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.
2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščen zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bodo dovoljevale razmere.«
- Razglas je objavil Slovenski poročevalec, št. 20, z dne 29. septembra 1943 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in v št. 25, v začetku oktobra 1943 (ljubljanska izdaja). (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 73.)
- ¹⁷ Odredbo o organizaciji zaledne vojaške oblasti na osvobojenem ozemlju je izdal glavni štab NOV in PO Slovenije 13. septembra 1943. (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, del VI, Boji v Sloveniji, knj. 7, dok. št. 36. Dalje Zbornik. In Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 69.)
- ¹⁸ Z odredbo vrhovnega komandanta Josipa Broza-Tita, z dne 1. maja 1943, so bili v NOV in PO Jugoslavije uvedeni podoficirski in oficirski čini. Podoficirski čini: desetar, mlajši vodnik, vodnik, starejši vodnik; oficirski čini: zastavnik, podporočnik, poročnik, kapetan, major, podpolkovnik, polkovnik; generali: generalmajor, generallajtnant. (Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovanskih naroda, II, Bilteni Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, Beograd 1949, I. III, št. 28, maj 1943, str. 255. Dalje Zbornik II, Bilteni.)
- ¹⁹ Jaka Avšič, namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije in polkovnik bivše jugoslovanske vojske, je z ukazom vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije, z dne 1. maja 1943, napredoval v generallajtnanta. (Prav tam, št. 29–31, junij, julij, avgust 1943, str. 282.)
- ²⁰ Franc Rozman-Stane, komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije, je bil z istim ukazom imenovan za generalmajorja. (Prav tam.) Z ukazom z dne 1. septembra 1944 pa je napredoval v čin generallajtnanta. (Zbornik II, Bilteni, I. IV, št. 40–43, maj–avgust 1944, str. 467.)
- ²¹ Karel Marčič, Dušan Kveder-Tomaž in Lado Ambrožič-Novljan so napredovali v generalmajorja z ukazom vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije z dne 1. novembra 1943. (Prav tam, št. 37, 38 in 39 za februar, marec, april 1944, str. 403 in 425.)
- ²² Dušan Kveder-Tomaž je bil načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije od 14. decembra 1943 (nalogo je prevzel 18. januarja 1944) do srede julija 1944, ko je odšel v vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije. (NOV na Slovenskem, str. 1037.)
- ²³ Z odredbo poverjenika za narodno obrambo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) in vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije, maršala Jugoslavije, Josipa Broza-Tita, z dne 22. aprila 1944, so politični komisarji dobili naslednji rang: politični delegat voda – rang zastavnika; politični komisar čete – rang poročnika; bataljona – rang kapetana; brigade – rang majorja; divizije

- rang podpolkovnika; politični komisar korpusa – rang polkovnika. (Zbornik II, Bilteni, št. 37, 38, 39, februar, marec, april 1944, str. 399.)
- ²⁴ Viktor Avbelj-Rudi.
- ²⁵ Gre za terenske, rajsonske in okrožne odbore Osvobodilne fronte.
- ²⁶ Zveza slovenske mladine. Prvega kongresa slovenske mladine v Kočevski Reki, ki se je začel 10. oktobra 1943, se je po do sedaj zbranih podatkih udeležilo 192 izvoljenih delegatov s terena in vojske ter nekaj gostov. (NOV na Slovenskem, str. 563.)
- ²⁷ Antifašistična fronta žena (AFŽ). Prvi kongres Slovenske protifašistične ženske zveze je bil 16. in 17. oktobra 1943 v Dobrniču. (Prav tam, str. 564.)
- ²⁸ Slovenski narodnoosvobodilni svet. Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) se je na prvem zasedanju 19. februarja 1944 v Črnomlju preimenoval v SNOS kot najvišji zakonodajni in izvršni organ na slovenskem ozemlju. Sklep je objavil Slovenski poročevalec, ljubljanska izdaja, št. 4, marec 1944. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 105.)
- ²⁹ Ni točno. Izvršni odbor OF je bil hkrati tudi predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Predsedstvo SNOO, izvoljeno in konstituirano na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, je imelo 10 članov, med njimi predsednika (Josip Vidmar), tri podpredsednike (Edvard Kardelj, Edvard Kocbek, Josip Rus), sekretarja (Boris Kidrič) in pet članov (dr. Marijan Breclj, Tone Fajfar, Franc Leskošek-Luka, Franc Lubej in Zoran Polič). (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 82 in 83.) Na prvem zasedanju SNOS je bil kot enajsti član izvršnega odbora OF in predsedstva SNOS izvoljen France Bevk, potem ko je bil sprejet sklep o razpustitvi Narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje in njegova pristojnost prenesena na predsedstvo SNOS. (Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, knj. 2 – Narod si bo pisal sodbo sam, Ljubljana 1985, str. 280. Dalje Ferenc, Ljudska oblast. In Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 115.)
- ³⁰ Prvo zasedanje SNOS je v deklaraciji o vzpostavitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije (NKOS) ugotovilo, da ima slovenski narod pravico in možnost imeti v okviru skupne jugoslovanske države za NKOJ na čelu svojo lastno nacionalno vlado, ki bo vzpostavljena, kakor hitro bodo dani pogoji za to. Tako so bile po sklepu kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda vsebinsko združene funkcije političnega vodstva OF, predsedstva SNOS in NKOS. Deklaracijo je objavil Slovenski poročevalec, I. V, št. 6a (izdaja na osvobojenem ozemlju), z dne 1. marca 1944, in št. 4 (ljubljska izdaja), marec 1944. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 108.)
- ³¹ Predsedstvo SNOS je 12. marca 1944 izdalo odlok o osnovanju odsekov pri predsedstvu SNOS, in to:
- odsek za izgradnjo narodne oblasti
 - odsek za notranje zadeve
 - odsek za prosveto
 - odsek za gospodarstvo
 - odsek za finance
 - odsek za obnovo
 - odsek za zdravstvo
 - odsek za informacije in propagando.
- Odseki so bili razdeljeni na oddelke, odsekom so načelovali načelniki odsekov, oddelkom pa vodje oddelkov. Odlok je bil objavljen v Uradnem listu SNOS. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 132.)
- ³² Predsedstvo SNOS je 1. marca 1944 izdalo odlok o ustanovitvi okrožnih izpostav odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, št. 7, z dne 12. marca 1944 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in v št. 6 (ljubljska izdaja), april–maj 1944. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 125.)
- ³³ Vojska državne varnosti. Predsedstvo SNOS je 1. marca 1944 izdalo odlok o dodelitvi oborožene sile odseku za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS za potrebe oboroženega boja proti peti koloni. VDV je bila v vojaškodisciplinskem pogledu sestavni del NOV. (Prav tam, dok. št. 126.)
- ³⁴ Narodna zaščita. Predsedstvo SNOS je 1. marca 1944 izdalo odlok o uvedbi in organizaciji narodne zaščite. (Prav tam, dok. št. 127.)
- ³⁵ Predsedstvo SNOS je 12. marca 1944 izdalo odlok o imenovanju in pristojnosti glavnega javnega tožilca pri predsedstvu SNOS. Odlok je bil objavljen v Uradnem listu SNOS. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 131.)
- ³⁶ Glavni štab NOV in PO Slovenije je 5. avgusta 1943 izdal odlok o ustanovitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 15, z dne 15. avgusta 1943 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in v št. 22, konec avgusta 1943, v ljubljanski izdaji. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 60.)
- Sodni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je 30. avgusta 1943 izdal naredbo št. 1 o poslovanju brigadnih in odrednih vojaških sodišč; 16. septembra navdilo št. 2 o nalogah brigadnih, odrednih in področnih vojaških sodišč; 16. oktobra 1943 pa pravilnik o organizaciji in poslovanju brigadnih in odrednih vojaških sodišč. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 60, 64 in 91.)
- Stalna vojaška sodišča pri komandah vojnih področij so bila ustanovljena z odlokom glavnega štaba NOV in PO Slovenije, z dne 15. septembra 1943. Pristojnost vojaških sodišč je bila omejena na njihovo področje, sodila pa so vsem civilnim in vojaškim osebam za vsa kaznivá dejanja. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 18, z dne 17. septembra 1943 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in

- v št. 24, sredi septembra 1943 (ljubljska izdaja). (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 71. Glej tudi Dokumenti VOS OF, NZ in pravosodja 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 197–289.)
- ³⁷ Gospodarske komisije.
- ³⁸ Glej opombo 29.
- ³⁹ Z ukazom vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije, z dne 15. avgusta 1943, so bila ustanovljena odlikovanja za zasluge v narodnoosvobodilni vojni: narodni heroj, orden partizanske zvezde I., II. in III. reda, orden narodnega osvobođenja, orden za hrabrost, medalja za hrabrost in orden bratstva in enotnosti. (Zbornik II, Bilteni, št. 29–31, junij–avgust 1943. Ukaz je bil objavljen tudi v Slovenskem poročevalcu, I. IV, št. 27, z dne 12. decembra 1943.)
- ⁴⁰ Avtor je v teh tezah mislil na tole: večina srbskega naroda je na strani narodnoosvobodilnega gibanja, ustrahovanje nemškega okupatorja z množičnimi likvidacijami je vplivalo na nadaljnji razvoj NOB v Srbiji; gre za umik glavine srbskih partizanskih enot iz Srbije in njihovo vrnitev leta 1944. (Izjava avtorja priročnika M. Vrhunca.)
- ⁴¹ Avtor (M. Vrhunec) je s tem mislil na makedonske narodne manjšine v sosednjih državah.
- ⁴² Narobe, pravilno je 26. in 27. novembra 1942. Od 71 delegatov je bilo navzočih 54 delegatov. Zasedanja se iz tehničnih razlogov niso mogli udeležiti predstavniki OF slovenskega naroda in predstavniki Makedonije. Izvršni odbor OF je decembra 1942 izdal posebni komunike, s katerim je odobril ustanovitev Avnoja. Komunike je objavil Slovenski poročevalec, I. III (ljubljska posebna izdaja), december 1942. Resolucijo, ki jo je sprejel Avnoj na tem zasedanju, je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 1, z dne 1. januarja 1943. Razglas pod naslovom Narodom Jugoslavije je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 3, z dne 1. februarja 1943.
- ⁴³ Na prvem zasedanju Avnoja je bil izvoljen izvršni odbor Avnoja v sestavi:
- predsednik: dr. Ivan Ribar
 - podpredsedniki: Pavle Savić, Nuriya Pozderac in Edvard Kocbek (naknadno)
 - člani: Ivan Milutinović, Mile Perunčić, dr. Simo Milošević, Vlada Zečević, dr. Mladen Iveković in Veselin Masleša.
- (Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Ljubljana 1973, str. 63, 68 in 88.)
- ⁴⁴ Pravilno je 29. in 30. novembra. Slovenski poročevalec, I. IV, št. 27, z dne 12. decembra 1943 (izdaja na osvobođenem ozemlju), je objavil članek z naslovom Zgodovinski sklepi in časna ljudska vlada Jugoslavije.
- ⁴⁵ Na drugem zasedanju Avnoja so izvolili 63-člansko predsedstvo Avnoja. (Ferenc, Ljudska oblast, str. 309.)
- ⁴⁶ Nacionalni komite, izvoljen na drugem zasedanju Avnoja, katerega predsednik je postal Josip Broz-Tito, je imel 17 članov oziroma poverjenikov. (Prav tam.)
- ⁴⁷ Točke od b do k so vzete iz Deklaracije in odlokov, ki so jih sprejeli delegati na drugem zasedanju Avnoja. Gradivo o drugem zasedanju Avnoja in vtisi slovenskih delegatov o njem so objavljeni v Slovenskem poročevalcu, I. IV, št. 26, z dne 5. decembra 1943, št. 27, z dne 12. decembra 1943, št. 28, z dne 23. decembra 1943, št. 28a (posebna izdaja o drugem zasedanju Avnoja), december 1943, št. 29, z dne 29. decembra 1943; v Slovenskem poročevalcu, I. V, št. 1, z dne 6. januarja 1944, št. 2, z dne 13. januarja 1944, št. 3, z dne 21. januarja, in št. 4, z dne 30. januarja 1944; v Ljudski pravici, I. VII, št. 14, z dne 22. decembra, in št. 15, z dne 31. decembra 1943. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pa je decembra 1943 pripravilo brošuro Sklepi drugega zasedanja Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (34 strani, formata 8°). Natisnila jo je tiskarna na Goteniškem Snežniku 17. februarja 1944 v 3.000 izvodih.
- ⁴⁸ O zgodovini Osvobodilne fronte iz tistega časa glej brošuri Borisa Kidriča: Dve leti osvobodilne fronte (Tehnika Urška, 1943, str. 16) in Tri leta Osvobodilne fronte (Tiskarna Triglav, 1944, str. 16). Brošuri sta v arhivu IZDG, partizanski tisk.
- ⁴⁹ O koaliciji v Osvobodilni fronti glej France Škerl: Vloga in pomen OF slovenskega naroda 1941–1943, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1966, št. 1–2, str. 174–177.
- ⁵⁰ Na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte slovenskega naroda, ki se je 29. junija 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, so bili tudi napredni kulturni delavci. Po 27. aprilu 1941 se je Osvobodilni fronti pridružilo nekaj čez dvajset različnih društev, skupin in organizacij. (Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knj. I, Ljubljana 1960, str. 150–153.)
- ⁵¹ Na seji centralnega komiteja KP Slovenije, 22. junija 1941, v hiši Filipa Bernarda na Vodnikovih cesti št. 27, v Ljubljani, so pripravili in izdali letak z naslovom Proglas slovenskemu narodu. V njem so pozivali na oboroženi boj (Dokumenti, knj. 1, št. 11). Ustanovili so najvišji vojaški vodstveni organ bodočih partizanskih čet z nazivom vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki se je pozneje preimenovalo v glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. (NOV na Slovenskem, str. 90.)
- ⁵² Gre za napad dela polbataljona Krimskega bataljona na italijansko posadko v Ložu, 19. oktobra 1941. (Prav tam, str. 147.)
- ⁵³ Ljubo Šerčer je bil odlikovan z redom narodnega heroja 25. oktobra 1943. (Zbornik II, Bilteni, I. III, št. 32, september 1943, str. 340.) Slovenski poročevalec je ta ukaz objavil v št. 27, z dne 12. decembra 1943.
- ⁵⁴ Ob ustrelitvi Toneta Tomšiča je centralni komite KP Slovenije, 22. maja 1942, izdal komunike in poziv partijskim organizacijam za počastitev spomina Toneta Tomšiča. Objavljena sta bila v Slovenskem poročevalcu, I. III, št. 22, z dne 2. junija 1942, in Delu (samo komunike), št. 3, junij 1942. Istega

- dne je izdal komuniké o ustrelitvi Toneta Tomšiča tudi izvršni odbor OF, objavil pa ga je Slovenski poročevalec prav tako 2. junija 1942. (Dokumenti, knj. 2, dok. št. 48, 49 in 50.) Z redom narodnega heroja je bil odlikovan 25. oktobra 1943. (Zbornik II, Bilteni, št. 32, september 1943, str. 340.) Slovenski poročevalec je ta ukaz objavil v št. 27, z dne 12. decembra 1943.
- 55 O poteku velike italijanske ofenzive od 16. julija do 4. novembra 1942 in angažiranju sovražnikovih sil glej NOV na Slovenskem, str. 304–345.
- 56 V pripravah na veliko italijansko ofenzivo so se Italijani na sestanku z nemškim policijskim generalom Erwinom Rösenerjem, 12. junija 1942, v Ljubljani dogovorili o sodelovanju nemških enot ob nemško-italijanski razmejnitveni črti. Za to naj bi nemška stran angažirala šest svojih bataljonov. (Prav tam, str. 310, 311.)
- 57 V nočeh od 21. na 22. in od 22. na 23. december 1942 so belogardisti skupaj z italijanskimi vojniki izvedli v Ljubljani množične aretacije, imenovane božične racije. Mesto so razdelili na 13 sektorjev. V racijah je neposredno sodelovalo 506 belogardistov iz Ljubljane, z Dolenjskega in Notranjskega ter 406 karabinerjev in vojakov. Seznam ljudi za aretacijo so sestavili belogardistični voditelji s sodelovanjem italijanskih obveščevalnih oficirjev na podlagi podatkov belogardistične obveščevalne službe. Aretirali so okrog 1.500 Ljubljančanov, jih zaprli in čez tri mesece poslali v internacijo v Visco. (Ljubljana v ilegali, knj. III, Mesto v žici, Ljubljana 1967, str. 488.)
- V zvezi s temi racijami je Slovenski poročevalec, I. IV, št. 2, z dne 15. januarja 1943, objavil članek pod naslovom Ljubljana je do dna spoznala belo gardo. Članek so podpisali Katoličani v OF.
- 58 Narobe, pravilno je 26. in 27.
- 59 Gre za t.i. dolomitsko izjavo. Dokončno besedilo izjave so sprejeli 28. februarja 1943 in jo poslali vsem vodilnim aktivistom ustanovnih skupin OF. (NOV na Slovenskem, str. 442–445, in Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 59.)
- 60 Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je s hitrimi in odločnimi ukrepi razorožila večino italijanske vojske na Dolenjskem, Notranjskem, v notranjosti Slovenskega Primorja in v Istri. V celoti je razorožila tri divizije (pehotni diviziji Isonzo in Macerata ter divizijo Eugenio di Savoia), večje dele treh divizij in manjše dele dveh divizij. (NOV na Slovenskem, str. 516.)
- 61 Ustanovljena sta bila dva korpusa: 7. korpus NOVJ 3. oktobra in 9. korpus NOVJ 22. decembra 1943. (Prav tam, str. 547 in str. 623.)
- 62 Izvršni odbor OF je 11. septembra 1943 izdal razglas o razpisu volitev v zbor odposlancev slovenskega naroda. Razglas je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 18, z dne 18. septembra 1943 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in v št. 24 (ljubljanska izdaja), konec septembra 1943. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 66.)
- 63 Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, od 1. do 3. oktobra 1943, se je poleg 572 izvoljenih udeležilo tudi 78 delegiranih odposlancev in nekaj predstavnikov osrednjih vodstvenih organov, med njimi predsednik izvršnega odbora Avnoja dr. Ivan Ribar, zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja hrvaškega naroda in vodja angloameriške vojaške misije za Slovenijo major William Jones. (Ferenc, Ljudska oblast, str. 72, 73.)
- O zboru odposlancev je poročal Slovenski poročevalec, I. IV, št. 24 (posebna izdaja), z dne 17. oktobra, in v št. 27a (ljubljanska izdaja), konec oktobra 1943.
- V založbi in redakciji izvršnega odbora OF je izšla brošura Sklepi, dokumenti in govori (Zbor odposlancev slovenskega naroda), 1943, (27 strani).
- 64 V Grčaricah je bil Centralni četniški odred. Postojanko je 8. septembra 1943 napadla 2. SNOUB Ljuba Šercerja in jo zavzela 10. septembra. Zajeli so 171 četnikov, 17 jih je bilo ranjenih, 11 pa jih je padlo. Ujetnike so odpeljali čez Dolenjo vas v Kočevje. (NOV na Slovenskem, str. 518–520.)
- 65 Postojanko belogardistične posadke na Turjaku (2. planinska brigada Krim) je od 14. septembra 1943 napadala 7. SNOUB Franceta Prešerna in jo po ogorčenih bojih 19. septembra zavzela. Ujetih je bilo 695 belogardistov in četnikov, med njimi 26 duhovnikov in bogoslovcev. Ujetnike so odpeljali v Velike Lašče, od koder so voditelje in duhovnike 19. septembra 1943 prepeljali z vlakom v Kočevje, drugi dan so tja odpeljali še nekatere, druge pa v Ribnico. (Prav tam, str. 523–526.)
- 66 Izvršni odbor OF je septembra 1943 izdal opozorilo, da je Osvobodilna fronta kot slovenska narodna oblast razglasila pogojno amnestijo za belogardiste in plavogardiste, ki se bodo predali pred kapitulacijo Italije (glej opombo 14). Na osvobojenem ozemlju so jo tolmačili tako, da so jo lahko uveljavljali samo tisti preostali člani belogardističnih in plavogardističnih tolpi, ki so se sami javili civilnim ali vojaškim oblastem. Opozorilo je bilo objavljeno v Slovenskem poročevalcu, I. IV, št. 24 (ljubljanska izdaja), sredi septembra 1943. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 72.)
- 67 V Kočevju je bil od 9. do 11. oktobra 1943 osrednji sodni proces proti belogardističnim in četniškim voditeljem, ki so bili zajeti v Grčaricah in na Turjaku. Vojaški tožilec je pri izrednem vojaškem sodišču vložil tožbo proti 21 obtoženim. Po javni razpravi je sodišče 16 obtožencev obsodilo na smrt, 4 na prisilno delo in enega izločilo iz postopka. (NOV na Slovenskem, str. 526–527.)
- 68 O sovražnikovi ofenzivi na Dolenjskem in Notranjskem (Wolkenbruck) in angažiranih silah sovražnika glej NOV na Slovenskem, str. 595–605.
- 69 Slovensko domobranstvo je bilo ustanovljeno 24. septembra 1943. (Prav tam, str. 573–576.)
- 70 Glavni štabi NOV in PO Slovenije je 18. novembra 1943 ukazal 18. diviziji, naj krene v Gorski Kotar, tam ob pomoči hrvaških enot uniči nemško-ustaške postojanke in na robu osvobojenega ozemlja veže sovražnikove sile, da ne bi mogle vdirati na ozemlje Bele krajine. (Prav tam, str. 637, 638.)

- ⁷¹ Za okrepitev osvobodilnega boja na Štajerskem je glavni štab NOV in PO Slovenije določil 14. divizijo. Ta je 6. januarja 1944 krenila s Suhorja v Beli krajini čez Hrvaško na Štajersko. (Obširneje o tem glej NOV na Slovenskem, str. 654–670.)
- ⁷² Prvemu zasedanju SNOS, 19. in 20. februarja 1944, v Črnomlju je bila posvečena posebna številka Slovenskega poročevalca (št. 6a), z dne 1. marca 1944 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in št. 4 (ljubljska izdaja), marec 1944. Poleg sklepov, ki so navedeni v točkah od 1 do 6, so na prvem zasedanju sprejeli še trinajst sklepov, odlokov in deklaracij:
- a) sklep o preimenovanju Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS)
 - b) deklaracijo o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju Avnoja
 - c) odlok o ustanovitvi zakonodajnega odbora SNOS
 - d) odlok o povečanju števila članov SNOS in o postopnih dodatnih volitvah
 - e) sklep o spojitvi narodnega osvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti
 - f) odlok o odobritvi odlokov in sklepov predsedstva SNOO (izvršnega odbora OF) za dobo od prvega zbora odposlancev slovenskega naroda do prvega zasedanja SNOS
 - g) odlok o izdaji plačilnega bona
 - h) odlok o narodnem davku
 - i) odlok o obvezni obdelavi plodne zemlje in o zaščiti semen ter plemenske živine
 - j) odlok o ustanovitvi komisije za upravo razlašene imovine na slovenskem ozemlju
 - k) odlok o zaščiti gozdov na slovenskem ozemlju
 - l) odlok o ustanovitvi roditeljskih svetov pri narodnoosvobodilnih odborih na slovenskem osvobojenem ozemlju
 - m) pozdrav prvega zasedanja SNOS tov. Titu. (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 105–123.)
- ⁷³ Glej opombo 29.
- ⁷⁴ Glej opombo 35.
- ⁷⁵ Predsedstvo SNOS je 1. marca 1944 izdalo odlok o razpisu volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, I. V, št. 7, z dne 15. marca 1944 (izdaja na osvobojenem ozemlju), in v št. 6, april–maj 1944 (ljubljska izdaja). (Šnuderl, Dokumenti, dok. št. 124.)
- ⁷⁶ Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije je s pismom, z dne 17. novembra 1941, seznanil izvršni odbor OF z odnosi partizanske vojske do četništva in vsemi izdajstvi in zahrbtnostmi Draže Mihailovića in njegovih četnikov. Pismo je objavil Slovenski poročevalec, I. II, št. 29, z dne 9. decembra 1941.
- ⁷⁷ Pravilno bi se ta stavek moral glasiti:
- a) neizprosno boj NOV odkriva dejstva o sodelovanju izdajalcev z okupatorjem – to sodelovanje je dokumentirano in razkrinkano –.
- ⁷⁸ Prva britanska vojaška misija (Typical) je prišla v vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije 28. maja 1943. Tej misiji se je v drugi polovici avgusta pridružil tudi ameriški kapetan kot predstavnik ameriške vojske in od tedaj je bila skupna angloameriška misija. H glavnemu štabu NOV in PO Hrvaške je prišla angleška misija Fungus maja in h glavnemu štabu NOV in PO Slovenije junija 1943 (misija Flotsam). Slednjo je vodil kanadski major William Jones. Sovjetska vojaška misija je prišla v vrhovni štab februarja, marca 1944 pa tudi v glavni štab NOV in PO Slovenije. (Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945, Založba Borec, Ljubljana 1982. Dalje Enciklopedija – str. 460.)
- ⁷⁹ Bitko za Anglijo so Nemci začeli 10. julija 1940 in je imela tri faze. V prvi fazi letalski napadi na konvoje in pristanišča, v drugi letalski napadi na britansko letalstvo in napadi na London in v tretji nadaljevanje napadov na London in industrijske centre. Bitka za Anglijo se je v bistvu končala konec novembra 1940, čeprav je bilo še nekaj nočnih letalskih napadov vse tja do 10. maja 1941. (Prav tam, str. 64–66.)
- ⁸⁰ Japonski napad na Pearl Harbor, 7. decembra 1941, brez predhodne vojne napovedi je prisilil Združene države Amerike, da so napovedale vojno Japonski 8. decembra, vlade Nemčije in Italije pa so napovedale vojno ZDA 11. decembra 1941. (Enciklopedija, str. 17.)
- ⁸¹ Slovenski poročevalec je poročal o vojni med ZDA in Japonsko v št. 30, z dne 15. decembra 1941. Royal Air Force, [britanske] kraljevske letalske sile.
- ⁸² V Moskvi je bil 12. julija 1941 podpisan angleško-sovjetski sporazum o medsebojni pomoči, 26. junija 1942 pa sporazum o medsebojni pomoči za dobo 20 let. (Enciklopedija, str. 16, 17.) Glej tudi opombo 91.
- ⁸³ Edvard Kardelj-Krištof je konec oktobra 1942 napisal članek Druga fronta, ki ga je objavilo Delo v jubilejni, 5. številki z dne 7. novembra 1942. V članku je poleg zahteve po vzpostavitvi druge fronte govor tudi o politiki Chamberlainove vlade, ki je pripeljala do konference v Münchnu, 29. septembra 1938, in sporazuma o razdelitvi Češkoslovaške. (Dokumenti, knj. 3, dok. št. 184.)
- ⁸⁴ Pravilno je Beveridge William Henry (1879–1963), angleški ekonomist, politik, konservavec. Po nalogu britanske vlade je konec 1942 izdelal načrt socialnih ukrepov za preprečitev gospodarskih kriz. Leta 1944 je o tem izdal brošuro za naslovom Polna zaposlenost v svobodni družbi. (Mala splošna enciklopedija, knj. 1, Ljubljana 1973, str. 162.)

- 85 Ta stavek bi se moral glasiti: d) SZ – moralna avantgarda Slovanov.
- 86 Widkun Quisling je bil s podporo nemškega okupatorja 1. februarja 1942 imenovan za ministrskega predsednika Norveške. Postal je simbol kolaboracije.
- 87 Glej opombo 93.
- 88 Na poti za Teheran sta se F. D. Roosevelt in W. Churchill med 23. in 27. novembra 1943 sestala v Kairu s Čangkajškom in se z njim pogovarjala o strategiji na Daljnem vzhodu. V vojaškem oziru so sprejeli malo sklepov, politična deklaracija pa je predvidevala izgon Japonske z vseh zavzetih ozemelj, tudi s Koreje. (Enciklopedija, str. 243.)
- 89 Na konferenci držav Latinske Amerike v Rio de Janeiru, od 15. do 28. januarja 1942, so vse države razen Argentine in Čila pretrgale diplomatske in trgovske stike s silami osi. (Prav tam, str. 17.)
- 90 Atlantska listina je izjava o človekovih pravicah in ciljih vojne. Obsega osem točk. Sprejela sta jo F. D. Roosevelt in W. Churchill na sestanku na ladji Augusta v zalivu Nove Fundlandije, objavljena pa je bila 14. avgusta 1941. (Enciklopedija, str. 83.)
- 91 Vladi ZSSR in Velike Britanije sta 26. maja 1942 podpisali sporazum o vzajemnem sodelovanju in o medsebojni pomoči za dobo 20 let. Ob sklenitvi tega sporazuma je Slovenski poročevalec, I. III, posebna izdaja, z dne 6. julija 1942 (izdaja na neosvojenem ozemlju) objavil Proglas Izvršnega odbora OF. (Dokumenti, knj. 2, dok. št. 94.)
- 92 Konferenca v Casablanci je bila od 12. do 23. januarja 1943. Udeležila sta se je F. D. Roosevelt in W. Churchill. (Enciklopedija, str. 242.)
- 93 V Moskvi je bila od 18. do 30. oktobra 1943 konferenca treh zunanjih ministrov: ZSSR, Velike Britanije in ZDA. O političnem pomenu sporazuma med zavezniki je Boris Kidrič napisal članek Izredno važen zunanjepolitični dogodek, ki ga je objavil Slovenski poročevalec, I. IV, št. 25, z dne 11. novembra 1943.
- 94 Slovenski poročevalec, I. IV, št. 25, z dne 11. novembra 1943, je objavil vseh šest točk pod naslovom Glavni sklepi moskovske konference.
- 95 Konferenca v Teheranu je bila od 28. novembra do 1. decembra 1943. To je bil prvi sestanek velike trojice: F. D. Roosevelta, J. V. Stalina in W. Churchila. Slovenski poročevalec, I. IV, št. 27, z dne 12. decembra 1943 (izdaja na osvobojenem ozemlju), je objavil teheransko deklaracijo in članek pod naslovom Pomen teheranskih razgovorov.
- 96 Avtor je mislil na razkol v fašističnih vrstah.
- 97 Na sestanku zunanjih ministrov ZSSR, Velike Britanije in ZDA v Moskvi (glej opombi 93 in 94) so 30. oktobra 1943 podpisali deklaracijo o kaznovanju vojnih zločinov. Sprejeli so načelo, po katerem naj bodo vojni zločinci vrnjeni v države, v katerih so storili vojne zločine, in jim bo sojeno po zakonih te države. Ta deklaracija je bila podlaga za vse poznejše procese proti vojnim zločincem. (Pravna enciklopedija, Beograd 1979, str. 720.)
- V osvobojenem Harkovu (Rdeča armada ga je osvobodila 23. avgusta 1943) je bil 18. decembra 1943 (nekateri viri navajajo 15. december) proces proti vojnim zločincem. Na tem procesu so obsodili na smrt tri ujetе nacistе in ruskega kolaboracionista in jih nato javno obesili. (Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 199 in str. 201, opomba 32.)
- 98 Avtor je mislil na materialne in človeške vire.
- 99 Avtor je mislil na posledice imperializma, militarizma in birokratizma.
- 100 Verjetno bi moralo pisati izdaja (izdajstvo).
- 101 Narobe, pravilno je List. Friedrich List (1789–1846), nemški ekonomist, predhodnik zgodovinske šole. Nasprotoval je angleškim klasikom. Menil je, da je temeljna naloga ekonomije kot znanosti določiti najugodnejše pogoje za razvoj proizvodjalnih sil, ne pa preučevati vprašanje prometne vrednosti blaga. Zagovarjal je t.i. vzgojni protekcionizem v industriji. Njegovo poglavitno delo je Nacionalni sistem politične ekonomije. (Mala splošna enciklopedija, 2. knjiga, Ljubljana–Beograd 1975, str. 491.)
- 102 Gre za teheransko konferenco, na kateri se je prvič sestala velika trojica. Glej opombo 95.
- 103 Tri besede v oklepaju so nečitljive.
- 104 Gre za tisti del reakcije, ki je odkrito sodelovala z okupatorjem.
- 105 Gre za pripadnike Slovenske legije.
- 106 Božidar Purić, predsednik vlade kraljevine Jugoslavije v tujini, od 10. avgusta 1943 do 1. junija 1944, ki je moral na pritisk W. Churchila in zahodnih zaveznikov odstopiti. Tako je mandat za sestavo nove vlade dobil dr. Ivan Šubašić. (Leksikon NOR in revolucije v Jugoslaviji 1941–1945, knj. 2, str. 923.)
- 107 Pravilno je preprečeval.
- 108 Avtor misli na borce narodnoosvobodilne vojske, ki so se borili za osvoboditev vsega slovenskega naroda.
- 109 Metafora. Ko hiša gori, jo je treba najprej pogasiti, ne pa razmišljati o gradnji nove.
- 110 Avtor je mislil na zahodne reakcionarne vlade.
- 111 Predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) Josip Broz-Tito in predsednik jugoslovanske kraljevske vlade v Londonu dr. Ivan Šubašić sta 16. junija 1944 na Visu podpisala sporazum, ki je določal, da bosta narodnoosvobodilni boj v domovini vodila NKOJ in vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije. Ubežna kraljevska vlada v tujini, poslej sestavljena iz osebnosti, ki se niso kompromitirale z dejavnostjo proti osvobodilnemu gibanju, pa bo skrbela za zbiranje pomoči NOV Jugoslavije, obsodila vse oblike sodelovanja z okupatorjem in priznala pridobitve triletnega osvobodilnega boja. O obliki bodoče državne ureditve bodo odločali svobodno izbrani narodni predstavniki po

osvoboditvi vse dežele. (NOV na Slovenskem, str. 727.) Besedilo sporazuma je objavil Slovenski poročevalec, I. V, št. 19, z dne 19. julija 1944 (izdaja na osvobojenem ozemlju).

Posebni deklaraciji, ki sta ju v zvezi s tem sporazumom izdala predsednik NKOJ Josip Broz-Tito (17. avgusta 1944) in predsednik jugoslovanske vlade v Londonu dr. Ivan Šubašić (8. avgusta 1944) je objavil Slovenski poročevalec v št. 24, z dne 31. avgusta 1944.

V Beogradu sta oba predsednika, Josip Broz-Tito in dr. Ivan Šubašić, 1. novembra 1944 sklenila sporazum o ustanovitvi kraljevega namestništva in enotne vlade. Do njegove uresničitve je prišlo šele 7. marca 1945 (Enciklopedija, str. 460). Slovenski poročevalec, I. V, je v št. 40 (izdaja na osvobojenem ozemlju), z dne 20. decembra 1944, objavil Poročilo o sporazumu maršala Tita in Šubašića o enotni jugoslovanski vladi.

Odsek za informacije in propagando pri predsedstvu SNOS je leta 1944 izdal dve brošuri, obe z naslovom Sporazum Tito-Šubašić, podpisan 16. junija 1944, s komentarjem. Eno je tiskala Grafika 13 A (18 strani, 13,5 × 10,5), druga je ciklostirana (16 strani, 20 × 17).

112 Predsednik NKOJ in vrhovni komandant NOV in PO Jugoslavije, maršal Jugoslavije, Josip Broz-Tito je izdal zadnji poziv vsem zapeljanim okupatorjevim hlapcem, da se pridružijo narodnoosvobodilni vojski do 15. septembra 1944. Ta poziv je objavil Slovenski poročevalec, I. V, št. 25, z dne 8. septembra 1944 (izdaja na osvobojenem ozemlju). Poziv zapeljanim za prestop v NOV je vsebovala tudi deklaracija predsednika NKOJ, z dne 17. avgusta 1944. (Glej opombo 111.)

113, 114 Avtor je mislil na vodstvo OF, predvsem na ustanovne skupine.

115 Vlada kraljevine Bolgarije je 25. avgusta 1944 objavila nevtralnost in poslala svojega delegata v Kairo z nalogo, da se poveže z Angloameričani. Od njih je 1. septembra zahtevala premirje. ZSSR je 5. septembra napovedala vojno Bolgariji, ki je 9. septembra 1944 kapitulirala in napovedala vojno Nemčiji. (Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1964, str. 840, 874, 876. Dalje Hronologija.)

116 Enote 3. ukrajinske fronte Rdeče armade so 6. septembra 1944 pri Turn Severinu prišle do jugoslovanske meje in 13. septembra na območju Negotina vzpostavile stik z deli 23. in 25. divizije NOV Jugoslavije. (Prav tam, str. 875, 878.)

117 Vlada Romunije je napovedala vojno Nemčiji 25. avgusta 1944. (Hronologija, str. 840.)

118 Glej opombo 112.

119 Verjetno gre za napako, saj se zavezniki niso izkrcali v Albaniji. Britanci so se 4. oktobra 1944 izkrcali v Grčiji in zavzeli Patras, 14. oktobra pa Atene. Tedaj je prišla na oblast Papandreujeva vlada. (Enciklopedija, str. 24.)

120 Enote Rdeče armade so tega dne prodrle v vzhodno Prusijo. (Hronologija, str. 936.)

121 Dubrovnik je bil osvobojen 18. oktobra 1944. (Prav tam, str. 952.)

122 Trogir je bil osvobojen v noči od 26. na 27. oktober 1944. (Prav tam, str. 954.)

123 Deli nemške 264. pehotne divizije so 30. oktobra 1944 zapustili Zadar. Naslednjega dne so vanj vkorakali deli Zadarskega odreda. (Hronologija, str. 955.)

124 Narobe, pravilno je 7. november 1944.

125 Zavezniška letala so 4. novembra 1944 bombardirala in mitraljirala sovražnikovi postojanki v Kočevju in Ribnici in ponovno v Kočevju 18. novembra, ob napadu enot 18. divizije NOVJ na to postojanko. (NOV na Slovenskem, str. 782. Slovenski zbornik, Ljubljana 1945, str. 755.)

126 Gre za odlok predsedstva Avnoja, z dne 21. novembra 1944, o amnestiji. Odlok je objavil Slovenski poročevalec, I. V, št. 37, z dne 25. novembra 1944.

127 Kratica za United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Uprava združenih narodov za pomoč in obnovo).

128 Verjetno je avtor mislil na govor vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije, maršala Jugoslavije, Josipa Broza-Tita, ki ga je imel 12. septembra 1944 na Visu, na proslavi 2. obletnice ustanovitve 1. dalmatinske udarne brigade. Slovenski poročevalec, I. V, št. 27, z dne 18. septembra 1944, je objavil ta govor pod naslovom Tujega nočemo, a svojega ne damo!

129 Na sestanku v Palermu v Italiji, 9. septembra 1944, so predstavniki Slovenske ljudske stranke (SLS) sklenili, da se vse slovenske skupine v emigraciji zberejo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju, da se razbije sporazum Tito-Šubašić, da se vrže kraljeva vlada na čelu z dr. Ivanom Šubašićem in da se predstavniki slovenskih meščanskih strank pridružijo splošni jugoslovanski kontrarevolucionarni akciji in obrambi monarhije.

V Rimu je v začetku oktobra 1944 dr. Miha Krek sprejel tajno delegacijo Leona Rupnika in skupin okrog pok. dr. Marka Natlačena in z njo pripravil načrt o osvojanju samostojne slovenske države, ki bo skupaj s slovenskimi domobranci, četniki Draže Mihailovića, z zaščito Hrvatske seljačke stranke (HSS), ustaši in domobrani Ante Pavelića organizirala t.i. slovenski mostobran, ki bo preprečil prodor enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije na zahod. (Hronologija, str. 876, 934.)

130 Konec priročnika.

NADA GABORVIČ

OSEMDESET LET PAVLE ROVANOVE

(besede na priložnostni slovesnosti v Čobalovi galeriji v Mariboru, 21. januarja 1988)

Ni bilo dano mnogim, kar je dano naši jubilanški Pavli Rovanovi. Osemdeset plodnih, bojevitih, ustvarjalno razgibanih let, na katera je lahko ponosna. Na katera *mora* in sme biti ponosna! Kajti to so polnovredna, zgledna leta.

Ko premišljujemo o njih, izstopa in se oblikuje v naši zavesti kot temeljno prav dejstvo, da ji je njeno življenje oblikovala tista iz globine ustvarjalne zavesti privrela želja, veljavna za slehernega ustvarjalca in ki jo je zapel pesnik moderne:

*Jasnih, jasnih sončnih dni,
polnih borb, polnih ječanja . . .*

Kajti Pavla Rovanova je zmeraj sledila svetlobi. Izvoru prihodnosti. Za jasne, sončne dni, nepriborjene, tiste brez ječanja, ni vedela. Jih ne pozna. Njena pot je pot boja. Pot upiranja vsemu tistemu, kar poraja krivico, laž, nasilje, nestrpnost, nečlovečno, nečloveško.

Zato je že od najzgodnejših let bojavnica. In zato je tudi pesnica. Oboje drugo z drugim, drugo ob drugem. Boj izpovedovati z besedo. Besedo napolniti z bojem.

Za toliko reči se je bilo in se je treba bojevati. Jih upesnjevat v verzih ali prozi. Od malega je srečevala protislovja in nepravčnosti, v imenu ponižanih in razžaljenih se je čutila izzvano, da izpove, zapiše, kar jo je peklilo. Najsi je bil knapovski otrok v revirjih, ki jih je dobro poznala, najsi je bila proletarska mati, zaničevan revež, brezposelni ali slovenski človek v mehanizmu nacističnega uničevanja in tudi koroški Slovenec, nekoč in danes trn v peti avstrijskemu nemštvu z uničevalnim predznakom.

Vse, kar kali medčloveške odnose, kar se postavlja zoper človečnost in človeka, posameznika in družbo za človeka, je vznemirjalo Pavlo Rovanovo. Zato je Pavlino pisanje, naj je pesem ali pripoved, predvsem spoprijem z živimi, v našo zavest vraščenimi, v njej zagozdenimi pojavi našega polpreteklega in današnjega časa. To so trpka, pereča vprašanja vsakdanjosti. Pavla je njihova glasnica.

S tem je njena ustvarjalnost tudi jasno začrtana: biti sredi arene življenja. Biti prisoten v dogajanju. Ne slep ne gluha za okolico, ne zazrt vase ali predvsem vase, v izključno svoje zasebne probleme.

Zato odzvanjajo v pesmih in prozi naše jubilantke poleg mehkih tudi trdi zvoki neusmiljenih tokov življenja. Trdi, pogostoma surovi odmevi porušenega ravnovesja med ljudmi, med ljudmi in naravo, med čustvi, med besedami in dejanji, med pričakovanjem in izpolnitvijo, med ideali in stvarnostjo. Pavlin boj je boj zoper oskrumbe kakršnekoli vrste.

Ker je nenehno bila v spopadu, je ostajala mlada. Mladostne svežine duha in telesa. Pogumna in pokončna. Izpostavljena različnim napadom in protisilam, a neuklonljiva. Polna ustvarjalnega poleta, polna ustvarjalnega naboja. Prežeta z vero, da bo prispevala svoj delček deleža, ki ga mora dati sleherni ustvarjalec k skupnemu prizadevanju za kakršnekoli premike v blagor vseh. Zato je uspešno prebrodila vsako oviro, nikdar ni poznala predaje. Iz tistih skritih kamric, kamor se je zatekala po moč, se je vračala spet prepričana, da ima njeno delo smisel, kot ga ima sleherni ustvarjanje. Tako so nastale nove proze, nove pesmi.

Vse, kar jo je od nekdanj vznemirjalo, je prelila na strani svojih del. Z željo in v upanju, da bodo tisti, ki bodo njene besede prebirali, sprejeli vase njene upe in pričakovanja, njene bolečine in radosti.

Na današnji dan, 21. januarja leta 1908, je privekala na svet v Frastanzu v Avstriji; hči zdomskih staršev. Od vrnitve v domovino je bila zavezana svoji Sloveniji. Od trenutka, ko je začela doumevati stvarnost okoli sebe, se je posvetila javnemu delu. Njeno življenje in

delo je posebej zaznamovala druga vojna, ki jo je tudi vseskozi najbolj ustvarjalno izzivala in razgibala. Objavljala je v časnikih, revijah, na radiu črtice, pesmi. Leta 1974 je izdala prvo knjigo *Sonce in sence*. Čez dve leti je izšla knjiga *Obrazi življenja*, ki je s prozo *Kje so tiste stezice* posegla v problematiko jezikovne neenakopravnosti na slovenskem Koroškem. Leta 1980 izide s prav tem naslovom novo delo, pripoved o usodi slovenskih Korošcev, za katere vse bolj izginjajo »stezice, ki so včasih bile...«

Naslednji dve knjigi, izšli leta 1983 in 1986, sta pesniški zbirki *Pozabljeni listi* in *Odmevi*. Zmeraj je rada pesnila. Zdaj se je predstavila občinstvu z izborom iz svojega bogatega pesniškega opusa. Vse knjige je izdala mariborska Založba Obzorja in s tem pokazala svoj posluš za njeno ustvarjanje.

Za Pavlo Rovanova je osem desetletij. Nobeno se ni iztekalo drugače kot delovno, skozi in skozi nabito z ustvarjalnimi napor. Z vztrajnostjo, voljo, uporom. Kar bi moralo nam zastaviti vprašanje: In kako je z nami? Se dovolimo nakrhat, omahujemo in omagujemo?

*Draga Pavla,
naj ti zaželim s pesnikom Murnom še za naprej mnogo »jasnih«, sončnih dni«!*

ANA BENEDETIČ

POJASNILO

(k oceni zbornika Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941)

V reviji Borec je dr. Janko Prunk podal na straneh 225–227 oceno knjige oziroma zbornika Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941. Zelo sem bila presenečena in prizadeta hkrati ob nekaterih netočnih podatkih. Škoda, da se dr. Prunk z oceno ni oglasil pri meni, avtorici vsebinskega gradiva, saj je težišče dela celotnega zbornika ležalo na meni. Pri meni bi dobil resnične podatke v zvezi z nastajanjem tega univerzitetnega zbornika, v katerega sem vložila več let trdega raziskovalnega in zbirateljskega dela, pogosto pa tudi lastna gmotna in materialna sredstva.

Že v drugem odstavku, na strani 225, ko poleg predsednika našteva člane uredniškega odbora, navaja zelo čuden vrstni red in treh pomembnih članov, Ivana Krefta, prof. Ludvika Olasa in dr. Vaneka Šiftarja, sploh ne omenja. Lahko bi vse navedel po abecednem redu ali po aktivnosti pri izdelavi zbornika, vendar ni zavzel ne enega ne drugega kriterija, ampak navaja kot prvega dr. Slavka Kremenška, ki je sicer zelo sposoben zgodovinar in etnograf, vendar je pri nastajanju zbornika zelo malo sodeloval – prišel je le na seje uredniškega odbora. Dr. Ludvik Čarni je pomagal pri zbiranju denarja za tiskanje knjige, dr. Marjan Britovšek pa je konkretno sodeloval pri tehnični organizaciji, in zlasti pri zbiranju finančnih sredstev po slovenskih podjetjih in ustanovah. Dr. Britovšek, Mitja Husič in jaz smo po Sloveniji s prednaročili za zbornik zbirali denar, da smo zbornik sploh lahko dali v tisk. Pri zbiranju denarja nam je pomagalo tudi predsedstvo centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije s pozivom družbenopolitičnim organizacijam in organizacijam združenega dela, da finančno podpro izid zbornika. Člana uredniškega odbora prof. Ludvik Olas in dr. Vanek Šiftar sta mi strokovno pomagala pri zbiranju gradiva in podatkov v Slovenskem Porabju na Madžarskem, saj poznata te kraje in ljudi in znata tudi madžarsko; s strokovnimi nasveti mi je pomagal tudi pokojni Ivan Kreft, arhitekt Vlasto Kopač pa je zbornik likovno uredil.

Jedro tega univerzitetnega zbornika je scenarij, ki sem ga pripravila za razstavo ob 40-letnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije na Čebinah leta 1977. Za njegovo izdelavo sem preštudirala precej literature, brskala po arhivih, iskala fotografije in se pogovarjala z več kot 180 bivšimi študenti. Zlasti so mi pri tem pomagali Lidija Šentjunc, Živa Kraigher, inž. Dušan Bravničar, inž. Stojan Armič, Vlado Krivic, Drago Košmrl, Milan Mravlje, inž. Pavle Žaucer in še mnogi drugi iz vrst naprednega in revolucionarnega študentskega gibanja pred vojno. Posredovali so mi podatke in napotke za delo. Ko sem vse zbrano gradivo študijsko obdelala, sem se odločila, da obdobje od 1919 do 1941 razdelim na dva dela. In sicer na čas od 1919. do 1929. leta, ko je diktatura kralja Aleksandra zatrla vsa napredna gibanja in tudi delo prvih partijskih organizacij pri nas, ter na čas od 1930. do 1941. leta, ko se je polagoma začelo obnavljati delo partijskih organizacij in naprednih gibanj tudi na univerzi in se je razmahnilo ljudskofrontno gibanje, katero je leta 1941 preraslo v narodnoosvobodilni boj.

Navedba dr. Prunka v drugem odstavku desnega stolpca na strani 225: »Avtorji zbornika so upoštevali to pomembno okoliščino in so knjigo razdelili na dva dela...« ni točna. Avtor te razdelitve je en sam. Zakaj sem se odločila za tako razdelitev, pa sem že pojasnila. Naj ponovim, tako sem se odločila po temeljitem študiju vsega razpoložljivega gradiva, ki sem ga zbrala najprej samo za ljubljansko univerzo. Na mojo pobudo je bil zasnovan in realiziran razširjen koncept zbornika, ki naj bi zajel celoten slovenski etnični prostor. Tudi tega razširjenega koncepta dr. Prunk ne omenja. Za zbornik sem morala gradivo, katerega sem zbrala za razstavo, razširiti še na druga območja, kjer so pred vojno študirali slovenski študenti, na univerzi v Zagrebu in Beogradu in na celotno slovensko etnično ozemlje, ki ga s tega vidika doslej ni še nihče obdeloval. Tako sem na terenu dejansko orala ledino, in to

z veliko truda (neznani kraji in ljudje, malo časa na razpolago in nič denarja). Pri tem mi je pomagal Mitja Husič, uslužbenec Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Skupaj sva zbirala gradivo in podatke v Reziji, Beneški Sloveniji, na Goriškem, Tržaškem, po Koroškem in v Slovenskem Porabju.

Podatek, ki ga je v oceni zapisal dr. Prunk, da je uredništvo »zbralo veliko novih fotografij in ugotovilo veliko novih podatkov«, ne drži, saj noben od članov uredniškega odbora, ki jih je navedel dr. Prunk, ni sodeloval z menoj pri zbiranju gradiva na terenu.

Glede izjave dr. Prunka na strani 227 o opiranju na zgodovinsko monografijo o slovenskem študentovskem gibanju, ki jo je leta 1972 napisal dr. Kremenšek, moram poudariti, da to ni res, saj je koncept, ki sem ga zasnovala za scenarij razstave oziroma za zbornik, bistveno drugačen od monografije, in to tako po sistematiki, osnovni raziskovalni temi, namenu kot tudi po širini prostora, ki ga zajema. V veliko pomoč pri izdelavi zbornika mi je bila publikacija Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem, ki jo je izdal komite univerzitetne konference ZKS Ljubljana leta 1977. Poleg te pa tudi zbornik Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919–1969, Ana Benedetič: Univerza v Ljubljani in 40 let KPS, Ljubljana 1977, Ivan Kreft: Spomini, dr. Milan Vidmar: Spomini, Alenka Nedog: Tone Tomšič, Fotografski dokumenti o boju KPS, Ljubljana 1965, in zlasti napredna študentska glasila, ki so izhajala pred vojno.

Koncept scenarija in pozneje v razširjeni obliki koncept zbornika sem si zamislila tako, da bi bila razstava oziroma knjiga razumljiva široki publiki, da bi jasno, nazorno in ne suhoparno prikazala slovensko mlado inteligenco v njenih prizadevanjih v določenem časovnem obdobju. Mislim, da mi je to tudi uspelo, čeprav me na vseh ravneh kot avtorico odpravljajo ali celo popolnoma ignorirajo, v ospredje pa postavljajo ljudi, ki so pri tem zelo malo sodelovali ali nič. Ko sem lani marca in aprila noč in dan delala korekture, pri tem nihče od uredniškega odbora ni sodeloval ali mi pomagal. To ve tudi arhitekt Vlasto Kopač, s katerim sem v zadnjih mesecih intenzivno sodelovala pri pripravi zbornika za tisk.

Tudi kolportaza zbornikov je na mojih ramah. Pri tem mi pomaga Mitja Husič. Po najboljših močeh si prizadevava zbornike čimprej posredovati zlasti tistim, ki so jih v prednaročili plačali.

Dr. Prunk je v svoji oceni verjetno prezrl namen izdaje te knjige. Niti z besedico ni omenil, da je bil zbornik izdan ob 50-letnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije na Čebinah, čeprav je to razvidno iz zapisa na posebnem listu v začetku knjige: »Zbornik je izdala Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani ob petdesetletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije«. To je pomemben prispevek k zgodovini Komunistične partije Slovenije in slovenskega študentskega revolucionarnega gibanja. Vtis imam, kot da dr. Prunk zbornika ni v celoti prebral oziroma je uporabljal za njegovo oceno drugo literaturo, saj na strani 226 v desnem stolpcu spodaj navaja nekatera imena, ki jih v zborniku sploh ni in tudi tematsko niso povezana z njegovo vsebino. Tudi stavek v oceni: »Študentje oziroma njihovi levičarski klubi so odigrali pomembno vlogo v narodnoosvobodilnem gibanju pri organiziranju narodnoobrambnih delovnih taborov,« kaže na nejasnost pojmov; narodnoobrambni delovni tabori so bili v tridesetih letih, narodnoosvobodilno gibanje pa sodi v začetek obdobja narodnoosvobodilnega boja.

Dr. Prunk tudi nikjer ne omenja, da je zbornik pravzaprav prvi del obsežnega projekta o naprednem in revolucionarnem gibanju slovenskih študentov. To je zabeleženo na prvi strani knjige. Zbornik II naj bi zajel čas narodnoosvobodilnega boja, 1941–1945, in Zbornik III. čas po osvoboditvi, po letu 1945 do danes.

DOPOLNILO

(Borec 2, XL, februar 1988)

Spoštovano uredništvo!

V februarski številki revije Borec sem z zanimanjem prebral prispevek Milana Brezovarja Žale – priča dogajanj med NOB. Na strani 161 omenja Jakoba Bastarda. V zvezi s tem sporočam:

Osmega avgusta 1941 sem moral v ilegalo. Pred tem sem delal v Tobačni tovarni v Ljubljani. Z menoj je delal tudi Jakob Bastarda, eden od prvih članov v Osvobodilni fronti. Zelo marljiv je bil tudi kot član tovarniške Narodne zaščite. Po osvoboditvi sem se pozanimal zanj in zvedel, da je zgodaj spomladi 1942 odšel v partizane, v kraje okrog Dobrove. V nekem boju z Italijani je Jakob Bastarda vrgel ročno bombo, ki se je odbila od drevesa in ga smrtno ranila.

Zahvaljujem se Milanu Brezovarju za velik trud, ki ga je vložil v svojo raziskavo.

Želim vam veliko uspeha pri delu.

Tovariški pozdrav!

Matija Škraba
Ljubljana, Gorkičeva 18

POPRAVEK

(Borec 2, XL, februar 1988)

Stran 161, 2. odstavek – prav:

Natanko sem preštel vse grobove in imena in naštel **375** grobov z imenom in 67 z oznako neznani talec, skupaj torej **442**. Torej kar **28** grobov več, kot je navedeno v prvih treh seznamih (**25** grobov z imeni in **3** več z napisom neznani talec).

Stran 162 – prav:

Vsi trije Kuclerjevi bratje so imeli zadnje bivališče v Lesnem brdu številka 40 pri Vrhniki. Vojaki italijanske okupacijske vojske so 26. avgusta 1942 ustrelili njihovega očeta Franca, izdelovalca harmonik, in požgali domačijo. Na njej sta bila partizanska javka in zbirališče hrane za osvobodilno vojsko. Njihovo mater Antonijo, narodno junakinjo, staro **dvainpetdeset let**, so odgnali v Ljubljano in jo 3. septembra 1942 ob 18,30 kot talko ustrelili v Gramozni jami pri Tomačevem.

Milan Brezovar